

Vančo Đorđiev • Dalibor Jovanovski • Nikola Minov

HISTORIJA

za VIII razred

devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja

Kočani, 2026. godina

HISTORIJA

ZA OSMI RAZRED DEVETOGODIŠNJEG OSNOVNOG OBRAZOVANJA

Autori: prof. dr. Vančo Đorđiev
prof. dr. Dalibor Jovanovski
prof. dr. Nikola Minov

Izdavač: Evropa 92, Kočani

Za izdavača: Vlatko Dimitrovski

Originalni naslov:

Историја за осмо одделение во деветгодишно основно образование
Ванчо Ѓорѓиев, Далибор Јовановски, Никола Минов

Urednik: mr. Done Donev

Prijevod sa makedonskog na bosanski jezik: mr. Izeta Babačić

Grafički dizajn i tehničko uređenje: Sašo Zašov

Štampa: Evropa 92, Kočani

Tiraž: 26 primjeraka

Mjesto i godina izdavanja: Kočani, 2026. godina

Rješenjem o odobravanju i upotrebi udžbenika za nastavni predmet Historija za osmi razred devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja br. 26-705/1 od 05.06.2026. godine, donesenim od strane Nacionalne komisije za udžbenike.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

373.3.016:93/94(075.2)=163.4(497.6)

ĐORĐIEV, Vančo

Historija za VIII razred devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja / Vančo Đorđiev, Dalibor Jovanovski, Nikola Minov ; [prijevod sa makedonskog na bosanski jezik Izeta Babačić]. - Kочани : Европа 92, 2026. - 184 стр. : илустр. ; 27 см

Превод на делото: Историја за VIII одделение во деветогодишно основно образование / Ванчо Ѓорѓиев, Далибор Јовановски, Никола Минов

ISBN 978-608-5035-62-5

1. Jovanovski, Dalibor [автор] 2. Minov, Nikola [автор]

COBISS.MK-ID 69291269

Sadržaj

Uvod u historiju novog vijeka.....5

TEMA 1

Evropa i svijet od sredine XVII do sredine XIX vijeka..... 9

Apsolutizam u Evropi u novom vijeku	10
Prosvjetiteljstvo i prosvijećeni apsolutizam	14
Stvaranje Sjedinjenih Američkih Država.....	18
Francuska revolucija	22
Napoleonovi ratovi i Bečki kongres.....	26
Prva industrijska revolucija.....	30
Nacija i nacionalni identitet u Evropi	34
Nauka i kultura u Evropi i svijetu od sredine XVII do sredine XIX vijeka.....	37

TEMA 2

Balkan i Makedonija od XVIII vijeka do Velike istočne krize.....41

Osmansko Carstvo i Balkan do Istočne krize.....	42
Evropske sile i Balkan u XIX vijeku.....	46
Ustanci u Srbiji i Grčkoj.....	50
Autonomna Srbija	54
Grčka – prva nezavisna država na Balkanu.....	58
Albanija od početka XIX vijeka do Velike istočne krize i razvoj prosvjetiteljske ideje	62
Bugarska od početka XIX vijeka do Velike istočne krize	66
Crkveno-prosvjetne prilike u Makedoniji u XIX vijeku.....	70
Razlovački ustanak.....	75
Makedonski ustanak	79
Prizrenska liga i pojava i razvoj albanskog oslobodilačkog pokreta.....	83

TEMA 3

Evropa i svijet od sredine XIX vijeka do Prvog svjetskog rata 87

Proljeće naroda i stvaranje nacionalnih država u Evropi.....	88
--	----

Građanski rat u SAD-u	92
Druga industrijska revolucija.....	96
Era kolonijalizma i imperijalizma	100
Međunarodni odnosi u svijetu (1870–1914).....	104
Nauka i kultura u Evropi i svijetu od sredine XIX vijeka do Prvog svjetskog rata.....	108

TEMA 4

Balkan krajem XIX i početkom XX vijeka113

Osmansko Carstvo do Bukureštanskog mirovnog ugovora.....	114
Srbija od nezavisnosti do Prvog svjetskog rata	118
Grčka od kraja Velike istočne krize do Balkanskih ratova	122
Bugarska od autonomne do nezavisne države	126
Albanija na putu ka nezavisnosti	130
Obrazovanje, kultura i sport na Balkanu krajem XIX i početkom XX vijeka.....	134

TEMA 5

Makedonija krajem XIX i početkom XX vijeka 139

Makedonske organizacije i društva u emigraciji	140
Makedonska revolucionarna organizacija.....	144
Istaknuti djelatnici Makedonske revolucionarne organizacije	148
Ilindenski ustanak.....	153
Kruševska Republika	158
Položaj u Makedoniji nakon Ilindenskog ustanka.....	162
Makedonija u vrijeme Mladoturske revolucije i režima	166
Makedonija u Balkanskim ratovima	170
Pojaва i razvoj makedonstva	175
Život u osmanskoj Makedoniji.....	179

Uvod u historiju novog vijeka

Život ljudi stoljećima se odvijao sporo i mirno. Dani su ličili jedan na drugi i svaka generacija živjela je slično prethodnim. Svakodnevica je najčešće prolazila u radu, u krugu bliskih rođaka, komšija i sumještana. Običan čovjek putovao je rijetko i na kratkim udaljenostima. Svijet izvan njegovog rodnog mjesta izgledao je nepoznat i dalek. Vladari su vladali samo zato što je tako bilo oduvijek, pa se njihova vlast prihvatila kao nešto prirodno i od Boga dato. Znanje se širilo sporo, a glavni vodič kroz život bili su običaji i tradicija.

Ipak, od druge polovine XVII vijeka, tihi i dotad nepromjenjivi svijet počeo se postepeno mijenjati. Počelo je vrijeme ideja i mašina, naučnika i mislilaca, industrijalaca i radnika, građana i nacija. Nauka i tehnika mijenjale su svakodnevni život, dok su fabrike gradu dale novi izgled. Tutnjava željeznica širila se uporedo s idejama o slobodi, jednakosti i napretku. Tako je započeo period dubokih promjena koji nazivamo novim vijekom. U ovom vremenu postavljeni su temelji svijeta kakav poznajemo danas.

Naučnik iz doba Prosvjetiteljstva

Novi vijek u svijetu i Evropi

Jedna od prvih velikih promjena koje su se dogodile u ovom periodu bila je promjena u **načinu razmišljanja**. Novovjekovni mislioci i naučnici vjerovali su da ljudski razum i znanje mogu promijeniti društvo. Sve više ljudi počelo je postavljati hrabra pitanja: *Zašto jedan čovjek mora vladati nad svim drugim ljudima? Postoji li pravedna vlast? Zar zakoni ne bi trebali važiti jednako za sve?*

Ove ideje postepeno su slabile vlast kraljeva. One su otvorile put nizu revolucija, zbog čega se novi vijek ponekad naziva **vremenom revolucija**. Vodile su se borbe za slobodu, nezavisnost i nacionalno ujedinjenje. Čak i kada nisu uspijevale, revolucije su trajno mijenjale pogled ljudi na moć i društvo. Nastale su **nove države**, a ideja

Poveži znanje

U šestom razredu učio/la si da historiju dijelimo na četiri velika perioda.

Koji su to periodi i koje od njih si obrađivao/la u prethodnim razredima?

Francuska revolucija

da narodi sa zajedničkim jezikom, kulturom i historijom trebaju stvoriti vlastite države sve se više širila Evropom i svijetom.

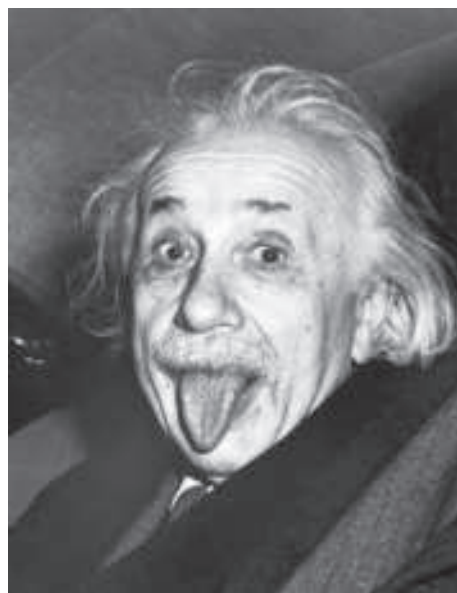
Novi vijek bio je i vrijeme ekonomskog i tehnološkog razvoja. **Industrijske revolucije** duboko su promijenile svakodnevni život. Fabrike su zamijenile male radionice, parne mašine pokretale su vozove i brodove, a gradovi su brzo rasli. Milioni ljudi preselili su se iz sela u gradove u potrazi za poslom i boljom zaradom.

Veliki procvat doživjeli su i **nauka, književnost i kultura**, naročito krajem XIX i početkom XX vijeka. Ovaj period poznat je i kao **Bel Epok**.

Novi vijek na Balkanu i u Makedoniji

Gotovo svi narodi na Balkanu dočekali su novi vijek pod vlašću nekog od velikih carstava – Osmanskog Carstva ili Habsburške Monarhije. U to vrijeme kod njih se postepeno budila **nacionalna svijest**. Pod utjecajem evropskih ideja o slobodi i jednakosti, balkanski narodi započeli su borbe za oslobođenje i stvaranje **nacionalnih država**. Zato su ovaj period obilježili brojni **ustanci i ratovi** koji su iscrtili savremene granice Balkana. Istovremeno, ovo je bio i period velikog **kulturnog i prosvjetnog napretka**.

U novom vijeku teritorija Makedonije nalazila se u sastavu Osmanskog Carstva. Moćna osmanska država, koja je u XVI vijeku bila velika evropska i svjetska sila, postepeno je počela gubiti teritorije. U takvim uslovima život u Makedoniji postajao je sve teži. Istovremeno su se počele širiti i ideje o **nacionalnom buđenju**. Krajem XIX i početkom XX vijeka stanovništvo u Makedoniji podiglo je nekoliko ustanaka protiv osmanske vlasti. Izraz njegovog nezadovoljstva bilo je i stvaranje **Makedonske revolucionarne organizacije**, čiji su se djelatnici borili za slobodu i autonomiju Makedonije. Događaji koji su se zbili u Makedoniji u ovom periodu postavili su **temelje savremene makedonske državnosti**.

Fizičar Albert Ajnštajn

Nepoznate riječi i termini

Bela Epok – franc. *La Belle Époque* – ili *Lijepa epoha*. Pojam koji se pojavio u Francuskoj, a zatim se proširio širom Evrope. Odnosi se na period od 1871. do 1914. godine. Označava vrijeme velikog napretka i optimizma u evropskom društvu.

Berlinski kongres (1878. godina)

Četa Makedonske revolucionarne organizacije

Izvori za historiju novog vijeka

Historijski izvori su tragovi prošlosti putem kojih historičari proučavaju i razumiju život ljudi u određenom periodu. Za novi vijek oni su mnogo brojniji i raznovrsniji nego u prethodnim periodima, jer su se pismenost, štampa i obrazovanje proširili i postali dostupni širem krugu ljudi.

Pisani izvori imaju prvostepeni značaj. Za pisanje historije novog vijeka historičari koriste knjige, pisma, memoare, dnevnike i druge pisane dokumente. U ovom periodu posebno je važna pojava novina koje nam daju informacije o političkim događajima i svakodnevnom životu.

Veoma važni izvori za historiju novog vijeka jesu **audiovizuelni izvori**, posebno oni koji su se pojavili upravo u ovom periodu – fotografije, filmovi i gramofonske ploče. Crteži, karikature i plakati dodatno nam pomažu da zamislimo život ljudi u novom vijeku. Oni nam pokazuju kako su izgledali gradovi, fabrike, odjeća, revolucije i ratovi.

Milton Manaki sa svojom kamerom

Prošlost kroz izvore

Pažljivo pročitaj date tekstove iz historijskih izvora koji se odnose na **ulazak francuskog imperatora Napoleona Bonaparte u Berlin** (glavni grad Pruske). Zatim odgovori na postavljena pitanja.

„... Car je jučer, 27. oktobra, svečano ušao u Berlin. Veliki broj građana uzvikivao je: „Živio Car“. Dan je bio veličanstven. Gradski zapovjednici predali su ključeve grada Njegovom Veličanstvu.“

Bilten Velike armije („Bulletin de la Grande Armée“) – 28. oktobar 1806. godine

„... Ulazak Francuza izazvao je uznemirenost u gradu. Ljudi su tiho posmatrali s prozora. Mnoge prodavnice ostale su zatvorene, a ulice su bile pune vojnika. Kakva sramota!“

Berlinske novine („Berlinische Zeitung“) – 30. oktobar 1806. godine

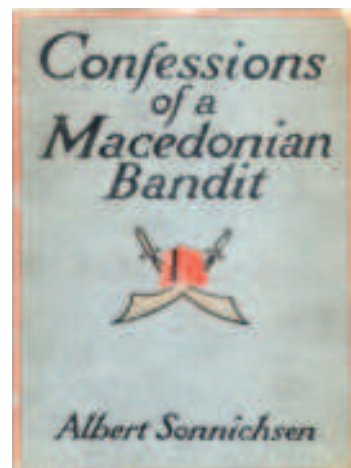
Kako je prikazan ulazak Napoleona u Berlin u oba izvora?

Koje se riječi u oba izvora najviše razlikuju po tonu i značenju? Navedi primjer.

Možemo li u potpunosti vjerovati samo jednom izvoru za ovaj događaj?

Materijalni izvori također imaju značajnu ulogu. Mašine, oružje, željeznice i predmeti koji su se upotrebljavali u svakodnevnom životu svjedoče o industrijskom i tehnološkom razvoju u novom vijeku.

Pažljivim proučavanjem i upoređivanjem različitih izvora, historičari mogu stvoriti jasniju i precizniju sliku o periodu koji je postavio temelje savremenog svijeta.

Naslovna stranica knjige „Ispovijest jednog makedonskog četnika“

Provjeri naučeno:

1. Šta se promijenilo u načinu razmišljanja ljudi u novom vijeku?
2. Kako je nazvan kraj XIX i početak XX vijeka da bi se označilo vrijeme velikog napretka u Evropi?
3. Navedi nekoliko vrsta izvora za historiju novog vijeka!

EVROPA I SVIJET

OD SREDINE XVII
DO SREDINE XIX VIJEKA

1

Apsolutizam u Evropi u novom vijeku

Tokom XVII i početkom XVIII vijeka, u dijelu evropskih država uspostavljen je način vladavine poznat kao apsolutizam. U njemu **je vladar imao svu vlast u državi**. Donosio je zakone, zapovijedao vojskom, imao posljednju riječ u sudstvu i vodio vanjsku politiku. Drugim riječima, vladar je sam odlučivao o najvažnijim državnim pitanjima, a podanici nisu imali stvarnu mogućnost učestvovati u donošenju odluka.

Za razliku od srednjeg vijeka, kada je vlast bila podijeljena između kralja i feudalaca, u novom vijeku vladari su nastojali vladati samostalno i bez ograničenja. Umjesto da svaki plemić ima svoju vojsku i vodi vlastitu politiku, kralj je stvorio državnu vojsku i postavljao službenike koji su provodili njegove odluke širom cijele države.

Najpoznatiji primjeri apsolutističke vladavine su **Francuska u vrijeme Luja XIV i Rusija pod vlašću Petra I Velikog**.

Francuska u vrijeme Luja XIV

Jedan od najznačajnijih apsolutističkih vladara bio je kralj Francuske, **Luj XIV**. Vladao je više od sedamdeset godina (1643–1715) i ostao upamćen kao **Kralj Sunce**. Ovim nadimkom želio je pokazati da je, kao što je Sunce centar Sunčevog sistema, tako i kralj centar države. Ovakav odnos prema vlasti izražava se rečenicom: „**Država, to sam ja!**“, koja se često pripisuje Luj XIV i izražava apsolutnu moć kralja.

Simbol apsolutizma bio je dvorac **Versaj**, u blizini Pariza. On je bio zamišljen kao mjesto iz kojeg je kralj kontrolirao državu i plemstvo. Luj XIV pozvao je najutjecajnije plemiće da žive u Versaju, daleko od svojih posjeda u provincijama.

U dvorcu su postojala stroga pravila ponašanja, pri čemu su se plemići neprestano nadmetali da steknu kraljevu naklonost. Od njegove milosti zavisili su njihov ugled i napredovanje u karijeri. Na taj način oni su postepeno gubili svoju političku moć i postajali zavisni od vladara.

Apsolutizam (karikatura)

Prošlost kroz izvore

Godine 1709, francuski sveštenik Žak-Benen Bosje napisao je: „Svaka vlast potiče od Boga... Kraljevi djeluju kao Božiji službenici i kao Njegovi predstavnici na Zemlji. Preko njih Bog vrši svoju vlast... Moramo se pokoravati kralju s religioznom pobožnošću i savješću.“

Da li je prihvatljivo da jedan vladar bude iznad zakona samo zato što tvrdi da vlada u ime Boga? Objasni.

Luj XIV, Kralj Sunce

Dvorac Versaj

Dvorska ceremonija u Versaju

Dvorski život u Versaju bio je raskošan, ali strogo kontrolisan od kralja. Ceremonije i dvorske zabave imale su za cilj da pokažu da je Luj XIV bio najvažnija ličnost u državi. Značajnu ulogu u ovom sistemu imali su kultura i umjetnost, jer je kroz dvorski kulturni život Francuska pokazivala svoju moć i ugled pred brojnim evropskim posjetiocima. Na taj način život u Versaju postao je primjer koji su oponašali i drugi vladari u Evropi.

Važan stub apsolutizma bila je **stalna vojska**, koja je bila direktno potčinjena kralju. Luj XIV vodio je brojne ratove s ciljem da ojača Francusku i proširi njen utjecaj. U njegovo vrijeme Francuska je imala najjaču vojsku u Evropi i postala je jedna od najmoćnijih država na kontinentu.

Uspon Rusije u vrijeme Petra I Velikog

Za razliku od Francuske, Rusija je krajem XVII vijeka bila ogromna zemlja koja je u mnogim oblastima zaostajala za zapadnoevropskim državama. Ruski car **Petar I Veliki** (1689–1725) smatrao je da to ugrožava budućnost države i da su neophodne hitne promjene.

Jedan od prvih koraka koje je preduzeo bila je **Velika misija**. U periodu od 1697. do 1698. godine Petar je posjetio Zapadnu Evropu. Rusija je do tada imala ograničene kontakte i slab uticaj u evropskim državama, gdje je često bila doživljavana kao daleka i zaostala zemlja. Tokom putovanja ruski car boravio je u zemljama kao što su Holandija i Engleska, gdje se izbliza upoznao s organizacijom vojske, brodogradnjom i ulogom nauke u jačanju države.

Saznaj više

Kralj Luj XIV počeo je rano gubiti kosu, pa je nosio velike perike. Ubrzo nakon toga, plemstvo ga je počelo oponašati, a perika je postala simbol ugleda. Luj XIV često je nosio i visoke potpetice, koje su ga činile višim i upečatljivijim. Samo ljudi bliski kralju smjeli su nositi takve cipele. Stanovnici Versaja živjeli su prema dnevnom rasporedu Luja XIV. Kada se kralj kretao kroz dvorac, plemići su ga slijedili i prekidali svoje aktivnosti. Kada je kralj spavao, ostali su šutjeli.

Istraži i saznaj više o životu u Versaju u vrijeme Luja XIV i podijeli jednu zanimljivu informaciju sa svojim školskim drugovima.

Petar I Veliki

Po povratku u Rusiju, Petar je proveo opsežne **reforme**. Stvorio je modernu vojsku i flotu, stavio crkvu pod kontrolu države i angažovao strane stručnjake koji su mu pomagali u provođenju reformi. Njegov cilj bio je učvrstiti apsolutnu vlast i izgraditi snažnu državu, sposobnu da vodi ratove i stekne veći utjecaj u Evropi.

Promjene su često nametane silom. Poznate su mjere kojima je Petar prisiljavao muškarce da briju brade i nose odjeću po zapadnoevropskoj modi, čime je simbolično pokazivao želju za **približavanjem Evropi**. Također je slao **mlade Ruse na školovanje u Zapadnu Evropu**, s ciljem da se stečena znanja kasnije primijene u Rusiji.

Ključni događaj iz vladavine Petra I Velikog bio je **Veliki sjeverni rat** (1700–1721), koji je Rusija vodila protiv tada moćne Švedske. Cilj rata bio je osvajanje **izlaza na Baltičko more**, što bi Ruskom carstvu omogućilo lakše povezivanje s drugim evropskim državama. Nakon dugog i teškog rata, Rusija je izvojevala pobjedu, dobila nove teritorije i izlaz na more te je proglašena **carstvom**. Na teritorijama osvojenim u ratu izgrađen je novi glavni grad **Sankt Peterburg**, koji je bio zamišljen kao „prozor ka Evropi“.

Prošlost u sadašnjosti

U zapadnim zemljama tako se malo znalo o Rusiji da je 1657. godine francuski kralj Luj XIV poslao službeno pismo ruskom caru Mihailu I, iako je on bio mrtav već dvanaest godina.

Da li bi takva greška bila moguća danas? Šta je drugačije u načinu informisanja u savremenom svijetu?

Petar I Veliki učestvovao je u izgradnji brodova u Holandiji

Bitka u Velikom sjevernom ratu

Sankt Peterburg – prozor prema Evropi

Karakteristike apsolutističke vladavine

Apsolutizam Luja XIV i Petra I Velikog pokazuje da je u nekim državama novog vijeka sva vlast bila u rukama vladara. Za razliku od parlamentarnih monarhija, kao što je bila Engleska, gdje je kraljevu vlast ograničavao **parlament**, u apsolutističkim monarhijama vladar je sam donosio odluke o najvažnijim državnim pitanjima.

Apsolutizam je imao određene **prednosti**: stvaranje snažne i bolje organizovane države, stabilnu vlast, mogućnost brzog provođenja reformi. Međutim, imao je i **ozbiljne nedostatke** - promjene su se često provodile prisilom, a slobodno mišljenje i kritika vlasti bili su strogo gušeni. Zbog toga su se tokom XVIII vijeka u Evropi sve češće javljali zahtjevi za ograničavanje apsolutne vlasti.

Nepoznate riječi i termini

Parlamentarna monarhija – država u kojoj kralj ili kraljica ne vladaju samostalno, nego zajedno s parlamentom, koji ima glavnu ulogu u donošenju odluka.

Saznaj više

Godine 1689. zastupnici u engleskom parlamentu nisu odmah predali krunu novom vladaru. Postavili su jasan uslov: postat će kralj samo ako prihvati da neće vladati samostalno, nego zajedno s parlamentom. Novi kralj prihvatio je taj uslov.

Od tada je postalo jasno da kralj u Engleskoj ne može vladati samovoljno, nego da njegova vlast zavisi od parlamenta.

Provjeri naučeno:

1. Šta je apsolutizam i kako su vladali apsolutistički vladari?
2. Koja su bila glavna obilježja vladavine Luja XIV u Francuskoj?
3. Šta je Petar I Veliki želio promijeniti svojim reformama u Rusiji? Navedi jednu promjenu.

Prosvjetiteljstvo i prosvijećeni apsolutizam

Kao reakcija na apsolutizam, u XVIII vijeku u Evropi su se pojavile nove ideje koje su kritikovale dotadašnji način vladavine i razmišljanja. Sve češće su se postavljala pitanja: zašto kralj ima toliku moć i da li može postojati vlast koja će biti pravednija prema svima?

Ovaj novi način razmišljanja, poznat kao **prosvjetiteljstvo**, isticao je važnost znanja i razuma. Mislioci koji su razvijali i širili ove ideje nazivaju se **prosvjetitelji**, jer su vjerovali da znanje i razum „prosvjetljuju“ čovjeka i društvo.

Evropski prosvjetitelji

U osnovi prosvjetiteljstva stajala je ideja da čovjek treba samostalno razmišljati. Prosvjetitelji su smatrali da ne treba slijepo prihvatiti stara pravila niti sve ono što su govorili kralj i crkveni autoriteti.

U XVIII vijeku znanje je bilo ograničeno na mali broj ljudi, dok veći dio stanovništva nije imao mogućnost da se opismeni. Upravo zato prosvjetitelji su pridavali veliki značaj **obrazovanju** i vjerovali da znanje treba biti dostupno svima.

Prosvjetiteljske ideje najčešće su bile usmjerene protiv apsolutizma. Prosvjetitelji nisu prihvatili da jedan čovjek

„Usudi se da znaš“, odnosno „Imaj hrabrosti da se služiš vlastitim razumom“, bio je glavni moto prosvjetiteljstva

Scena iz pariškog salona gdje su mislioci prosvjetiteljstva razmjenjivali ideje

Ideje modernog svijeta

Francuski filozof Denis Diderot bio je glavni urednik **Enciklopedije** – ogromnog projekta koji je objedinio gotovo svo znanje tog vremena i učinio ga dostupnim svakom obrazovanom građaninu. Enciklopedija je izlazila u više tomova od 1751. do 1772. godine i postala je simbol prosvjetiteljskog duha, u kojem se znanje smatralo snagom koju treba dijeliti, a ne čuvati u rukama malobrojnih

Zapravo, Diderotova Enciklopedija i rad njegovih saradnika mogu se smatrati svojevrsnom „Vikipedijom“ XVIII vijeka.

može sam odlučivati o svemu, bez kontrole i odgovornosti. Umjesto toga, zalagali su se za ljudska prava, pravedne zakone i razumniju vlast.

Jedan od najuticajnijih mislilaca bio je **Džon Lok**. Smatrao je da svaki čovjek ima prirodna prava, kao što su pravo na život, slobodu i privatnu svojinu. Ta prava, prema njegovom mišljenju, ne daje vladar i ona ne smiju biti oduzeta bez razloga. Lok je isticao da vlast postoji kako bi štitila prava ljudi. Ako to ne čini, narod ima pravo da je promijeni.

Drugi važan prosvjetitelj bio je **Žan-Žak Ruso**. Smatrao je da nije ispravno da kralj sam odlučuje o svemu i da prava vlast treba da potiče od naroda. Prema Ruso, građani zajednički odlučuju šta je najbolje za državu. Ova ideja, prema kojoj vlast pripada narodu, naziva se **narodni suverenitet**.

Šarl Monteskje upozoravao je da, kada su sve odluke u rukama jednog čovjeka, lako dolazi do zloupotrebe moći i nepravde. Zato je predložio podjelu vlasti na tri dijela: zakonodavnu vlast, koja donosi zakone, izvršnu vlast, koja ih sprovodi i sudsku vlast, koja tumači zakone i presuđuje. Na taj način sprečava se da jedan čovjek ima previše moći.

Pored pitanja vlasti, dio prosvjetitelja zalagao se i za lične slobode. Jedan od najglasnijih branilaca **slobode mišljenja, slobode govora i vjerske tolerancije** bio je **Volter**. Smatrao je da ljudi imaju pravo slobodno iznositi svoje stavove, čak i kada se oni ne dopadaju vlastima.

Prosvijećeni apsolutisti u Evropi

U vrijeme kada je kralj mogao zatvoriti nekoga zbog izgovorene riječi, prosvjetiteljske ideje bile su opasne i revolucionarne. Tako su Volter i **Deni Didro** bili zatvarani zbog svojih kritika vladara i religije.

Ipak, neki evropski vladari shvatili su da će država biti snažnija ako uvedu bolje obrazovanje i pravednije zakone. Zato su prihvatili dio prosvjetiteljskih ideja, ali ne i one koje su zahtijevale ograničavanje njihove moći. Tako se pojavio **prosvijećeni apsolutizam** – oblik vladavine u kojem je vladar zadržavao apsolutnu vlast, ali je nastojao vladati razumnije i provoditi reforme u interesu države.

Žan Žak Ruso

Emili di Šatle – naučnica i misliteljica koja je doprinijela širenju prosvjetiteljskih ideja

Prošlost u sadašnjosti

Izjava „Ne slažem se s tim što govoriš, ali ću se boriti do smrti za tvoje pravo da to kažeš” često se pripisuje Volter. Ustvari, ovu misao je napisala Evelin Hol 1906. godine kako bi sažela njegove stavove.

Na koje osnovno ljudsko pravo se odnosi ova izjava?

Jedan od najznačajnijih prosvijećenih vladara bio je kralj Pruske, **Fridrih II Veliki** (1740–1786). Uveo je veću **vjersku** toleranciju, odnosno dozvolio je pripadnicima različitih vjeroispovijesti da slobodno obavljaju svoje vjerske običaje. Ipak, nije dozvolio učešće naroda u vlasti i zadržao je svu moć u svojim rukama. Tako je vladao kao prosvijećeni vladar, ali ne i kao demokrata.

U Habsburška Monarhija, **Marija Terezija** (1740–1780) i njen sin **Jozef II** (1780–1790) proveli su niz prosvjetiteljskih reformi. Jedna od najvažnijih bila je uvođenje **obaveznog osnovnog obrazovanja**, čime se nastojalo povećati pismenost među stanovništvom. Za mnogu djecu to je bio prvi put da dobiju priliku naučiti čitati i pisati.

Habsburška Monarhija bila je velika država sastavljena od različitih naroda. Radi lakšeg upravljanja takvom državom, Josif II pokušao je uvesti njemački jezik kao zajednički službeni jezik. Ova politika izazvala je snažan otpor kod mnogih naroda u monarhiji, pa je nakon njegove smrti dio reformi ukinut.

Fridrih II Veliki

Poveži znanje

Pogledaj kartu Habsburške Monarhije. Pokušaj otkriti neke od savremenih država koje su u potpunosti ili djelimično bile dio ove monarhije.

Habsburška Monarhija u vrijeme Marije Terezije

Katerina II Velika

Ruska carica **Katerina II Velika** (1762–1796) dopisivala se s poznatim prosvjetiteljima kao što su Volter i Didro te je podržavala kulturu i obrazovanje. Godine 1764. pomogla je u osnivanju **Instituta Smoljni**, koji je bio jedna od prvih državnih obrazovnih ustanova za djevojke u Evropi. Ipak, Katarina nije dozvolila promjene koje bi ograničile njenu moć. Nastavila je vladati apsolutistički i silom je gušila ustanke koje su seljaci podizali zbog teških životnih uslova i nezadovoljstva vlašću.

Prosvijećeni apsolutizam bio je pokušaj da se država modernizuje, ali bez uvođenja demokratije. Vladari su prihvatili dio prosvjetiteljskih ideja, kao što su bolje obrazovanje te podrška nauci i kulturi, ali nisu dozvoljavali učešće naroda u vlasti. Iako su takve mjere pripremile teren za kasnije promjene, prosvijećeni apsolutizam nije omogućio ravnopravnost niti učešće naroda u vlasti.

Nepoznate riječi i termini

Prusija – Država u sjeveroistočnoj Evropi, poznata po snažnoj vojsci. Glavni grad bio je Berlin. U XVIII vijeku Prusija je postala jedna od najvažnijih evropskih sila, a u XIX vijeku odigrala je ključnu ulogu u stvaranju Njemačke.

Habsburška Monarhija – Izraz „Habsburška Monarhija“, iako nikada nije bio službeni naziv države, često se koristi da obuhvati sve zemlje i narode koji su bili pod vlašću dinastije Habsburg. Godine 1804. ove teritorije preimenovane su u Austrijsko Carstvo, a od 1867. godine u Austro-Ugarsku. U historiji se često koristi i pojednostavljeni naziv Austrija.

Saznaj više

Katerina II Velika odigrala je važnu ulogu u stvaranju umjetničke kolekcije koja će kasnije prerasti u jedan od najpoznatijih muzeja na svijetu – Ermitaž u Sankt Peterburgu. U svojoj palati počela je skupljati umjetnička djela, želeći da Rusiju učini dijelom evropskog kulturnog svijeta. Ovo ulaganje u umjetnost smatra se dijelom prosvjetiteljske politike Katerine.

Provjeri naučeno:

1. Šta je prosvjetiteljstvo i protiv kakvog načina vladavine je bilo usmjereno?
2. Za šta su se zalagali Džon Lok i Šarl Monteskuje?
3. Navedi jedan primjer prosvijećenog apsolutiste i jednu reformu koju je proveo.

Stvaranje Sjedinjenih Američkih Država

Uzroci Američkog rata za nezavisnost

U XVIII vijeku, Velika Britanija posjedovala je trinaest kolonija na istočnoj obali Sjeverne Amerike. One su bile dio **Britanskog Carstva**. Kolonije su morale plaćati poreze koje je određivala britanska vlast, ali nisu imale pravo učestvovati u donošenju odluka. Za mnoge koloniste to je značilo da o njihovom svakodnevnom životu odlučuju ljudi udaljeni hiljadama kilometara, koji nikada nisu živjeli u kolonijama i nisu poznavali njihove probleme.

Trinaest kolonija razvijalo se veoma brzo. Stanovništvo se povećavalo jer su mnogi Evropljani dolazili u potrazi za poslom i boljim životom. Doseljenici su gradili nova naselja, otvarali radionice i trgovali s Evropom. S vremenom su se počeli osjećati samostalnijima i sigurnijima u vlastite mogućnosti.

Među kolonijama postojale su značajne razlike. U **sjevernim kolonijama** stanovništvo je uglavnom živjelo u gradovima i bavilo se trgovinom i zanatstvom. U **južnim kolonijama** glavnu ulogu imala je poljoprivreda. Tamo su se uzgajali duhan, pamuk i riža, a na velikim plantažama radili su **afrički robovi**, koji su živjeli u teškim uslovima i nisu imali nikakva prava. Uprkos ovim razlikama, kolonisti su sve više uviđali da imaju zajedničke probleme, posebno u odnosu s britanskom vlašću.

Saznaj više

Velika Britanija je država nastala 1707. godine, kada su se Engleska i Škotska ujedinile u jedno kraljevstvo. Engleska je još u XVI i XVII vijeku počela osnivati kolonije u različitim dijelovima svijeta. S vremenom su te teritorije postale dio Britanske Imperije, koja je bila najveća imperija u historiji.

Britanska Imperija često je nazivana „imperija nad kojom sunce nikada ne zalazi“, jer je imalo kolonije na svim kontinentima. Zbog toga je u svakom trenutku dana sunce sijalo nad nekim dijelom njegovih teritorija.

Afrički robovi na plantaži

Trinaest britanskih kolonija u Sjevernoj Americi

Nakon skupih ratova koje je vodila u Evropi i kolonijama, Britanija je počela uvoditi nove poreze kako bi pokrila ratne troškove. Ove mjere izazvale su veliko nezadovoljstvo među kolonistima. To je javno izraženo kroz slogan „**Nema poreza bez predstavljanja**“. Kolonisti su smatrali da je neprihvatljivo plaćati poreze bez svojih predstavnika u britanskom parlamentu u Londonu. Za njih je to bilo pitanje dostojanstva i **prava glasa**. Spremnost na otpor postepeno je rasla.

Simbol tog otpora postala je **Bostonska čajanka** 1773. godine. Tada je grupa kolonista, članova pokreta „Sinovi slobode“, prerušena u Indijance, bacila sanduke čaja s britanskih brodova u luci Bostona.

Britanska vlast reagovala je oštro. Zatvorila je bostonsku luku i povećala prisustvo vojske. Ove mjere, poznate kao „Nepodnošljivi zakoni“, dodatno su pogoršale situaciju.

Godine 1774. sazvan je **Prvi kontinentalni kongres u Filadelfiji**. Tamo su predstavnici kolonija tražili ukidanje strogih zakona i vraćanje svojih prava, bez zahtjeva za potpunim odvajanjem od Britanije.

Ipak, sukob je postao neizbježan. U aprilu 1775. godine došlo je do prvog oružanog sukoba kod Leksingtona, čime je započeo **Američki rat za nezavisnost**, u kojem su se kolonije borile protiv britanske vojske.

Deklaracija o nezavisnosti i stvaranje SAD-a

Nakon prvih oružanih sukoba, predstavnici kolonija ponovo su se okupili u Filadelfiji na **Drugom kontinentalnom kongresu**. On je postao glavno tijelo koje je vodilo kolonije i donosilo odluke o borbi. Za vrhovnog komandanta kolonijalne vojske imenovan je **Džordž Vašington**, koji je imao ključnu ulogu u organizovanju i vođenju otpora protiv Britanije.

Godine 1776. Kongres je usvojio dokument od izuzetnog značaja – **Deklaraciju o nezavisnosti**. Njome su kolonije javno objavile da više ne priznaju vlast britanskog kralja. Glavni autor teksta bio je **Tomas Džeferson**. U dokumentu

Prošlost kroz izvore

Prema zakonu donesenom u koloniji Južna Karolina 1740. godine, ropstvo je bilo nasljedno. Robovima su se smatrali Afrikanci i domorodački stanovnici čije su majke bile robinje, kao i njihovi potomci. Zakon ih je tretirao kao vlasništvo njihovih gospodara, bez prava da samostalno odlučuju o svom životu.

Šta nam ovaj zakon pokazuje o tome kako su živjeli i kakva prava su imali robovi u britanskim kolonijama u Americi?

Bostonska čajanka

Britanski vojnik i oficir

je bilo naglašeno da se svi ljudi rađaju jednaki i da imaju **pravo na život, slobodu i težnju ka sreći**. Prema Deklaraciji, u koju su ugrađene ideje prosvjetitelja Džona Loka, vlast postoji da štiti ova prava, a ako to ne čini, narod ima pravo da je promijeni.

Rat za nezavisnost trajao je nekoliko godina i nije bio lak za kolonije. Britanska vojska bila je jača i bolje opremljena, ali se kolonijalna vojska borila s velikom upornošću. Imala je podršku stanovništva i odlično je poznavala teren. Od ogromnog značaja bila je i odluka Francuske da prizna nezavisnost trinaest kolonija, sklopi savez s njima i objavi rat Velikoj Britaniji. Na taj način prednost je prešla na stranu kolonista, nakon čega je 1781. godine britanska vojska kapitulirala kod Jorktauna.

Pariskim ugovorom iz 1783. godine Velika Britanija je službeno priznala nezavisnost kolonija. Tako su stvorene **Sjedinjene Američke Države (SAD)**. Nova država postala je republika. To je značilo da umjesto kralja vlast treba da vrše predstavnici izabrani od naroda.

Moli Pičer – simbol učešća žena u Američkom ratu za nezavisnost

Istraživački izazov

Džordž Vašington rukovodio je i tajnom špijunskom mrežom koja je prikupljala informacije o kretanju i planovima britanske vojske. Špijuni su koristili različite načine za tajno prenošenje poruka: pisali su nevidljivom tintom, a poruke su skrivali u odjeći, cipelama pa čak i u kosi.

U ovoj mreži značajnu ulogu imale su i žene, jer su britanske vlasti rijetko sumnjale u njih. Zahvaljujući tim špijunskim informacijama i izvještajima, kolonijalna vojska često je znala kuda će se kretati britanska vojska i kakve planove priprema.

Istraži kako se zvao poznati američki špijun s inicijalima N. H., koji se lažno predstavljao kao učitelj i kretao iza britanskih linija.

Upoznaj historijsku ličnost

Osnivači SAD-a poznati su pod nazivom očevi osnivači. Jedan od njih bio je i **Bendžamin Frenklin**. Bio je naučnik, pisac i diplomata. Izumio je gromobran i bifokalne naočale te je imao važnu ulogu u dobijanju podrške Francuske za američku borbu za nezavisnost.

Bendžamin Frenklin

Ustav SAD-a

Nakon što su dobili nezavisnost, Amerikanci su se suočili s važnim pitanjem: kako izgraditi državu bez kralja i nasljedne vlasti? Do tada su bili naviknuti da neko vlada njima, a sada su sami trebali postaviti pravila prema kojima će živjeti.

Zbog toga je 1787. godine donesen **Ustav SAD-a**. Njime je utvrđeno da vlast neće biti u rukama jednog čovjeka. Umjesto toga, podijeljena je na tri grane: zakonodavnu (Kongres), izvršnu (predsjednik) i sudsku (Vrhovni sud). Na taj način nastojalo se spriječiti da bilo ko samostalno odlučuje o svemu.

Godine 1789. izabran je **prvi predsjednik**, Džordž Vašington. Godine 1791. Ustavu su dodana i pravila koja su štitila osnovna ljudska prava, kao što su sloboda govora i pravo na pravično suđenje.

Borba za nezavisnost SAD-a pokazala je da država ne mora biti vođena od kralja, već od ljudi koje bira narod. U novoj državi govorilo se o slobodi, jednakosti i učešću građana u vlasti. Ipak, ove ideje nisu važile za sve. Ropstvo je i dalje postojalo, žene nisu imale pravo glasa, a politička prava najčešće su imali samo bijeli muškarci koji su posjedovali imovinu.

Poveži znanje

Podsjeti se na prethodnu lekciju i odgovori: koji je prosvjetitelj predložio podjelu vlasti na tri grane?

Džordž Vašington

Provjeri naučeno:

1. Koji su bili glavni razlozi zbog kojih je trinaest britanskih kolonija započelo borbu za nezavisnost od Velike Britanije?
2. Šta je predstavljala Deklaracija o nezavisnosti SAD-a i koje su osnovne ideje istaknute u njoj?
3. Kako je bila podijeljena vlast prema Ustavu SAD-a i zašto je uvedena takva podjela?

Francuska revolucija

Uzroci i početak revolucije

Iako je Francuska bila jedna od najmoćnijih država u Evropi, unutar zemlje postojale su duboke razlike. One su bile izražene kroz podjelu stanovništva **na tri staleža**. Prvi stalež činilo je sveštenstvo, drugi plemstvo, a treći stalež obuhvatao je sve ostale stanovnike.

Treći stalež bio je najbrojniji. U njemu su bili i siromašni seljaci i bogati građani. Zajedničko za sve njih bilo je to što su morali plaćati poreze koje druga dva staleža uglavnom nisu plaćala. Ove razlike jasno su se vidjele u svakodnevnom životu. Sveštenstvo i plemići živjeli su udobnije, dok su seljaci teško preživljavali i bili opterećeni feudalnim dažbinama.

U gradovima je živjela **buržoazija** – građani s novcem i obrazovanjem, koji su aktivno učestvovali u ekonomskom životu, ali nisu imali pravo upravljati državom. S vremenom je podjela na staleže stvarala sve veći osjećaj nepravde.

Stanje je dodatno pogoršala ozbiljna finansijska kriza u zemlji. Državna kasa bila je gotovo prazna zbog raskošnog života kralja i plemstva, kao i zbog učešća Francuske u Američkom ratu za nezavisnost.

Istovremeno, klimatske nepogode i nekoliko slabih žetvi dovele su do **nestašice hrane**. Za mnoge porodice hljeb je bio osnovna hrana i najveći trošak. Kada je njegova cijena naglo porasla, dio stanovništva više nije mogao da se prehrani. Zbog toga se često kaže da je „Francuska revolucija počela od stomaka“.

Osim gladi i siromaštva, širom Francuske širile su se i **ideje prosvjetiteljstva**. Ljudi su počeli da se pitaju zašto se neki rađaju s privilegijama, a drugi s teškim obavezama. Sve više se prihvatila misao da svaki čovjek ima prirodna prava i da ih vlast treba štiti, a ne kršiti.

S ciljem da pronađe rješenje za probleme u državi, kralj Luj XVI sazvao je Skupštinu staleža. Umjesto dogovora, došlo je do oštrog sukoba. Predstavnici trećeg staleža proglasili su se **Narodnom skupštinom** i izjavili da predstavljaju volju naroda. Oni su započeli pripremu novog ustava, kojim je trebalo ograničiti moć kralja.

Tri staleža u Francuskoj – karikatura

Kralj Luj XVI

Predstavnici trećeg staleža zakleli su se da će izraditi novi ustav

Uplašen mogućnošću da izgubi vlast, Luj XVI poslao je vojsku prema Parizu, nakon čega je nezadovoljstvo preraslo u otvorenu pobunu.

Dana 14. jula 1789. godine, građani i pobunjeni vojnici napali su i zauzeli tvrđavu **Bastilju**. Ona je služila kao zatvor i u očima naroda bila je simbol straha i samovolje vlasti. Ovaj događaj smatra se početkom Francuske revolucije.

Nepoznate riječi i termini

Stalež – Društvena grupa sa istim pravima i obavezama.

Buržoazija – Gradski sloj ljudi koji se bavio trgovinom, zanatstvom i slobodnim profesijama. Buržoazija se dijelila na krupnu (najbogatiji građani – trgovci i bankari), srednju (advokati, ljekari, profesori) i sitnu (manji trgovci i zanatlije).

Prošlost kroz izvore

U knjizi *Ispovijesti*, napisanoj šezdesetih godina XVIII vijeka, filozof Žan-Žak Ruso spominje „jednu veliku princezu“ koja je, kada je čula da narod nema hljeba, navodno rekla: „Onda neka jedu brioše“, što se ponekad prevodi i kao: „Onda neka jedu kolače.“ Kasnije je ova izreka pripisana kraljici Mariji Antoaneti, iako ne postoji dokaz da ju je ona zaista izgovorila.

Šta nam ova priča pokazuje o udaljenosti vlasti od svakodnevnog života naroda u Francuskoj?

Zauzimanje Bastilje

Od monarhije do republike

Revolucija se brzo proširila širom zemlje. Gladni seljaci počeli su napadati imanja plemića i tražiti hranu i ukidanje feudalizma. Ovaj period masovnog straha od gladi i nasilja poznat je kao **Veliki strah**.

Pod pritiskom naroda, Nacionalna skupština ukinula je feudalne privilegije sveštenstva i plemstva. Time je prestala i podjela društva na staleže. Od tog trenutka nije bilo najvažnije u kakvoj je porodici neko rođen, nego šta zna i šta može postići svojim radom.

U augustu 1789. godine usvojena je i **Deklaracija o pravima čovjeka i građanina**. U njoj je naglašeno da se svi ljudi rađaju slobodni i jednaki, a da vlast treba da proizlazi iz naroda. Moto „**sloboda, jednakost, bratstvo**“ postao je simbol novog vremena.

Ipak, život običnih ljudi nije se odmah poboljšao, jer mnoge porodice i dalje nisu imale dovoljno hrane. U oktobru 1789. godine nekoliko hiljada žena iz Pariza krenulo je pješice prema Versaju, tražeći hljeb i odgovornost od kralja. Ovaj događaj, poznat kao **Marš žena**, završio se preseljenjem Luja XVI i kraljice Marije Antoanete u Pariz. Ako je do tada kralj kontrolisao plemstvo u Versaju, sada je bio pod stalnim nadzorom naroda.

Godine 1791. donesen je prvi ustav, kojim je Francuska postala **ustavna monarhija**. Nakon kraljevog pokušaja da pobjegne iz države, 1792. godine monarhija je ukinuta, a Francuska proglašena republikom. Luj XVI je kasnije pogubljen na giljotini, čime je simbolično okončan stari poredak.

Marš žena prema Versaju

Olimpija de Guž – autorica „Deklaracije o pravima žene i građanke“ (1791), kojom je zahtijevala jednaka prava za žene

Poveži znanje

Uporedi osnovne ideje u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina sa Deklaracijom nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država.

Nepoznate riječi i termini

Ustavna monarhija – država u kojoj monarh vlada prema ustavu i nema potpunu vlast, jer dio vlasti imaju i druge institucije.

Giljotina – sprava za pogubljenje odsjecanjem glave. Uvedena je tokom Francuske revolucije kao „humaniji“ način izvršenja smrtno kazne, jer se smatralo da smrt nastupa odmah.

Vladavina terora i značaj Francuske revolucije

U novoj republici najuticajnija snaga postali su jakobinci predvođeni Maksimilijanom Robespjerom. U periodu poznatom kao **vladavina terora**, hiljade ljudi bile su uhapšene i pogubljene kao navodni neprijatelji revolucije.

Umjesto slobode i sigurnosti, u Francuskoj su zavladali strah i nasilje. Kada je Robespjer izgubio podršku, pogubljen je na giljotini 1794. godine.

Nakon pada Robespjera, nasilje se postepeno smanjivalo, ali vlasti još uvijek nisu uspijevale uspostaviti red i mir. Francuska je bila u ratu s nekoliko evropskih država, čiji su se vladari plašili da će se revolucionarne ideje proširiti i na njihove zemlje. U takvim okolnostima, 1799. godine vlast je preuzeo mladi general **Napoleon Bonaparta**. Time je završena Francuska revolucija i započeo period Napoleonovih ratova.

Francuska revolucija imala je snažan uticaj na širenje prosvjetiteljskih ideja u Evropi. Pokazala je da svi treba da imaju jednaka prava i da narod treba da bira vlast. Iako je bila praćena glađu, nasiljem i nestabilnošću, njome su ukinuti stari poredak i feudalne privilegije koje su vijekovima dijelile stanovništvo.

Za razliku od Američkog rata za nezavisnost, koji je uglavnom promijenio stanje samo u Sjedinjenim Američkim Državama, ideje Francuske revolucije proširile su se širom Evrope i podstakle promjene u mnogim zemljama.

Maksimilijan Robespjer

Saznaj više

Tokom Francuske revolucije revolucionari su odlučili da nije bilo dovoljno promijeniti vlast – trebalo je promijeniti i vrijeme. Stari kalendar bio je ukinut jer ih je podsjećao na monarhiju i crkvu. Umjesto njega uveden je revolucionarni kalendar sa sedmicama od 10 dana i odmorom samo svakog desetog dana. Dani se više nisu zvali ponedjeljak, utorak, petak ili subota, niti su nosili imena svetaca, već su bili nazvani po biljkama, životinjama i alatima. Tako su postojali dan krompira, dan ovce, pa čak i dan motike.

Promjene su stigle i do sata. Dan je bio podijeljen na 10 sati, a svaki sat imao je 100 decimalnih minuta i trajao je 144 obične minute. Ali dok je država računala po novom, ljudi su nastavili živjeti po starom. Tajno su slavili stare praznike, sve dok i same vlasti nisu odustale od ovog eksperimenta.

Provjeri naučeno:

1. Koji su bili glavni uzroci izbijanja Francuske revolucije?
2. Zašto se zauzimanje Bastilje smatra početkom Francuske revolucije?
3. Navedi neke od promjena koje su nastale Francuskom revolucijom.

Napoleonovi ratovi i Bečki kongres

Uspon Napoleona Bonaparte

Nakon Francuske revolucije, Evropu su potresali česti nemiri i ratovi. U tim burnim godinama uzdigao se **Napoleon Bonaparta**, koji je za kratko vrijeme postao jedna od najuticajnijih ličnosti svog vremena.

Njegov uspon bio je neobičan za tadašnje evropske prilike. Nije poticao iz kraljevske porodice, već je napredovao zahvaljujući svom vojnom talentu i hrabrosti. Najprije se proslavio kao general, a kasnije je preuzeo vlast u Francuskoj i 1804. godine bio proglašen za **imperatora**.

Tokom njegovog krunisanja, kojem je prisustvovao i papa, Napoleon je sam sebi stavio krunu na glavu. Tim činom želio je pokazati da njegova vlast ne proizlazi iz crkve ili starih tradicija, već iz vojske i podrške naroda.

Napoleonovi ratovi i otpor prema njima

Ratovi koje je Francusko Carstvo vodilo pod vođstvom Napoleona Bonaparte poznati su kao **Napoleonovi ratovi**. Trajali su više od jedne decenije i obuhvatili veći dio Evrope. U njima je Francuska ratovala protiv starih evropskih monarhija, koje su željele zaustaviti promjene započete Francuskom revolucijom.

U prvim godinama Napoleonovih ratova francuska vojska nizala je pobjede i brzo napredovala širom Evrope. U tome je značajnu ulogu imao Napoleon, koji se istakao kao izvanredan vojni komandant i strateg. Znao je brzo donositi odluke, vješto raspoređivati vojsku na bojnopolju i često je iznenađivao protivnike. Zbog takvog načina ratovanja njegova vojska dugo se smatrala nepobjedivom.

Francuska osvajanja u Evropi bila su praćena velikim promjenama. U mnogim zemljama ukinute su feudalne dažbine i privilegije plemstva. Poseban značaj imao je **Napoleonov zakonik**. Njime je utvrđeno da su ljudi jednaki pred zakonom i da im imovina ne može biti lako oduzeta. Mnogi su prvi put osjetili da ih zakon zaista štiti i da nisu samo potčinjeni vlasti.

Napoleon Bonaparta u mladosti

Krunisanje Napoleona

Historijska svjedočanstva

Za vojni genij i veliki utjecaj Napoleona Bonaparte pozitivno su govorili njegovi vojnici i oficiri, ali i njegovi protivnici.

Jedan francuski oficir zapisao je da je pojava Napoleona snažno podizala moral vojnika, zbog čega su oni bili spremni da ga slijede i u najtežim borbama.

Njegov veliki protivnik, britanski general, vojvoda od Velingtona, zabilježio je:

„Prisustvo Napoleona na bojnopolju bilo je kao da ima četrdeset hiljada vojnika više.“

Svojim osvajanjima Napoleon je značajno promijenio i **političku kartu Evrope**. Ukidao je postojanje nekih država, stvarao nove i mijenjao granice prema interesima Francuske. U italijanskim i njemačkim zemljama, kao i na teritoriji Poljske, stvorene su nove države, dok su druge oblasti stavljene pod francusku vlast.

Na čelo dijela tih država Napoleon je postavljao svoje rođake i bliske saradnike. Njegova braća postala su kraljevi u Španiji, Holandiji i drugim zemljama. Zbog toga se francuska vlast sve češće smatrala nametnutom i stranom vlašću.

Evropa 1810. godine

Mnogi narodi, koji su u početku podržavali Napoleona i gledali ga kao oslobodioca, s vremenom su počeli doživljavati Francusku kao okupatora. U nekim zemljama pojavio se otpor, naročito u Španiji, gdje su gerilski odredi vodili žestoku borbu protiv francuske vojske. Strana vlast, nametnuta od Francuske, kod dijela evropskih naroda probudila je **želju za vlastitom državom**.

Nepoznate riječi i termini

Gerila – način ratovanja pri kojem male grupe boraca napadaju iz zasjede, uništavaju puteve, mostove ili skladišta, a zatim se brzo povlače. Ovaj način borbe najčešće se koristi protiv veće i jače vojske.

Minijaturni Napoleon
(karikatura)Napoleon kao simbol
moći

Prošlost u sadašnjosti

Tokom Napoleonovih ratova borba se vodila i putem medija. Britanske novine prikazivale su Napoleona kao malog, smiješnog i opasnog tiranina, dok su ga francuski mediji predstavljali kao velikog vojskovođu i heroja. Na taj način obje strane pokušavale su utjecati na javno mnijenje.

Zašto je ista ličnost bila prikazivana različito u britanskim i francuskim novinama?

Da li i danas mediji mogu utjecati na javno mnijenje?

Kontinentalna blokada i pohod na Rusiju

Najveći protivnik Napoleona Bonaparte bila je Velika Britanija. Zbog nadmoći britanske flote, Napoleon nije mogao da je porazi u pomorskom ratu. Zato je pokušao ekonomski oslabiti Britaniju zabranom trgovine britanskim proizvodima, poznatom kao **kontinentalna blokada**.

Ova mjera teško se sprovodila i nije dala očekivane rezultate. Umjesto da primora Veliku Britaniju na predaju, kontinentalna blokada najviše je pogodila evropske zemlje. Neke od njih zavisile su od trgovine s Britanijom i suočile su se s nedostatkom tekstila, kafe, šećera i drugih kolonijalnih proizvoda.

Jedan od presudnih trenutaka za pad Napoleona bio je **pohod na Rusiju** 1812. godine. Njime je želio prisiliti Rusiju da prekine trgovinu s Velikom Britanijom i spriječiti savez između ove dvije moćne države. U tu svrhu okupio je ogromnu vojsku od oko 600.000 vojnika, poznatu kao **Velika armija**.

Ruska vojska izbjegavala je odlučujuću bitku. Umjesto toga, povlačila se i iza sebe uništavala hranu i sela, ostavljajući francusku vojsku bez snabdijevanja.

Kada je Napoleon stigao u Moskvu, njegovi vojnici zatekli su prazan i zapaljen grad. Suočen s glađu i surovom ruskom zimom, bio je prisiljen na povlačenje.

Povlačenje se pretvorilo u katastrofu zbog hladnoće, bolesti i stalnih ruskih napada. Od ogromne vojske preživjelo je manje od 100.000 vojnika.

Poraz francuske vojske u Rusiji ohrabrio je evropske države da se udruže protiv zajedničkog neprijatelja. Godine 1813. Napoleon je poražen u **Bici naroda kod Lajpciga**, a naredne godine poslan je u progonstvo na ostrvo Elba. Iako se 1815. godine nakratko vratio na vlast, poraz u **Bici kod Vaterloa** označio je kraj njegove vladavine. Bio je zarobljen i poslan na udaljeno ostrvo Sveta Helena, gdje je umro 1821. godine.

Upoznaj historijsku ličnost

Nakon poraza Pruske od Napoleona 1806. godine, dio njemačkih zemalja izgubio je nezavisnost. Mnogi Prusi to su doživljavali kao poniženje.

U takvim okolnostima istakao se **Ferdinand fon Šil**, pruski oficir koji je odbio prihvatiti francusku vlast. Godine 1809, sa malom grupom vojnika samovoljno je napustio prusku vojsku i podigao ustanak.

Kada su ga upitali zašto ide u sigurnu smrt, odgovorio je: „*Bolje užasan kraj nego užas bez kraja!*“

Ustanak je bio ugušen, a Ferdinand fon Šil poginuo je u borbi.

Povlačenje Napoleonove armije iz Rusije

Napoleon na Svetoj Heleni

Bečki kongres

Godine 1814, nakon progonstva Napoleona na ostrvo Elba, predstavnici više evropskih država okupili su se na **kongresu u Beču**. Njihov cilj bio je da uspostave mir u Evropi i ravnotežu među državama, tako da nijedna zemlja ne postane previše moćna, kao što je bila Francuska u vrijeme Napoleona.

Na Kongresu, koji je trajao do 1815. godine, odlučeno je da se na vlast ponovo vrate kraljevske porodice koje su bile protjerane tokom Francuske revolucije i Napoleonovih ratova. Istovremeno su izvršene **promjene državnih granica u Evropi**. Francuska je vraćena na približno iste granice koje je imala prije Revolucije. S druge strane, mnoge teritorije koje su ranije bile pod njenom vlašću dodijeljene su drugim evropskim državama.

Na Bečkom kongresu uspostavljen je mir, ali bez uzimanja u obzir želja mnogih evropskih naroda, koji su i dalje ostali potčinjeni.

Ipak, Napoleonovi ratovi imali su veliki historijski značaj. Njima su se Evropom proširile ideje o pripadnosti vlastitom narodu i jednakosti pred zakonom. Tokom XIX vijeka ove ideje postat će osnova borbi mnogih naroda za stvaranje vlastitih država.

Evropa nakon Bečkog kongresa

Saznaj više

Kongres koji je plesao

Tokom Bečkog kongresa (1814–1815), Beč je bio domaćin brojnih balova, prijema i zabava. Zbog toga su se savremenici šalili da „kongres ne zasjeda, već pleše”.

Učesnici Bečkog kongresa često su razgovarali o važnim pitanjima u opuštenoj atmosferi, izvan sala za sastanke. Dok se plesalo, odlučivalo se o sudbini mnogih evropskih naroda.

Provjeri naučeno:

1. Kako su Napoleonovi ratovi promijenili Evropu i zašto se u mnogim zemljama pojavio otpor protiv francuske vlasti?
2. Zašto je Napoleon napao Rusiju i kako je završio taj pohod?
3. Kakve su odluke donesene na Bečkom kongresu?

Prva industrijska revolucija

U drugoj polovini XVIII vijeka započeo je jedan od najvažnijih procesa u historiji novog vijeka, poznat kao **Prva industrijska revolucija**. Ona je donijela velike promjene u načinu rada, proizvodnje i svakodnevnom životu stanovništva.

Industrijska revolucija nije bila revolucija poput onih koje povezujemo s ratovima i ustancima. U njoj nije bilo borbe protiv vladara i nije se dogodila odjednom. Promjene su se odvijale postepeno, tokom više decenija. Ipak, zbog njenog velikog značaja i trajnih posljedica, historičari je nazivaju revolucijom.

Velika Britanija kao prva industrijska sila

Prije početka Prve industrijske revolucije, u Zapadnoj Evropi dogodile su se važne promjene u poljoprivredi. Uvođenjem novih načina obrade zemlje povećala se proizvodnja hrane. Ovaj proces naziva se **agrarna revolucija**. U nekim oblastima to je dovelo do manje gladi, ali i do stvaranja velikih zemljoposjeda. Zbog toga su mnogi seljaci ostali bez zemlje i bili prisiljeni **preseliti se u gradove**, gdje su se zapošljavali u novim fabrikama i radili za niske plate. Na taj način stvoreni su preduslovi za pojavu industrijske revolucije.

Poveži znanje

Na šta pomisliš kada čuješ riječ „revolucija“? O kojim si revolucijama učio/la do sada?

Prošlost kroz izvore

Vilijam Kobet, „Putovanja po selima“ (1823.)

„Život seljaka je 'kopaj, kopaj, pa opet iznova'... od izlaska do zalaska sunca... a ipak, gotovo ni komad slanine ne ostaje onima koji proizvode svu hranu.“

Intervju sa Elizabet Bentli, radnicom u tekstilnoj fabrici (1832. g.)

– Kada si počela raditi u fabrici?

E: Kada sam imala šest godina.

– Šta si radila?

E: Mijenjala sam kalemове na mašinama.

– Koliko si sati radila?

E: Od pet sati ujutro do devet navečer.

– Jeste li imali vremena da doručujete ili nešto popijete?

E: Ne, jeli smo kako smo stizali.

Šta je bilo zajedničko u svakodnevnom životu seljaka i fabričkih radnika, iako su radili u različitim sredinama?

Tekstilna fabrika u XVIII vijeku

Prva industrijska revolucija **počela je u Velikoj Britaniji**, jer su tamo postojali povoljni uslovi kakvih nije bilo u drugim evropskim državama. Zemlja je raspolagala bogatim nalazištima **uglja i željeza**, neophodnih za rad mašina i izgradnju fabrika. Istovremeno, Britanija je bila **velika kolonijalna sila**. Iz kolonija su stizale sirovine, posebno pamuk, a gotovi proizvodi lako su se prodavali na velikim tržištima širom svijeta. To je povećavalo potrebu za većom i bržom proizvodnjom.

U Britaniji je bilo i mnogo ljudi s novcem koji su bili spremni ulagati u nove mašine, fabrike i naučna otkrića. Zbog svih ovih razloga upravo su u Velikoj Britaniji nastali **najvažniji izumi** koji su podstakli Prvu industrijsku revoluciju, a zemlja je postala poznata kao „**radionica svijeta**“.

Najvažniji izumi

Prve promjene dogodile su se u tekstilnoj proizvodnji. **Džon Kej** izumio je „**Leteći čunak**“, pomoću kojeg je tkanje znatno ubrzano. Jedan tkalac mogao je za isto vrijeme izraditi mnogo više tkanine nego ranije. Ali to je izazvalo novi problem. Ručno pređenje više nije moglo pratiti ubrzani tempo rada, što je pokazalo da mašine postaju neophodne.

Šezdesetih godina XVIII vijeka izumljena je mašina za pređenje poznata kao „**Dženi**“. Pomoću nje jedan čovjek mogao je za kratko vrijeme proizvesti mnogo više materijala nego ručnim radom. Ubrzo je uveden i **mehanič-**

Mašinu za pređenje „Dženi“ stvorio je Englez Džejms Hargrivs

Grad u Velikoj Britaniji u vrijeme Prve industrijske revolucije

Saznaj više

Tokom Prve industrijske revolucije razvio se ekonomski sistem nazvan **kapitalizam**, u kojem su ljudi koji posjeduju kapital (novac, zemlju, fabrike i mašine) ulagali svoja sredstva kako bi ostvarili dobit. Oni su se nazivali **kapitalisti**. U ovom sistemu fabrike i proizvodnja bili su u privatnom vlasništvu, a radnici su radili za platu.

Da li kapitalizam postoji i danas i gdje ga možeš prepoznati u svakodnevnom životu?

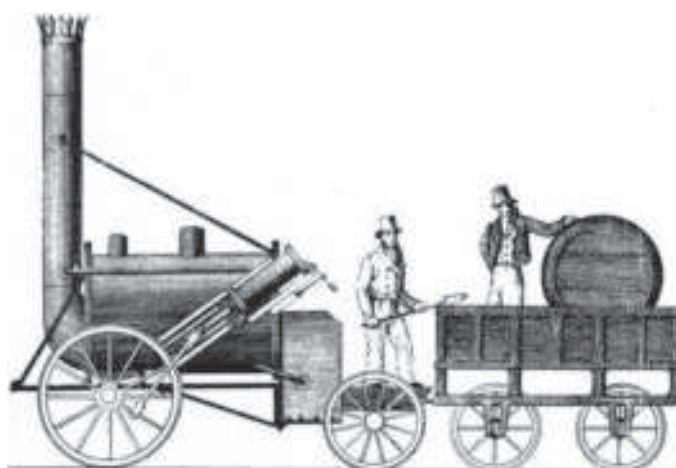
Edmund Kartrajt – izumitelj mehaničkog razboja

ki razboj, kojim tkanje je takođe bilo mehanizirano. Ovim promjenama ručni zanati postepeno su zamijenjeni mašinskim radom, a tekstilna proizvodnja preselila se iz zanatskih radionica u fabrike.

Najvažnija tehnološka novina Prve industrijske revolucije bila je **parna mašina**, koju je usavršio **Džeims Vat**. Ona je omogućila fabrikama da rade nezavisno od snage rijeka i vjetra, jer se za pogon koristila para dobijena iz uglja. Parna mašina najprije se počela primjenjivati u fabrikama i rudnicima. Zahvaljujući njoj, proizvodnja je postala brža, jeftinija i odvijala se u mnogo većim količinama.

Parna mašina imala je snažan uticaj i na saobraćaj. Počeli su se graditi **parobrodi**, koji su se kretali pomoću parne mašine, pa za razliku od jedrenjaka nisu zavisili od vjetra i vremenskih prilika. Na taj način vrijeme putovanja znatno se skratilo. To je ojačalo veze između udaljenih krajeva i omogućilo brže kretanje robe, ljudi i ideja.

Početkom XIX vijeka ostvaren je veliki napredak i u kopnenom saobraćaju. Godine 1825. engleski inženjer **Džordž Stivenson** pustio je u upotrebu prvu javnu željezničku prugu na kojoj su korištene **parne lokomotive**. Time je započelo brzo širenje željeznice. Umjesto dotadašnjih sporih prevoznih sredstava, kao što su kočije i teretna kola, parne lokomotive omogućile su brže, jeftinije i sigurnije putovanje na velike udaljenosti.

„Raketa“, jedna od prvih parnih lokomotiva na svijetu (1829. godine)

Ideje modernog svijeta

Kada su se pojavili prvi vozovi, stanovništvo nije imalo prethodno iskustvo s velikim brzinama. Do tada je najbrže kopneno prevozno sredstvo bila konjska kočija. Zato su se mnogi plašili da ljudsko tijelo neće izdržati brzinu, te da vozovi mogu eksplodirati ili iskočiti iz šina.

Kao što se čovječanstvo u XIX vijeku plašilo vozova, tako i danas postoji strah od modernih tehnologija. Neki se plaše vještačke inteligencije ili novih medicinskih postupaka.

Historija pokazuje da novi izumi najčešće prvo izazivaju strah, a zatim postaju dio svakodnevnog života.

Od brodova na jedra do parobroda: koliko se skratilo vrijeme putovanja?

Relacija	Brodovi na jedra	Parobrodi	Razlika
London – Njujork	6–8 sedmica	10–14 dana	3 do 5 puta brže
Solun – Istanbul	5–7 dana	1,5–2 dana	3 do 4 puta brže

Posljedice i otpor prema Prvoj industrijskoj revoluciji

Industrijske promjene imale su veliki uticaj na ekonomiju i svakodnevni život. Razvoj fabrika omogućio je naglo povećanje gradskog stanovništva, proces poznat kao **urbanizacija**.

Brz rast gradova često je bio praćen teškim uslovima života. U mnogim industrijskim gradovima zrak i voda bili su zagađeni zbog fabrika i sagorijevanja uglja. Radnici su najčešće radili od 12 do 16 sati dnevno i primali veoma niske plate. Veliki broj porodica živio je u malim i prenapučenim stambenim prostorima, bez odgovarajućih sanitarnih uslova i brige za javno zdravlje. U fabrikama su često bili zaposleni i **žene i djeca**, jer je njihov rad bio slabije plaćen.

Kod dijela radnika pojavio se strah da će zbog mašina postati nepotrebni. Početkom XIX vijeka u Velikoj Britaniji pojavili su se radnici poznati kao **ludisti**, koji su uništavali mašine jer su vjerovali da im upravo one oduzimaju posao.

Prva industrijska revolucija donijela je velike promjene u svakodnevnom životu. Sve više ljudi u Velikoj Britaniji i Zapadnoj Evropi napuštalo je život na selu i rad na njivama te se usmjeravalo prema gradovima i fabrikama. Time je započeo postepeni prelaz s tradicionalnog na industrijski način života, koji će se kasnije proširiti i na druge zemlje Evrope i svijeta.

Istraživački izazov

Ludisti su dobili ime zato što su nakon uništavanja mašina ostavljali pisane poruke u fabrikama ili radionicama, potpisane imenom „**Ned Lud**“.

Istraži da li je Ned Lud bio stvarna historijska ličnost.

Dječiji rad u fabrici

Provjeri naučeno:

1. Zašto je Prva industrijska revolucija počela u Velikoj Britaniji?
2. Navedi najvažnije izume u Prvoj industrijskoj revoluciji.
3. Zašto se dio radnika suprotstavljao mašinama tokom Prve industrijske revolucije?

Nacija i nacionalni identitet u Evropi

Narod i nacija

Tokom većeg dijela prošlosti **osjećaj pripadnosti** doživljavao se drugačije nego danas. Najčešće je bio vezan za porodicu, selo ili grad, za vjeru ili za vladara. Tako bi ljudi, kada bi ih neko upitao: „Šta ste vi?“, najčešće odgovarali: „Ja sam hrišćanin“, „Ja sam musliman“ ili „Ja sam podanik kralja“.

Pored toga, postojao je i osjećaj pripadnosti narodu. **Narod** je zajednica ljudi koji imaju zajednički jezik, historiju, kulturu i običaje. Narodi su mogli postojati i bez svoje države te vijekovima živjeti u sastavu kraljevstava ili carstava kojima su upravljali strani vladari.

U XVIII i XIX vijeku Evropom su se počele širiti nove ideje o državi i vlasti. Sve češće se smatralo da država nije lična svojina kraljeva i careva, već da je treba posmatrati kao državu naroda. Time je započeo proces u kojem se kod dijela naroda pripadnost više nije vezivala samo za jezik ili običaje, nego i za državu.

U takvim okolnostima postepeno su se formirale nacije. **Nacija** je zajednica ljudi koja svoju pripadnost povezuje s idejom zajedničke države. Za razliku od naroda, koji je mogao postojati i bez vlastite države i institucija, kod nacije država postaje važan dio identiteta. Stvaranje vlastite države, ili težnja da se ona stvori, ono je što razlikuje naciju od naroda.

Proces stvaranja nacija nije se odvijao istovremeno. Neke su nastale krajem XVIII i tokom XIX vijeka, a neke u XX vijeku. Pojedini narodi, pak, još uvijek se nisu oblikovali kao nacije.

Građanska i etnička nacija

U Evropi su u novom vijeku postojala dva glavna načina stvaranja nacija. **Građanska nacija** nastaje kada se ljudi osjećaju povezani zato što žive u istoj državi, poštuju iste zakone i imaju slična prava i obaveze. Tipičan primjer građanske nacije je Francuska nakon Francuske revolucije. Tamo se svako ko je prihvatao ustav i zakone

Nacija kao zamišljena zajednica različitih grupa ljudi (mural)

Britanski premijer Vilijam Pit malađi (lijevo) i Napoleon Bonaparte (desno) simbolično dijele svijet, ne vodeći računa o interesima naroda (karikatura)

Saznaj više

Historičar Benedikt Anderson objasnio je da je nacija „**zamišljena zajednica**“. To znači da ona nije nešto što možemo vidjeti, već osjećaj pripadnosti koji dijeli više pojedinaca. Ti ljudi se najčešće lično ne poznaju, ali se ipak osjećaju kao dio iste zajednice. Ovaj osjećaj najčešće se stvara kroz jezik, obrazovanje, knjige, simbole i historiju.

smatrao dijelom nacije, bez obzira na porijeklo i jezik. Tako je država imala ključnu ulogu u stvaranju građanske nacije.

Drugi način je **etnička nacija**. Tu je najprije postojao narod sa zajedničkim jezikom, kulturom i historijom, ali bez vlastite države. Takvi narodi najčešće su živjeli u okviru velikih carstava ili u više država. Vremenom se kod njih razvila svijest da sami trebaju uređivati svoju državu. Tako je prvo nastala nacija, a kasnije i država. Ovaj model bio je karakterističan za Njemačka, Italija, većinu balkanskih država i mnoge druge zemlje.

Uzroci pojave nacija i nacionalnog identiteta

Nacije su se oblikovale pod utjecajem Francuske revolucije, Napoleonovih ratova i Prve industrijske revolucije.

Francuska revolucija potvrdila je ideju da vlast treba pripadati narodu, a ne jednom vladaru. **Napoleonovi ratovi** proširili su ovu ideju Evropom, ali su istovremeno donijeli i stranu vlast u osvojene zemlje. Otpor prema tuđoj vlasti, posebno u Španiji, njemačkim i italijanskim zemljama, ojačao je uvjerenje da narod treba da se oslobodi takve vlasti i sam uređuje svoju državu.

Industrijska revolucija dodatno je pojačala ovaj proces. Razvojem željeznice pripadnici istog naroda iz različitih krajeva sve češće su dolazili u kontakt i otkrivali da govore istim jezikom te da se suočavaju sa sličnim problemima. Zbog toga je postepeno jačala ideja da zajedno trebaju odlučivati o pitanjima od zajedničkog interesa, što je doprinijelo stvaranju nacije.

Ovi historijski procesi stvorili su uslove za pojavu nacija, ali **nacionalni identitet** nije nastao spontano. On se oblikovao kroz jezik, kulturu, tradiciju i obrazovanje, a s vremenom i pod utjecajem **nacionalnih ideologija**. U XIX vijeku mnoge zemlje uvele su obavezno obrazovanje na službenom jeziku države. Putem udžbenika, knjiga i novina stanovništvo je učilo o historiji države i nacionalnim herojima. Narodne pjesme, običaji i praznici prikazivani su kao simboli zajedničke pripadnosti naciji.

Francuska – tipičan primjer građanske nacije

Prošlost u sadašnjosti

Danas u Švicarska žive ljudi različitog etničkog porijekla. U državi se govore njemački, francuski i italijanski jezik, a ne postoji jedan zajednički jezik koji govore svi stanovnici. Uprkos tome, stanovništvo se osjeća dijelom iste nacije.

Kao i danas, i u XIX vijeku osjećaj pripadnosti u Švicarskoj nije se temeljio na zajedničkom porijeklu ili jednom jeziku, već na zajedničkoj državi, zajedničkim zakonima i zajedničkim vrijednostima.

Da li je Švicarska primjer građanske ili etničke nacije?

Nepoznate riječi i termini

Nacionalni identitet – osjećaj pripadnosti jednoj naciji.

Nacionalna ideologija – skup ideja kojima se objašnjava šta povezuje jednu naciju i zašto ona ima, ili želi imati, svoju državu. Ponekad su se nacionalne ideologije nametale drugim narodima, posebno putem obrazovanja te kulturnih i crkvenih ustanova.

Proslava nacionalnog praznika u Parizu u XIX vijeku

„Njemačka” – simbolični prikaz njemačke nacije u XIX vijeku

Nacionalizam

S pojavom nacija razvio se i **nacionalizam** – ideologija prema kojoj se pripadnost i lojalnost vlastitoj naciji i državi stavljaju ispred drugih ličnih ili grupnih interesa.

U mnogim slučajevima nacionalizam je imao **pozitivnu ulogu**. Doprinio je tome da se narodi ujedine u borbi protiv strane vlasti, da sačuvaju svoj jezik i kulturu te da stvore savremene države.

Međutim, nacionalizam je imao i **negativne posljedice**. Kada se osjećaj pripadnosti pretvarao u uvjerenje da je vlastita nacija važnija od drugih, to je vodilo ka netrpeljivosti, sukobima i ratovima. U Evropi su takvi sukobi među nacijama postali jedan od uzroka velikih ratova u XX vijeku.

Zbog pojave i širenja nacionalnih ideja i pokreta, XIX vijek se često naziva **erom nacionalizma**.

Slika „2. maj 1808. godine” autora Fransisko Goja prikazuje otpor španskog naroda tokom Napoleonovih ratova

Saznaj više

Nacionalizam ne treba poistovjećivati s patriotizmom. Patriotizam znači ljubav i brigu za vlastitu zemlju, jezik i kulturu, bez želje da se oni nameću drugim ljudima. Nacionalizam, s druge strane, može se pretvoriti u uvjerenje da vlastita nacija treba biti iznad drugih, što često vodi ka sukobima.

Provjeri naučeno:

1. Šta je „nacija” i po čemu se razlikuje od „naroda”?
2. Objasni razliku između građanske i etničke nacije.
3. Koja je bila pozitivna uloga nacionalizma i koje je negativne posljedice mogao izazvati?

Nauka i kultura u Evropi i svijetu od sredine XVII do sredine XIX vijeka

U srednjem vijeku neki naučnici, kao što su Nikola Kopernik i Galileo Galilei, izrazili su sumnju u stara objašnjenja prirode i svemira. Njihova istraživanja pokazala su da dio prihvaćenih učenja nije tačan, što ih je dovelo u sukob s crkvom.

U novom vijeku postepeno se razvio **naučni metod**, koji je postao temelj savremene nauke. On se zasnivao na provjeravanju činjenica putem posmatranja i eksperimenata. Svaka tvrdnja najprije je morala biti provjerena i dokazana, a tek potom prihvaćena kao tačna.

To je dovelo do razvoja nauke i novih otkrića koja su našla praktičnu primjenu u industriji, medicini i mnogim drugim oblastima. Zbog velikih promjena koje je donio u nauci i svakodnevnom životu, ovaj proces poznat je kao **Naučna revolucija**.

Eksperiment u XVIII vijeku

Isak Njutn

Naučna otkrića i njihova primjena

Neki evropski vladari u novom vijeku uvidjeli su da naučna znanja mogu doprinijeti razvoju vojske, industrije i privrede. U više evropskih država osnivana su naučna društva, akademije i opservatorije. Time je država počela ulagati u nauku, a naučnici su stekli veći ugled u društvu.

Jedan od najznačajnijih naučnika novog vijeka bio je **Isak Njutn**. On je pokazao da priroda funkcioniše prema jasnim zakonima koji važe svuda. Njegove ideje postale su osnova nauke, a od kraja XVIII i tokom XIX vijeka počele su se sve više primjenjivati u tehnici i industriji, posebno za vrijeme Industrijske revolucije.

Krajem XVII vijeka započeo je postepen razvoj biologije kao nauke. Zahvaljujući **mikroskopu**, istraživači su otkrili da postoje mikroorganizmi koji su dotad bili nepoznati. Ova otkrića doprinijela

Ako si ti bio/la tamo...

Zamisli da živiš negdje u Evropi oko 1650. godine. Nema ulične rasvjete, nema vozova ni automobila, nema vakcina. Domovi se osvijetljavaju svijećama. Putovanja su spora i opasna. Rijetko ko odlazi dalje od susjednog grada. Bolesti su često smrtonosne. U gradovima voda za piće nije bila čista, a otpad se bacao na ulicu ili u obližnju rijeku. Ulice su uglavnom bile zemljane i blatnjave. Prirodne pojave, poput grmljavine, suša ili epidemija, objašnjavale su se kao Božija kazna ili nešto natprirodno.

Šta bi ti u svakodnevnom životu 1650. godine bilo najteže i zašto?

Šta misliš da se najviše promijenilo u narednih dvjesto godina? Navedi dva primjera.

Edvard Džener izvodi prvu vakcinaciju nad osmogodišnjim Džejms (1796. godine)

su da se bolesti sve češće počele objašnjavati prirodnim uzrocima, umjesto kao posljedica Božije kazne ili „lošeg vazduha“ koji dolazi iz močvara, prljavštine i raspadanja otpada.

U drugoj polovini XVIII i prvoj polovini XIX vijeka napredak hemije i medicine omogućio je efikasnije liječenje i sprečavanje bolesti. Od posebnog značaja bilo je otkriće prve uspješne vakcine protiv velikih boginja, čime su spašene hiljade života.

U XIX vijeku nauka je našla masovnu primjenu u svakodnevnom životu. Kao što smo vidjeli u jednoj od prethodnih lekcija, parna mašina i razvoj željeznice omogućili su bržu proizvodnju i efikasniji transport ljudi i robe. Naučni izumi omogućili su i rast gradova, koji su postali središta obrazovanja, kulture i umjetnosti.

Trg Trafalgar u Londonu oko 1835. godine

Mikroskop iz XVII vijeka

Saznaj više

Genijalci i njihova otkrića

1668-1674 – Anton van Levenhuk

izrađivao je vlastite mikroskope i prvi posmatrao mikroorganizme.

1687 – Isak Njutn objavio je tri zakona kretanja i zakon univerzalne gravitacije.

1774-1777 – Antoan Lavoazje objasnio je i imenovao kisik te postavio temelje moderne hemije.

1796 – Edvard Džener izvršio je prvu uspješnu vakcinaciju protiv velikih boginja.

1800 – Alesandro Volta napravio je prvu električnu bateriju.

1831 – Majkl Faradej otkrio je elektromagnetnu indukciju.

Poveži znanje

Razgovaraj s nastavnikom fizike i saznaj na koje su načine otkrića Isaka Njutna, Alesandra Volte i Majkla Faradeja doprinijela poboljšanju života u prošlosti i danas.

Zapiši najmanje dva primjera.

Razgovaraj i s nastavnikom hemije i saznaj kako je otkriće Antoana Lavoazjea uticalo na razvoj nauke i svakodnevni život.

Navedi jedan primjer.

Kultura i umjetnost do sredine XIX vijeka

Oko 1650. godine kultura i umjetnost u Evropi bile su usko povezane s vlašću i crkvom. Umjetnička djela najčešće su prikazivala vladare i vjerske scene. U XVIII i XIX vijeku, pod uticajem prosvjetiteljstva i razvojem obrazovanja i štamparstva, kultura je postala dostupnija širem krugu ljudi. Počela je obrađivati teme iz svakodnevnog života, s sve većom pažnjom prema običnom čovjeku.

Ove promjene bile su najjasnije vidljive u umjetnosti. U XVIII vijeku dominirao je **klasicizam**. Umjetnici su se inspirisali temama iz antike, u kojima su figure prikazane bez naglašenih emocija.

Krajem XVIII vijeka pojavio se **neoklasicizam**. U umjetnosti su prikazivani važni državni i politički događaji iz prošlosti, ali i iz vremena u kojem su umjetnici živjeli. Takva djela stvarao je slikar **Žak-Luj David**, čije je stvaralaštvo bilo usko povezano s Francuskom revolucijom.

U XIX vijeku razvio se **romantizam**. U ovom pravcu slikarstva umjetnici su u prvi plan stavljali osjećanja, a centralne teme postale su priroda, sloboda i narod.

Velike promjene dogodile su se i u **muzici**. Do početka XVIII vijeka kompozitori su najčešće radili po narudžbi i stvarali muziku za crkvu i kraljevske dvorove. Vremenom je muzika postala dostupnija široj javnosti i počeli su se održavati koncerti otvoreni za publiku iz različitih društvenih slojeva. Kompozitori su dobili veću slobodu izražavanja, što se jasno čuje u djelima **Wolfgang Amadeus Mocart**, a prije svega u muzici **Ludvig van Betoven**.

U XVIII i početkom XIX vijeka **književnost** je dobila novu publiku. Zbog porasta pismenosti sve više ljudi znalo je čitati. Knjige su postale dostupnije. Umjesto o vladarima i religijskim temama, pisci su počeli pisati o svakodnevnom životu i običnom čovjeku. Roman se nametnuo kao važan književni žanr, a historijski događaji u romanima često su prikazivani kroz priče o narodu i njegovim junacima. Veliki uticaj na razvoj romana imali su autori **Daniel Defo** i **Valter Skot**.

Klasicizam – „Ulazak Aleksandra u Babilon“
Šarl Lebrén

Neoklasicizam – „Napoleon prelazi Alpe“
od Žak-Luj David

Saznaj više

Betoven je prvobitno zamislio svoju Treću simfoniju kao posvetu Napoleonu Bonaparti, kojeg je smatrao simbolom slobode. Kada je 1804. godine saznao da se Napoleon proglasio carem, Betoven je izbrisao posvetu s rukopisa i uzviknuo: „Napoleon je običan tiranin“.

Šta nam pokazuje primjer s Betovenom o odnosu između kompozitora i vlasti u novom vijeku?

Sa širenjem pismenosti i kulture razvio se i javni kulturni život. **Novine** su postale glavni izvor informacija. **Pozorišta i muzeji** prerasli su u mjesta gdje su se građani okupljali, učili i razmjenjivali ideje. Tako je stvorena **javna kultura** u kojoj kulturni život više nije bio privilegija malog broja ljudi.

Nacionalna kultura

Kultura je odigrala značajnu ulogu u **stvaranju nacija**. Mnogi obrazovani ljudi vjerovali su da svaki narod ima svoj „narodni duh“, koji se najjasnije prepoznao u govoru, narodnim pjesmama, pričama i običajima koji su se prenosili s koljena na koljeno. U više evropskih zemalja počelo je prikupljanje i zapisivanje narodnih pjesama i priča. Ono što se do tada smatralo običnim narodnim stvaralaštvom postepeno je postalo dio **nacionalne kulture**.

Braća Grim

Wolfgang Amadeus Mozart sa sestom Marija Ana

Prošlost u sadašnjosti

U početku XIX vijeka, braća Grim prikupljala su i zapisivala narodne priče koje su se do tada usmeno prenosile s koljena na koljeno. Putovali su, razgovarali s ljudima iz različitih krajeva i pažljivo bilježili narodne priče i predanja. Iako tada nije postojala ujedinjena njemačka država, ove priče doprinijele su stvaranju kulturne povezanosti među Nijemcima.

Koje priče braće Grim poznaješ?

Zašto se priče nastale prije više od dvije stotine godina i danas čitaju?

Provjeri naučeno:

1. Šta podrazumijevaš pod naučnom revolucijom?
2. Koja su bila najvažnija naučna otkrića od sredine XVII do sredine XIX vijeka?
3. Koje su se glavne promjene dogodile u kulturi i umjetnosti do sredine XIX vijeka?

BALKAN I MAKEDONIJA

OD XVIII VIJEKA DO
VELIKE ISTOCNE KRIZE

2

Osmansko Carstvo i Balkan do Istočne krize

Carstvo u krizi

Krajem XVIII i tokom XIX vijeka Osmansko Carstvo suočilo se s velikom krizom u svom unutrašnjem i vanjskom uređenju. Zbog raspada timarsko-spahijskog sistema, država je gubila svoje ratničke pobjedonosne armije. To je dovelo do niza **vojnih poraza i trajnog gubitka teritorija**.

Carstvo je počelo znatno zaostajati za evropskim tokovima. Zahvaljujući industrijskoj revoluciji, zapadne države postale su razvijenije i bogatije. Dok je u Evropi feudalizam propadao i širile su se ideje prosvjetiteljstva, Osmansko Carstvo ostalo je zarobljeno u svojim srednjovjekovnim institucijama. Janjičarski korpus, koji je u prošlosti bio udarna snaga osmanske vojske, pretvorio se u prepreku modernizaciji same države. Janjičari su podizali pobune i smjenjivali sultane koji im nisu odgovarali.

Istovremeno su se pojačavali **oslobodilački pokreti** potlačenih naroda. Zbog vojnih neuspjeha Carstvo se ne prestano zaduživalo kod evropskih država. To je dovelo do **državnog bankrota** i gubitka njegove ekonomske nezavisnosti. Evropske sile koristile su slabljenje Carstva kako bi se miješale u njegove unutrašnje poslove. Ogromna teritorija koja se prostirala na tri kontinenta počela se postepeno raspadati, a taj raspad trajao je sve do početka XX vijeka.

Vrijeme ajana

Koristeći slabost centralne vlasti i haos u državi, mnogi lokalni feudali uspjeli su ojačati i osamostaliti se. Oni su se odmetnuli od sultana i postali gotovo nezavisni gospodari u oblastima koje su bile pod njihovom kontrolom. Takvi moćni lokalni feudali nazivali su se **ajani** (prvaci). Imali su vlastitu vojsku, a radi proširivanja svojih teritorija međusobno su ratovali. Država nije imala nikakvu kontrolu nad njima.

Banket na kojem su prikazani janjičari (minijatura) – prihvatanje i nagrađivanje janjičara od strane sultana, te odbijanje časti od strane njihovog vođe

Saznaj više

Zbog krize u kojoj se našlo Osmansko Carstvo, ruski car Nikolaj I opisao je tu državu kao „**Bolesnika na Bosforu**“.

Istraživački izazov

Pokušaj na internetu pronaći podatke o Tetovskom Kaletu!

Istraži i odgovori:

Čija je tvrđava bilo Tetovsko Kale u vrijeme ajana?

Zašto je i od koga tvrđava bila razrušena?

Havzipašini konaci – dio imanja skopskog ajana Havzi-paše

Takvih polunezavisnih lokalnih feudalaca bilo je u više regija. U sjeverozapadnoj Albaniji učvrstila se porodica **Bušatlije**, dok je na jugu, sa sjedištem u Janjini, upravljao **Ali-paša Janjinski**. U Makedoniji jedni od najpoznatijih ajana bili su **Dželadin-beg**, koji je vladao Ohridskom oblašću, i **Ismail-beg**, koji je upravljao Sereskom oblašću. Država je više puta pokušavala vojnim pohodima da ih savlada, ali su ti pokušaji uglavnom završavali neuspješno.

Reforme u državi

Kao rezultat vojnih poraza, ekonomske krize i nereda koji su zahvatili Carstvo, osmanski sultani pristupili su reformama radi sređivanja prilika u državi. To je bio dug i složen proces, praćen velikim brojem pobuna i otporom dijela stanovništva. Prvi takvi pokušaji dogodili su se krajem XVIII vijeka. Zbog otpora reformama, sultan Mahmud II odlučno se **obračunao s ajanima i ukinuo janjičarski korpus**.

Godine 1839. sultan Abdul Medžid I objavio je tzv. **Đulhanski hatišerif**. Ovim dokumentom prvi put je proglašena **jednakost svih podanika države**, bez obzira na njihovu vjeru, narodnost i društveni status. Time je započela era reformi, koje su nazvane **Tanzimatske reforme**.

Radi produbljivanja reformi u Carstvu, 1856. godine izdat je tzv. **Hatihumajun**. Ovaj dokument donesen je pod utjecajem evropskih sila. Njime su proširena građanska prava i slobode. Proglašena je **sloboda vjere i sloboda mišljenja**. Dozvoljeno je postojanje drugih crkvenih institucija pored Carigradske patrijaršije.

Sultan Abdulmedžid I – portret iz 1850. godine

Prošlost kroz izvore

„Život, čast i imovina svih naših podanika, bez obzira na vjeru i naciju, moraju biti zaštićeni zakonom. Njihova prava biće jednaka za sve građane.“ - Izvod iz teksta Gilhanskog hatišerifa

Koje je tri stvari sultan garantirao da će zaštititi zakonom?

Kako je, prema ovom dokumentu, trebalo kažnjavati ljude?

Na koga su se odnosile ove odredbe?

Park Đulhane („Park ruža“) u Istanbulu – mjesto gdje je objavljen Đulhanski hatišerif

U duhu ovih reformi, kršćansko stanovništvo u Makedoniji počelo se organizirati u samostalne **crkveno-školske općine**. One su se brinule o izgradnji i održavanju crkava, škola i drugih objekata od javnog karaktera, kao i o razvoju crkvenog i obrazovnog života stanovništva. Istovremeno, Hatihumajunom je bio predviđen i niz mjera u oblasti **sudstva, uprave i poreznog sistema**. Ipak, veliki dio ovih reformi nikada nije bio u potpunosti proveden.

U periodu procesa reformi države izvršene su i promjene u administrativnom uređenju. Osmansko Carstvo podijeljeno je na **vilajete**, koji su dalje bili podijeljeni na sandžake i kaze. U tom periodu teritorija današnje Sjeverne Makedonije bila je podijeljena na tri vilajeta: **Solunski, Bitoljski i Kosovski** (Skopski).

Svi pokušaji reformiranja imali su samo djelimičan uspjeh. Oni su najčešće bili doneseni pod pritiskom evropskih država ili radi prevazilaženja aktuelnih problema, bez stvarne namjere za promjene. Zbog toga je Osmansko Carstvo nastavilo opadati.

Ipak, reformama su stvoreni uslovi za ulazak kapitalističkih odnosa u državu. Također, kao rezultat reformi kod nemuslimanskog stanovništva pojavila se **građanska klasa**, često poznata pod imenom **čorbadžije**. Ova klasa kasnije je postala nosilac nacionalnog buđenja kod potčinjenih naroda i postavila je pitanje političkih sloboda u državi.

Razvoj čiflučkog sistema

Sredinom XIX vijeka osmanska država ukinula je dotadašnji timarsko-spahijski sistem i ozakonila novi **čiflučki sistem**. Prema njemu, bilo je zagarantirano pravo **privatnog vlasništva** nad zemljom, za razliku od ranijeg perioda kada je sultan u ime Boga upravljao cjelokupnom zemljom. Lica koja su bila vlasnici zemlje (čifluka) nazivala su se **čifluk-sahibije**, dok su se oni koji su obrađivali zemlju nazivali **čifligari**.

Čifligari su obrađivali zemlju u zamjenu za određeni dio prinosa ili novac, prema prethodnom dogovoru s čifluk-sahibijom. Iako su imali pravo napustiti svog čifluk-sahibiju i otići kod drugog ili u grad, bili su

Mehmed Emin Ali-paša – osmanski veliki vezir, jedan od glavnih tvoraca Hatihumajuna

Saznaj više

U okviru Tanzimatskih reformi, Osmansko Carstvo prvi put je dobilo veliki broj elemenata moderne države. Uvedena su ministarstva i ministarsko vijeće (vlada). Također, formirana su i prva stalna diplomatska predstavništva Carstva u drugim državama. Država je dobila svoju zastavu i himnu.

Čiflik

ekonomski zavisni od čifluk-sahibije i to se rijetko događalo. U početku čifluk-sahibije su postajali bivši spahije, ali su se s razvojem trgovine i lihvarstva čifluk-sahibije počele pojavljivati i iz redova nemuslimanskog stanovništva.

Velika istočna kriza

Sedamdesetih godina XIX vijeka nezadovoljstvo potčinjenih naroda na Balkanu dostiglo je nove razmjere. Pod utjecajem evropskih država ojačali su oslobodilački pokreti. Počela je kriza koja je u historiji poznata kao **Velika istočna kriza** (1875–1878). Ona je zahvatila veći dio Balkanskog Poluostrva i bila je praćena brojnim oslobodilačkim **ustancima i ratovima**. Veliki dio ovih događaja bio je podstaknut od **Austro-Ugarske i Rusije**.

Istočna kriza završila je **Berlinskim kongresom** 1878. godine. Tamo je Osmansko Carstvo izgubilo značajan dio svojih posjeda na Balkanu. Srbija, Crna Gora i Rumunija postale su **samostalne države**. Austro-Ugarska je dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. Na prostoru sjeverno od Stare Planine formirana je autonomna **Kneževina Bugarska**. Južno od nje formirana je autonomna pokrajina **Istočna Rumelija**, koja je formalno ostala pod vlašću sultana. Osmanska vlast ostala je stvarnost u **Makedoniji, Kosovu, Albaniji i Jedrenskoj oblasti**.

Osmanski vilajeti u Evropi pred početak Velike istočne krize (1875)

Bitka Srba protiv Osmanlija u Srpsko-turskom ratu (1876)

Provjeri naučeno:

1. Zašto je Osmansko Carstvo započelo pokušaje reformiranja? Navedi nekoliko značajnijih reformi!
2. Opiši čiflučki sistem!
3. Koji su bili rezultati Velike istočne krize za Osmansko Carstvo?

Evropske sile i Balkan u XIX vijeku

Balkansko Poluostrvo, svojim položajem, odavno je bilo most između istoka i zapada. Zbog toga su mnoge sile željele da ga kontrolišu. **Balkan** nije bio važan samo zbog svog geografskog položaja, nego i zbog bogate historije. Zato je privlačio pažnju brojnih putopisaca, naučnika, novinara i diplomata. Oni su ga posjećivali s ciljem da se upoznaju s prilikama u regiji i s narodima koji su u njoj živjeli.

Početkom XIX vijeka Balkan je bio podijeljen između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije. Slabljenje Osmanlija omogućilo je veće miješanje **Velikih sila** u regiji. Svaka od njih imala je svoje interese, koji su često bili suprotstavljeni jedni drugima.

Tako je **Rusija** imala interes da kontroliše dijelove poluostrva kako bi osigurala izlaz na Sredozemno More. **Velika Britanija** željela je da se očuvaju osmanski posjedi u regiji zbog kontrole kopnenog puta prema Indiji. **Habsburška Monarhija** nije imala posjede i kolonije izvan Evrope, pa je jedino mjesto gdje je mogla širiti svoj utjecaj bio Balkan. **Francuska** je od ranije imala interese u ovoj regiji. Krajem vijeka interes za Balkan pokazale su i nove evropske sile – **Njemačka i Italija**.

Saznaj više

Početkom XIX vijeka August Cojne upotrijebio je izraz Balkan kako bi označio poluostrvo. Tako je započelo imenovanje ovog dijela evropskog kontinenta. Sam izraz je turskog porijekla, a o njegovom značenju postoje različita tumačenja. Kasnije se pojavio termin Jugoistočna Evropa kao drugi naziv za ovo poluostrvo.

Nepoznate riječi i termini

Velike sile – najmoćnije evropske države u XIX i početkom XX vijeka. U drugoj polovini XIX vijeka termin Velike sile odnosio se na sljedeće države: Veliku Britaniju, Francusku, Rusiju, Njemačku, Habsburšku Monarhiju i Italiju.

Dubrovnik u prošlosti – 3D rekonstrukcija

Napoleon i Balkan

Krajem XVIII vijeka, u zapadnim dijelovima Balkanskog Poluostrva prodrla je francuska vojska. Tada su ukinute **Venecijanska i Dubrovačka Republika**, a Francuzi su zauzeli veliki dio jadranske obale, od Boke Kotorske do Trsta. Iako su okupatori i strani osvajači, svojom politikom stekli su određene simpatije lokalnog stanovništva, koje im je pružalo podršku.

Nove francuske vlasti **ukinule su feudalne institucije**, čime su smanjene obaveze seljaka. Također, provedene su mnoge reforme koje su išle u prilog siromašnijem dijelu stanovništva. Više pažnje posvećeno je **obrazovanju**. Otvarene su škole i radilo se na opismenjavanju stanovništva, koje je najvećim dijelom bilo nepismeno. U oblasti **zdravstva** Francuzi su uveli vakcinaciju, što je predstavljalo novinu za ovaj dio Evrope. Njihova vlast nije dugo trajala, ali je francusko prisustvo ostavilo dubok trag i doprinijelo širenju novih ideja na Balkanu.

Ogist de Marmon – komandant francuskih snaga u Dalmaciji

Velike evropske sile i Osmansko Carstvo

Iako je francuska vojska napustila Balkan nakon Napoleonovog pada, interes evropskih sila za ovaj dio Evrope nije nestao. Naprotiv, slabljenje osmanske države stvorilo je uslove za njihovo ponovno miješanje u regiji.

Ustanci u Srbiji i Grčkoj dali su evropskim silama mogućnost da aktivnije utječu na događaje na Balkanu. Rusija se angažirala na strani srpskih ustanika. Kao rezultat ove podrške i ruskog pritiska, **Srbija je dobila autonomiju**, odnosno pravo na samoupravu u okviru Osmanskog Carstva. Slično se dogodilo i s ustankom u Grčkoj. Za vrijeme Grčkog ustanka Velika Britanija, Rusija i Francuska umiješale su se na strani Grka. Zahvaljujući njihovoj podršci, **Grčka je 1830. godine postala nezavisna država**.

Tokom XIX vijeka Velike sile često su se miješale u unutrašnje poslove Osmanskog Carstva. Godine 1833. Rusija je pružila vojnu pomoć osmanlijama za vrijeme sukoba s egipatskim vladarom Muhamedom Alijem. Zbog toga je sultan morao potpisati sporazum s Rusijom, prema kojem je ona dobila velike povlastice u osmanskoj državi.

Ideje modernog svijeta

Za vrijeme francuske vlasti u dijelovima Balkana, lokalno stanovništvo je prvi put vidjelo učionice od modernog tipa i upoznalo se s procesom vakcinacije.

Objasni kako ove novine utiču na svakodnevni život.

Evropske sile i podjela Osmanskog Carstva

Međutim, odnosi između Rusije i Osmanskog Carstva postepeno su se počeli pogoršavati. Dvadeset godina kasnije između ovih država izbio je **Krimski rat**. U ovom ratu Osmansko Carstvo bilo je u savezu s Velikom Britanijom i Francuskom.

Rusija je doživjela poraz, ali je pobjeda u ratu imala visoku cijenu i za Osmansko Carstvo. Kako bi pokrilo ratne troškove, ono je moralo učiniti mnoge ekonomske ustupke svojim saveznicima. U to vrijeme osnovana je **Osmanska banka**, u čijem su upravljanju aktivno učestvovali francuski i britanski bankari. Preko ove banke osmanska država počela se neprestano zaduživati i postepeno je postala finansijski zavisna od evropskih sila.

Nakon poraza u Krimskom ratu, Rusija se postepeno vraćala kao utjecajna sila na Balkanu. Sljedeća prilika za njeno miješanje u događaje u regiji bila je **Velika istočna kriza**. Ustanci u Bosni i Hercegovini i u Bugarskoj doveli su do novog rata između Rusije i Osmanskog Carstva. Rusija je pobijedila i nametnula **Sanstefanski mirovni ugovor**, koji je predviđao stvaranje velike **bugarske države**.

Ugovor je izazvao nezadovoljstvo kod drugih evropskih sila, posebno kod Velike Britanije i Austro-Ugarske, koje su se protivile prevelikoj ruskoj moći na Balkanu. Zbog toga je 1878. godine održan **Berlinski kongres**, na kojem su izmijenjene odluke iz San Stefana.

Evropske sile i nove balkanske države. Miješanje i utjecaji

Evropske sile, vođene svojim interesima, pomagale su stvaranje Srbije, Grčke i Bugarske. Nakon stvaranja ovih država, nastojale su ostvariti utjecaj na njihove vladare. U Grčkoj je borba za vlast među Velikom Britanijom, Francuskom i Rusijom bila izražena. Slično je bilo i u Srbiji, gdje su se Rusija i Austro-Ugarska nadmetale za utjecaj na srpsku politiku.

Balkanski vladari ponekad su se suprotstavljali zahtjevima evropskih sila. Tako bugarski knez **Aleksandar Battenberg** nije uvijek slušao ruske zahtjeve, iako je na taj položaj došao uz pomoć Rusije. Takvi potezi izazivali su snažne reakcije Velikih sila.

Muḥamed Ali

Poveži znanje

Prisjeti se koje su odluke donesene na Berlinskom Kongresu.

Ostin Henri Leard – britanski arheolog i ambasador u Carigradu

Bugarski knez Aleksandar Battenberg

Benjamin Kalaj – austrougarski državnik i diplomata

Ipak, miješanje evropskih sila imalo je i pozitivne posljedice. U obrazovanju su nove balkanske države uvodile savremene evropske nastavne programe. Mnogi mladi ljudi školovali su se na **najboljim evropskim univerzitetima**. Po povratku u svoje zemlje prenosili su stečeno znanje.

Slično je bilo i u kulturi, koja je bila pod snažnim evropskim utjecajem. U gradovima su prihvatani **evropska kultura i moda**, ali **narodna tradicija** nije bila u potpunosti napuštena.

Prošlost u sadašnjosti

Za vrijeme Krimskog rata Francuska i Velika Britanija nisu se slagale s politikom grčke vlade. Zbog toga su okupirale luku Pirej i prisilile grčkog kralja Otona da promijeni tadašnju vladu.

Šta nam ovaj primjer pokazuje o odnosu između Velikih sila i malih država na Balkanu? Šta misliš, mogu li i danas velike države utjecati na odluke manjih država?

Provjeri naučeno:

1. Zašto je Balkansko Poluostrvo bilo važno evropskim silama?
2. Navedi dvije promjene koje su Francuzi uveli za vrijeme svoje vlasti na dijelovima Balkana.
3. Koje su balkanske države stvorene uz pomoć Velikih sila?

Ustanci u Srbiji i Grčkoj

U XVIII i početkom XIX vijeka Evropom su se proširile ideje prosvjetiteljstva. Putem **trgovaca i obrazovanih ljudi** ove ideje postepeno su stigle i do Srba i Grka.

Istovremeno je osmanska država slabila, a na Balkanu su se razvijali trgovina i zanatstvo. U njima je sve veću ulogu imalo nemuslimansko stanovništvo. Ovi zanatlije i trgovci postali su dio bogate i obrazovane **građanske klase**. Neki mladi Srbi i Grci, koji su potjecali iz bogatijih porodica, otišli su na **školovanje u Zapadnu Evropu i Rusiju**. Tamo su se upoznali s novim idejama i počeli razmišljati o budućnosti svojih naroda.

Prvi srpski ustanak

Početkom XIX vijeka najveći dio Srba pod osmanskom vlašću živio je u oblasti poznatoj kao **Beogradski pašaluk**. Slabljenje Carstva značilo je i slabljenje kontrole nad državnom teritorijom. Takvu situaciju iskoristili su janjičari, koji su u Beogradskom pašaluku uspostavili surovu vlast. To je dovelo do nezadovoljstva i čestih buna.

Veliko nezadovoljstvo srpskog stanovništva dovelo je do izbijanja **Prvog srpskog ustanka**, koji je počeo 1804. godine u Orašcu. Na čelu ustanka bio je **Karađorđe Petrović**. Ustanak je u početku bio usmjeren protiv janjičara, a ne protiv sultana.

Adamantios Korais

Saznaj više

Grčki i srpski prosvjetitelji smatrali su da se narod samo putem obrazovanja može izboriti za slobodu i izgraditi vlastitu državu. Najpoznatiji grčki prosvjetitelj bio je Adamantios Korais, a kod Srba se istakao Dositej Obradović. Pored njih, kod oba naroda djelovali su i drugi prosvjetitelji. Oni su doprinijeli širenju obrazovanja i prenošenju novih evropskih ideja među svojim narodima.

Prvi srpski ustanak – Bitka kod Mišara (1806. godine)

Karađorđe Petrović

U početku su srpski ustanici postigli značajne uspjehe i oslobodili nekoliko gradova. To ih je ohrabrilo da prošire borbu i sukobe se s centralnom vlašću. Nakon nekoliko vojnih pobjeda, sultan je bio prisiljen prihvatiti pregovore. **Ičkovim mirom** iz 1807. godine Srbima je priznata **ograničena autonomija**.

U ustanak se umiješala Rusija, vođena vlastitim interesima. Ona je bila u ratu s Osmanlijama i bilo joj je važno da srpski ustanici nastupaju na njenoj strani. Rusija je uvjeravala ustanike da odbace postignuti mir s osmanskom državom, obećavajući im podršku. Karađorđe Petrović prihvatio je ruski prijedlog. To se pokazalo kao greška.

U Evropi se Napoleon Bonaparta pripremao za pohod na Rusiju. Zbog toga je 1812. godine u Bukureštu Rusija sklopila mirovni ugovor s Osmanskim Carstvom. Sultanova vojska, iskoristivši promijenjene okolnosti, napala je ustaničku Srbiju. **Ustanak je bio ugušen**, a Karađorđe i veliki broj ustaničkih vođa napustili su zemlju.

Drugi srpski ustanak

Nakon gušenja ustanka, Osmanlije su vratile surov način vladavine nad Srbima, koji je i ranije bio razlog za bune i nezadovoljstvo.

Istovremeno, dio knezova koji su nakon Prvog srpskog ustanka ostali u Srbiji čekao je priliku za novu akciju protiv

Jovan Rajić – srpski pisac i istoričar iz XVIII vijeka

Prošlost kroz izvore

Miloš Obrenović bio je vješt i mudar političar, koji je znao kada treba pokazati snagu, a kada pokornost prema Osmanlijama.

Prema nekim izvorima, osmanski upravnik Beogradskog pašaluka, Sulejman-paša Skopljak, rekao je: „*Pogledajte ovog malog kneza. Kako se sada pravi miran i pokoran, a ja sam od njega bježao nekoliko puta, ne znajući kuda da se sklonim, pa mi je na kraju i ruku ranio.*“ Kada je Milošu pokazao ranjenu ruku riječima: „*Ti si mi ovo učinio*“, Miloš mu je odgovorio: „*Ja ću je pozlatiti, čestiti pašo.*“

Proглаšenje Drugog srpskog ustanka u Takovu

Miloš Obrenović

Osmanlija. Jedan od tih knezova bio je **Miloš Obrenović**. Koristeći nezadovoljstvo osmanskom upravom, 1815. godine organizirao je **Drugi srpski ustanak**, koji je počeo u Takovu.

Ustanici su postigli nekoliko pobjeda. Miloš je djelovao pažljivo i oprezno. Osmanska država, uviđajući promijenjene prilike u Evropi i mogućnost ruske intervencije u korist Srba, saglasila se da započne pregovore s Milošem o miru.

Miloš je lukavošću, vještinom i pažljivim političkim djelovanjem 1830. godine uspio izdejstvovati saglasnost sultana da Srbija postane **autonomna nasljedna kneževina**.

Grčki ustanak

Uslovi za ustanak kod Grka bili su povoljniji nego kod Srba. Kod Grka je već bila razvijena jasna ideja o oslobođenju od Osmanskog Carstva. Veliki uticaj na formiranje te ideje imao je **Rigas Velestinlis**. Bio je pod uticajem Francuske revolucije i u svojim djelima zalagao se za stvaranje države u kojoj bi balkanski narodi bili jednaki.

S vremenom je osnovano više tajnih udruženja s ciljem oslobođenja Grčke. Najpoznatije i najutjecajnije bilo je udruženje **Filiki Eterija** (Društvo prijatelja), osnovano 1814. godine u gradu Odesi. Ova organizacija stvorila je tajnu mrežu širom osmanske države i pripremala se za veliki ustanak.

Ustanak je prvobitno trebao početi na Peloponezu, ali je dio članova organizacije, na čelu s **Aleksandrosom Ipsilantisom**, najprije podigao bunu u Vlaškoj i Moldaviji. Ovaj pokušaj osmanska vojska brzo je ugušila.

U martu 1821. godine na **Peloponezu** je izbio **veliki ustanak**. Za kratko vrijeme proširio se i na druge oblasti. Osmanska vojska nije uspjela odmah ugušiti ustanak.

Za razliku od srpskih ustanaka, Grci su dobili snažnu podršku evropskih naroda. U Zapadnoj Evropi i Rusiji razvio se snažan pokret za podršku grčkom ustanku.

Rigas Velestinlis

Proglašenje ustanka na Peloponezu u martu 1821. godine

Ako si ti bio/la tamo...

Zamisli da živiš na Peloponezu 1821. godine. Tada nije bilo interneta, telefona ni televizije.

Jednog dana iz daljine se čuju pucnji. Odrasli govore tiho. Neki se raduju, drugi se plaše. Ljudi dolaze iz susjednih sela, ali još niko ne zna šta se tačno događa.

Kako bi saznao/saznala šta se događa? Šta misliš, kako su se informacije širile 1821. godine na Balkanu?

Bitka kod Navarina

Osmanlije nisu bile u stanju da se same izbore s ustanicima. Zbog toga su zatražile pomoć od Egipta. Zajednička osmansko-egipatska vojska počela je uspješno osvajati grčka uporišta. Ustanak je bio na ivici poraza i prijetilo je da bude ugušen, ali su se umiješale Velike sile.

Godine 1827., udružene britanska, ruska i francuska flota porazile su osmansko-egipatsku mornaricu u Bitki kod **Navarina**, čime je nanesen težak udarac Osmanskom Carstvu. Grčka je **1830. godine** stekla nezavisnost i postala **prva nezavisna hrišćanska država na Balkanu**.

Poveži znanje

Organizacija Filiki Eterija postepeno je proširila svoje djelovanje i na druge dijelove Balkana. Cilj je bio da se, ako je moguće, podigne veliki općebalkanski ustanak. Filiki Eterija koristila je slogan „Sloboda ili smrt“, poznat iz Američkog rata za nezavisnost. Isti slogan kasnije je koristila i Makedonska revolucionarna organizacija.

Koja zajednička ideja, izražena sloganom „Sloboda ili smrt“, povezuje Američki rat za nezavisnost, Filiki Eteriju i Makedonsku revolucionarnu organizaciju?

Provjeri naučeno:

1. Kada, kako i zašto je počeo Prvi srpski ustanak?
2. Koja je razlika između Prvog i Drugog srpskog ustanka?
3. Uz čiju pomoć je grčki ustanak ostvario uspjeh?

Autonomna Srbija

Nakon stjecanja autonomije, u Srbiji je počelo organiziranje i izgradnja nove države. Ona još uvijek nije bila nezavisna, jer je formalno ostajala pod vlašću Osman-skog Carstva. Zemljom je upravljao nasljedni **knez**, a pored njega postojao je i **Savjet** (grupa najutjecajnijih ljudi koji su mu pomagali u vladanju) kao važan državni organ.

U ovom periodu dio muslimanskog stanovništva iselio se zbog promjena vlasti i nesigurnosti u regiji, dok je dio ostao u okolini šest osmanskih garnizona (vojnih utvrđenih mjesta) koji su se još uvijek nalazili na njenoj teritoriji.

Srbija za vrijeme Milosa Obrenovica

Na čelu Srbije bio je knez **Miloš Obrenović**, vođa Drugog srpskog ustanka. On je vladao apsolutistički: najvažnije odluke donosio je sam i nije želio dijeliti vlast s drugima. Često je uklanjao protivnike, što je izazvalo nezadovoljstvo i bune; one su bile ugušene, ali nezadovoljstvo nije nestalo.

Srbija je još uvijek bila nedovoljno razvijena država i nije imala potpunu nezavisnost. **Pismenost** stanovništva bila je **veoma niska**. Sam knez Miloš bio je nepismen, ali je bio lukav, praktičan i politički vješt. Dozvolio je Srbima koji

Beograd u XIX vijeku

Saznaj više

Povodom otvaranja austrijskog konzulata u Beogradu organiziran je koncert orkestra poslanog iz Beča. Knez Miloš pozvao je najuglednije ljude i sjeo pored austrijskog konzula. Dok je koncert trajao, Miloš se začudio načinu na koji su muzičari svirali. Primijetio je da neki sviraju, a neki u tom trenutku ne. Tada je upitao: zašto svi ne sviraju istovremeno? Konzul mu je objasnio da je to uobičajeno u evropskoj muzici. Miloš je odgovorio da ih je sve platio da sviraju i da tako mora biti!

Koncert je nakratko bio prekinut, a zatim je nastavljen tako što su svi muzičari svirali neprestano.

Miloš Obrenović u poznim godinama

Nepoznate riječi i termini

Konzul – predstavnik jedne države u drugoj državi koji štiti interese svoje države i njenih državljana pred vlastima države domaćina.

Regentstvo – privremeni organ u monarhijama, sastavljen od jednog ili više lica, koji zamjenjuje vladara dok ne postane punoljetan, u slučaju njegove privremene spriječenosti ili dok se ne izabere novi vladar.

su živjeli u Austriji da pomognu u stvaranju prvih srpskih državnih i obrazovnih institucija. To su bili ljekari, pravnici, učitelji i oficiri, koji su svojim znanjem i iskustvom doprinijeli razvoju državne uprave, obrazovanja i kulture u Srpskoj kneževini. Također, mladići su slani na školovanje širom Evrope.

Miloš se u određenim situacijama pokazao kao vješt političar. Uspio je izdejsstvovati autonomiju **Srpske pravoslavne crkve** u okviru kneževine. Ipak, njegova politička vještina često se nije podudarala s načinom na koji je vladao. U državi se pojavio snažan otpor mladih političara, koji su tražili ograničavanje njegove vlasti. Zbog toga je Miloš bio prisiljen da pristane na donošenje dva ustava za samo tri godine. Drugi ustav, donesen 1838. godine, nije mu odgovarao jer mu je ograničavao vlast. Zato je odlučio da se povuče s prijestolja.

Srbija za vrijeme Aleksandra Karađorđevića

Povlačenje Miloša, a zatim i njegovog sina, otvorilo je mogućnost da na srpski kneževski prijesto dođe **Aleksandar Karađorđević**, sin vođe Prvog srpskog ustanka – Karađorđa. Njegova vladavina bila je nestabilna i u velikoj mjeri zavisila je od političara koji su se zalagali za poštovanje ustava. Oni nisu željeli da knez ima preveliku vlast, nego su tražili podjelu i ograničenje vlasti.

Aleksandar Karađorđević

Vuk Karadžić

Upoznaj historijsku ličnost

Vuk Stefanović Karadžić

Potjecao je iz siromašne seljačke porodice. Kao dijete sam je naučio čitati i pisati. Za vrijeme boravka u Beču upoznao je mnoge obrazovane ljude iz Evrope. Vuk je počeo sakupljati i zapisivati narodne pjesme, priče i običaje, kako se ne bi zaboravili. Njegov rad izazvao je veliko zanimanje u Evropi. Njemački naučnik Jakob Grim bio je veoma oduševljen radom Karadžića i pozvao je Nijemce da uče srpski jezik zbog ljepote narodne poezije.

Vuk je proveo veliku reformu srpskog jezika i ćirilicnog pisma. Uveo je pravilo: „Piši kao što govoriš, čitaj kako je napisano.“ Tako je pisanje postalo razumljivije narodu.

Ilija Garašanin

Ipak, u ovom periodu Srbija se počela graditi i razvijati. Vlada je započela proces modernizacije, ali je on tekao sporo. Tada je uvedena **redovna vojska**, a u Beogradu su otvoreni **Narodna biblioteka i Narodni muzej**. U to vrijeme donesen je i prvi građanski zakonik. Također, pojavio se prvi srpski politički program za ujedinjenje i proširenje Srbije, koji je napisao **Ilija Garašanin**.

Aleksandar se trudio da bude oprezan, ali su ga mnogi smatrali slabim vladarom. S vremenom se u zemlji pojavilo nezadovoljstvo. Dio političara i naroda smatrao je da se knez previše oslanja na Habsburšku Monarhiju i da ne poštuje dovoljno volju naroda. Na kraju je, odlukom Narodne skupštine, Aleksandar svrgnut s prijestolja.

Srbija na putu ka nezavisnosti

Na srpski prijesto vratio se Miloš, ali je bio star i ubrzo je preminuo. Naslijedio ga je njegov sin **Mihailo**. Za razliku od svog oca, Mihailo je bio obrazovan i imao je mirniji karakter. Bio je spreman sarađivati s političarima, ali nije želio izgubiti kontrolu nad vlašću.

U njegovo vrijeme vojska je bila znatno ojačana, otvorene su mnoge škole i država se počela modernizirati. Pokušao je sarađivati s drugim balkanskim narodima i državama, s ciljem potpunog oslobođenja od osmanske vlasti. Najveći uspjeh Mihaila bilo je povlačenje posljednjih osmanskih vojski iz Srbije. Time je otvoren put ka potpunoj nezavisnosti države.

Mihailo Obrenović

Poveži znanje

Srpski univerzitetski profesor i političar Slobodan Jovanović napravio je poređenje dvojice knezova iz dinastije Obrenović – Miloša i njegovog sina Mihaila:

“Mihailo Obrenović bio je sasvim drugačiji čovjek od svog oca Miloša. Miloš je bio nepismen seljak, dok je Mihailo bio dobro obrazovan i pod utjecajem zapadne kulture. [...]”

Uprkos ovim razlikama, Miloš i Mihailo pripadali su istom tipu vladara. Obojica su bili apsolutisti, koji su koncentrirali vlast u državi u svojoj ličnosti. [...]”

Prisjeti se apsolutizma i prosvijećenog apsolutizma. Šta misliš, koji je od dvojice knezova bio samo apsolutist, a koji prosvijećeni apsolutist?

Milan Obrenović

Kneževina Srbija 1830–1878

Njegova želja da ojača svoju vlast dovela je do sukoba sa srpskim političarima. **Mihailo** je ubijen.

Nakon ubistva Mihaila, zemljom je nakratko upravljalo namjesništvo, koje je vladalo u ime Milana Obrenovića, Mihailovog nećaka. U to vrijeme donesen je novi ustav kojim se željelo pokazati da se Srbija sve više osamostaljuje od Osmanskog Carstva, ali i dodatno ograničiti vlast kneza. Prvi put je **pravo glasa** dobila gotovo sva punoljetna muška populacija.

Srbija se suočavala sa stalnim problemima zbog slabe privrede, ali i zbog kriza koje su se javljale na Balkanu. Velika istočna kriza imala je veliki utjecaj i na Srbiju. Iako je formalno još uvijek bila dio Osmanskog Carstva, Srbija je u ovoj krizi vodila dva rata protiv njega. Prvi rat je izgubila. Ruska intervencija kod sultana spasila je zemlju od ponovnog osmanskog osvajanja. Drugi rat, međutim, završio je pobjedom Srbije. Odlukama Berlinskog kongresa Srbija je dobila **nezavisnost i nove teritorije**.

Milan Obrenović sa suprugom Natalijom i sinom Aleksandrom

Prošlost u sadašnjosti

U prvoj polovini XIX vijeka u Srbiji su se koristili različiti novci – osmanski i zapadnoevropski. Knez Mihailo Obrenović nastojao je uvesti vlastiti srpski novčani sistem. U vrijeme njegovog nasljednika, Milana Obrenovića, 1875. godine uveden je srebrni dinar.

Danas se službena valuta Srbije i dalje zove dinar, što pokazuje da odluke donesene u XIX stoljeću mogu ostaviti duboke tragove i u savremenom životu.

Provjeri naučeno:

1. Kakav je vladar bio Miloš Obrenović i zašto je narod bio nezadovoljan njegovom vlašću?
2. Ko je bio Vuk Karadžić i zašto je važan za srpsku kulturu i jezik?
3. Objasni kako je Srbija postala nezavisna država.

Grčka – prva nezavisna država na Balkanu

Nakon sticanja **nezavisnosti**, Grčka je mogla započeti svoju organizaciju i razvoj kao moderna država. Ipak, proces je bio težak, jer je veliki dio stanovništva bio nepismen, a društvo je bilo duboko obilježeno naslijeđem osmanske vladavine. Zemlja je bila razorena dugotrajnom borbom za nezavisnost.

Grčka za vrijeme kralja Otona

Velike evropske sile, Velika Britanija, Rusija i Francuska, odlučile su da Grčka umjesto republike bude kraljevina. Tako je 1832. godine za prvog kralja Grčke izabran **Oton**, sin bavarskog monarha. Prve pokušaje osavremenjivanja države i društva proveli su **bavarski službenici**, koji su došli kao podrška mladom grčkom kralju. Njihovi pokušaji bili su usmjereni na stvaranje moderne državne uprave, ali pritom nisu posvećivali dovoljno pažnje potrebama običnog grčkog građanina. Oni su zauzeli i najviše položaje u državnoj upravi. **Grčka vojska** bila je u potpunosti pod komandom bavarskih vojnih lica.

Mnogi učesnici ustanka nisu bili zadovoljni svojim položajem u novoj državi. Zbog nezadovoljstva, dio njih

Kralj Oton

Grčka 1830. godine

Teodoros Kolokotronis –
političar i vojskovođa

se povukao u planine i počeli pljačkati. Istovremeno su donošene odluke o načinu upravljanja, obrazovanju i zakonima te je započela izgradnja nove prijestolnice – **Atine**. U upravi su postignuti određeni rezultati, ali su problemi u privredi i sigurnosti ostali. Zbog tih razloga bavorski službenici ubrzo su postali nepopularni među narodom.

Bavorski službenici željeli su izgraditi novu grčku državu po uzoru na vlastitu državu. Pri tome nisu razumjeli grčke tradicije i običaje, niti snažnu povezanost naroda s Pravoslavnom crkvom, čije se sjedište nalazilo u osmanskoj prijestolnici, Carigradu. Zbog toga su bavorski službenici, zajedno s dijelom grčkih vođa, donijeli odluku o osnivanju **autokefalne grčke crkve** sa sjedištem u Atini. Ovu odluku Carigradska patrijaršija nije priznala.

Grčka država nije zadovoljavala potrebe običnog čovjeka. S vremenom se kod velikog dijela stanovništva pojavilo nezadovoljstvo. Stari ustanički vođe osjećali su se isključenim iz vlasti, dok su mlađi političari bili nezadovoljni zato što je kralj odbijao dopustiti da zemlja dobije **ustav**. Veliki dio stanovništva živio je u siromaštvu, što je dodatno povećavalo nezadovoljstvo zbog sporog razvoja države. Svi ovi razlozi doveli su do **državnog udara**

Prošlost u sadašnjosti

U Proglasu o nezavisnosti Grčke pravoslavne crkve iz 1833. godine bilo je navedeno da njeni službenici moraju biti vjerni kralju i poštovati zakone države.

Za razliku od XIX vijeka, danas su u balkanskim državama pravoslavne crkve odvojene od državne vlasti. Sveštena lica ne polažu zakletvu vjernosti državi, nego djeluju prema crkvenim pravilima, a državne zakone poštuju kao građani.

Prošlost kroz izvore

General Makrijanis pripovijeda da je vlast postupala nepravedno, pa su zbog toga učesnici pobune odlučili djelovati u ime domovine. On kaže da su se zakleli da će osnovati Narodnu skupštinu i donijeti ustav, kako bi se državom upravljalo na pravedniji i jasnije uređen način.

Čija bi vlast bila ograničena ako bi se donio ustav?

Državni udar 1843. godine

1843. godine. Nakon ovih događaja, kralj je bio prisiljen da pristane na održavanje izbora za grčku skupštinu, čiji je glavni zadatak bio donošenje prvog ustava mlade države.

Grčka kao ustavna monarhija

U zemlji su održani izbori, nakon čega je ubrzo formirana **Skupština**. U njoj su započele duge rasprave o donošenju prvog ustava države. Tokom tih rasprava u **govoru Joanisa Koletisa** spomenuta je „**Velika ideja**“, pod kojom se podrazumijevalo proširenje države na teritorije koje su još uvijek bile pod osmanskom vlašću, kao što su Krit, Epir, Makedonija, Trakija i dijelovi Male Azije. Godine 1844. usvojen je **prvi ustav** grčke države.

Kralj Oton pokušao se prilagoditi novom stanju u državi. Počeo je voditi novu politiku kako bi dobio podršku naroda. Sarađivao je s političkim snagama koje su željele proširenje Grčke i ujedinjenje grčkog naroda. Zbog toga je njegova popularnost privremeno porasla. Ipak, zbog loše političke i ekonomske situacije ponovo se pojavilo nezadovoljstvo njegovom vlašću. Godine 1862. **Oton je svrgnut s vlasti** i morao je napustiti Grčku.

Oton napušta Grčku

Joanis Koletis

Ako si ti bio/la tamo...

Godine 1862. nezadovoljni pripadnici grčke vojske izvršili su državni udar, pri čemu je kralj Oton svrgnut s prijestolja. U tom trenutku nije se nalazio u Atini. Nakon što je saznao za vojnu pobunu, Oton je uputio proglas grčkom narodu, u kojem je izjavio:

„Grci! Nakon posljednjih događaja koji su se desili u različitim dijelovima Kraljevstva, posebno u glavnom gradu, smatram da moj ostanak u Grčkoj može dovesti do nasilnih pobuna. Zato sam odlučio napustiti zemlju, koju sam volio i još uvijek je volim, i za čiji sam prosperitet s velikom brigom ulagao trideset godina.“

Razmisli: da si bio/bila na mjestu kralja Otona, da li bi postupio/postupila isto kao on? Objasni zašto.

Grčka u vrijeme kralja Georgiosa

Nakon svrgavanja Otona, prijestolje je neko vrijeme ostalo prazno. Ubrzo nakon toga za **novog grčkog kralja** izabran je danski princ **Georgios I.** U njegovom izboru aktivno su učestvovali velike evropske sile: Velika Britanija, Francuska, Rusija i Pruska. U početku je vladao oprezno, nastojeći da ne izazove veće krize u svojoj novoj domovini. Za kratko vrijeme naučio je grčki jezik i često se pojavljivao u javnosti.

Velika Britanija, s namjerom da ojača svoj utjecaj u Grčkoj, nakon dolaska Georgiosa I na prijestolje ustupila je grčkoj državi **Jonska ostrva**. Ovaj događaj dočekan je s velikim oduševljenjem među stanovništvom. Ubrzo nakon toga donesen je novi ustav, kojim su smanjena ovlaštenja kralja.

U prvim godinama vladavine Georgiosa Grčka se počela ubrzano razvijati. Održavala je dobre odnose s Osmanskim Carstvom. U zemlji su izlazile novine i časopisi u kojima se pisalo o politici, ekonomiji, obrazovanju i kulturi. Nakon sukoba između kralja i političara Harilaosa Trikupisa prihvaćeno je pravilo da će vladu formirati stranka koja ima najviše poslanika u Skupštini.

Za vrijeme Velike istočne krize grčki državni vrh nastojao je da država ne uđe u rat s Osmanlijama, ali istovremeno da zaštiti svoje interese. Kao **jedina nezavisna država na Balkanu**, Grčka je mogla iznijeti svoje zahtjeve pred Velike sile na Berlinskom kongresu, ali nije direktno učestvovala u njegovom radu. Kao rezultat odluka donesenih na Kongresu, Grčka je 1881. Godine **dobila Tesaliju**, koja je do tada bila pod osmanskom upravom.

Georgios I

Saznaj više

Prije nego što je postao grčki kralj pod imenom Georgios I, mladi princ Georg bio je više zainteresiran za službu u danskoj mornarici. Nakon što je izabran za grčkog kralja, Georg se pripremao da preuzme prijestolje u Atini. Bio je mlad i neiskusn, a o svojoj novoj domovini gotovo da nije imao nikakvih informacija. Njegov djed, danski kralj Kristijan IX, savjetovao je mladog princa da sluša glas grčkog naroda, ako želi biti dobar kralj i dugo vladati.

Provjeri naučeno:

1. S kakvim se problemima suočila Grčka nakon sticanja nezavisnosti?
2. Kako je vladao kralj Oton i šta je dovelo do državnog udara 1843. godine i do uvođenja prvog ustava?
3. Šta predstavlja „Velika ideja“?
4. Kako se razvijala Grčka za vrijeme kralja Georgiosa I i koje je teritorije dobila?

Albanija od početka XIX vijeka do Velike istočne krize i razvoj prosvjetiteljskih ideja

Albanski pašaluci

Zbog slabljenja osmanske vlasti, neki **albanski feudalci** pokušali su da se osamostale.

U sjevernoj Albaniji istakla se porodica Bušatlija. Godine 1757. Osmanlije su imenovale **Mehmeda Bušatliju** za upravitelja Skadarskog sandžaka s titulom **paše**. On je uveo red u sandžaku, pridobio podršku stanovništva i vodio politiku vjerske tolerancije. Pri tome su planinske oblasti dobile pravo na samoupravu.

Godine 1771. osnovan je **Skadarski pašaluk**, kojim su Bušatlije upravljale gotovo samostalno. Mehmed je dobio titulu vezira i vlast nad Skadrom, Dukaginom, Ohridom i Elbasanom. Njegov sin **Mahmud-paša (Karamahmud)** proširio je teritoriju pašaluka i pokušao se osloboditi sultanove vlasti. U svojoj borbi protiv Osmanlija sarađivao je s Habsburškom Monarhijom i Rusijom. Proširio je sandžak do Prizrena i Debra, ali je izgubio život u sukobu s Crnogorcima.

Kasnije su pašalukom upravljali Ibrahim-paša i Mustafa-paša, koji su zadržali veliku autonomiju. Ipak, sukobi Bušatlija s drugim albanskim pašama oslabili su njihov položaj.

U južnim dijelovima Albanije slabljenje osmanske kontrole omogućilo je nekim lokalnim feudalcima da uspostave vlastitu upravu. Najpoznatiji među njima bio je **Ali-paša Tepelena**, poznat kao **Janjinski**. Iskoristio je slabost države i u Janjini stvorio snažan pašaluk. Uspio je uspostaviti red i sigurnost, a grad se razvio u značajan trgovački i zanatlijski centar. Na dvoru Ali-paše boravili su poznati ljekari i pjesnici, čime su se razvijali kultura i medicina.

Ali-paša upravljao je teritorijom koja se prostirala **od Egejskog do Jonskog i Jadranskog mora**. U Janjini su se nalazili i **predstavnici evropskih sila**. Ali-paša je vješto koristio odnose s Rusijom, Francuskom i Velikom Britanijom kako bi vršio pritisak na sultana. Međutim, njego-

Skadar

Mahmud-paša

Ali-paša Janjinski

va moć zabrinula je osmanske vlasti. Nakon dvogodišnjih borbi protiv Osmanlija bio je ubijen, a **Janjinski pašaluk je ukinut.**

Pobune i otpor reformama

Osmanske vlasti smatrale su albanske begove i paše prijetnjom te su još prije Tanzimatskih reformi započele **vojne akcije** protiv njih. Vlasti su ponekad koristile i pre-vare. Tako je **1830. godine u Bitolju** oko stotinu albanskih begova bilo pozvano uz obećanje nagrade, ali su umjesto toga bili ubijeni.

Ove mjere nisu zaustavile otpor. Tanzimatske reforme izazvale su novo nezadovoljstvo zbog uvođenja obavezne vojne službe i novih poreza. Od Valone do Skadra **izbile su oružane pobune**, a na Kosovu su se pobunili stanovnici Prizrena i Đakovice.

U zapadnoj Makedoniji izbio je **ustanak Derviš Care**, koji je uspio zauzeti veću teritoriju. Ovaj ustanak izazvao je interes evropskih vlada, ali i na Balkanu. U južnoj Albaniji, u junu 1847. godine, izbio je ustanak u kojem su učestvovali Albanci bez obzira na vjeroispovijest.

Iako su pobune i ustanci bili ugušeni, oni su postepeno otvorili put ka stvaranju organiziranijeg oslobodilačkog pokreta. Tome je prethodilo i kulturno buđenje Albanaca.

Istraživački izazov

Godine 1809. jedan poznati evropski pjesnik posjetio je Janjinu i bio primljen na dvor Ali-paše. Mladi pjesnik bio je fasciniran bogatstvom grada i spojem orijentalnog raskoša i evropskih utjecaja. O Ali-paši je, pak, stekao utisak da je surov, ali izuzetno vješt vladar. Ove utiske zabilježio je u nekim od svojih djela, posebno u poemi *Putovanje Čajlda Harolda*.

Istraži ko je bio pjesnik koji je posjetio dvor Ali-paše?

Saznaj više

Ali-paša je najprije pregovarao s Francuzima, ali se kasnije borio protiv njih na Jonskom moru i pobijedio. Tako je postao zanimljiv Britancima, koji su u njemu vidjeli saveznika protiv Francuske. Britanski admiral Horacio Nelson poslao je svog oficira da mu čestita na pobjedi protiv Francuza. Kasnije su razmjenjivali pisma s pohvalama.

Ali-paša je bio tema i u evropskoj muzici. U njegovu čast napisana je opera njemačkog kompozitora Alberta Lörchinga, u kojoj je on glavni lik.

Pejzaž Albanije

Albanci u narodnoj nošnji

Albansko prosvjetiteljstvo

U vrijeme krize u Osmanskom Carstvu, kod Albanaca se počeo javljati **interes za vlastiti jezik i kulturu**. Dio intelektualaca uvidio je potrebu za stvaranjem azbuke, štampanjem knjiga i otvaranjem škola na albanskom jeziku.

Kao i drugi manji narodi u Carstvu, Albanci su se suočili s preprekama u razvoju pismenosti i kulture. Iako je broj obrazovanih ljudi bio mali, oni su nastojali ojačati kulturnu svijest i **prevazići vjerske i regionalne podjele među Albancima**.

Počeci **albanskog prosvjetiteljstva** bili su skromni i često su se odvijali izvan Osmanskog Carstva, ali su imali veliki značaj za razvoj prosvjete i pismenosti. Albanski intelektualci smatrali su da napredak počinje obrazovanjem. Međutim, suočili su se s ozbiljnim problemom – nije postojala albanska azbuka koja bi se koristila u školama i za štampanje knjiga. Zato je **stvaranje azbuke** postalo prvi korak u razvoju albanske kulture.

Prvi koji se prihvatio ovog zadatka bio je **Naum Većilhardži**. Rođen je u blizini Korče, a kasnije je živio i školovao se u Vlaškoj (današnjoj Rumuniji), gdje se upoznao s novim idejama. Svjestan da Albanci nemaju svoje knjige i zajedničko pismo, odlučio je stvoriti albansku azbuku i bukvar. Vjerovao je da svaki narod koji ima svoj jezik treba imati i svoju azbuku.

Godine 1844. objavio je **prvi mali bukvar na albanskom jeziku**, a sljedeće godine i veći bukvar s tekstovima za čitanje. To su bili **prvi udžbenici na albanskom jeziku**. U tu svrhu stvorio je potpuno **novu azbuku**. Iako je azbuka bila složena, njegovi bukvari širili su se u južnoj Albaniji i podstakli učenje čitanja i pisanja na albanskom jeziku.

Važnu ulogu u razvoju albanskog jezika i potrebi stvaranja azbuke imao je i **Konstantin Kristoforidi**, jedan od najznačajnijih albanskih djelatnika u XIX stoljeću. U vrijeme kada je nedostajalo knjiga na albanskom, počeo je prevoditi i štampati djela na maternjem jeziku, s ciljem da obrazovanje postane dostupnije većini Albanaca.

Paško Vasa

Prošlost kroz izvore

Albanski politički i kulturni djelatnik iz Skadra, Paško Vasa, obračunajući se svom narodu, prikazao je stvarno stanje u kojem su se nalazili Albanci. U svojoj pjesmi „O moja Albanijo“ napisao je:

„Neki kažu: imam vjeru, drugi: imam religiju; Jedan kaže: ‘Turčin sam’, drugi: ‘Latin sam’; Neki kažu: ‘Grk sam’, ‘Slaven sam’ – kažu neki drugi; Ali svi smo braća, jasnici! Svećenici i hodže su vas zburnili, Da bi vas razdvojili i osiromašili!“

Paško Vasa u pjesmi „O moja Albanijo“ govori o podjelama Albanaca po vjeri i porijeklu i poziva na jedinstvo. Razgovarajte s nastavnikom historije da vam objasni da li su slične podjele i pozivi na jedinstvo postojali i kod drugih naroda Balkana.

Naum Većilhardži

Konstantin Kristoforidi

Osim prevođenja, pripremane su i **knjige koje su se mogle čitati**. Njihove knjige širile su se po gradovima i selima i doprinosile širenju pismenosti. U tom periodu mnogi Albanci učili su na grčkom ili turskom jeziku, a Kristoforidi je smatrao da treba da **nastava treba da se odvija na maternjem jeziku**.

Njegove knjige čitali su i muslimani i hrišćani, pa je zbog toga njegov rad bio važan za cijeli albanski narod.

Arbereši

Za očuvanje albanskog jezika i kulture veliku ulogu imali su obrazovani ljudi čije djelovanje nije bilo ograničeno samo na Balkan. Posebno značajnu ulogu imali su **Arbereši u Italiji** – Albanci koji su se iselili iz osmanskih krajeva na Apeninsko poluostrvo. Iako su živjeli daleko od domovine, oni su sačuvali jezik i običaje i prenosili ih na sljedeće generacije.

Tokom XIX vijeka **arbereški intelektualci** počeli su aktivno da se zalažu za albanski jezik i njegov razvoj. Nastojali su dokazati da albanski narod ima bogatu istoriju i tradiciju. Jedan od najpoznatijih među njima bio je **Dimitrije Kamarda**, koji je proučavao istoriju i osobenosti albanskog jezika.

Arbereši su prikupljali **narodne pjesme**, pisali poeziju i objavljivali **knjige na albanskom jeziku**. Time su doprinijeli očuvanju kulturnog identiteta Albanaca i uspostavljanju veza sa sunarodnicima na Balkanu. Njihovo djelovanje doprinijelo je stvaranju albanske azbuke i razvoju pismenosti i književnosti.

Saznaj više

Kristoforidi je sarađivao s britanskim društvom u Londonu i prevodio vjerske knjige na **dva glavna albanska dijalekta – gegijski i toskijski**. Da bi mogao bolje obavljati ovaj posao, boravio je i učio u različitim mjestima, kao što su Malta, Istanbul i drugi gradovi. Objavio je bukvar na gegijskom i toskijskom govoru.

Arbereška narodna igra

Dimitrije Kamarda

Provjeri naučeno:

1. Na koji način je Ali-paša koristio odnose s evropskim državama da ojača svoj položaj?
2. Zašto su pobune i ustanci u XIX stoljeću bili važni za Albance, iako su bili ugušeni?
3. Ko je bio Naum Većilhardži i šta je učinio za albansku pismenost?
4. Ko su bili Arbereši i kako su pomogli u očuvanju albanskog jezika i kulture?

Bugarska od početka XIX vijeka do Velike istočne krize

Promjene u Osmanskom Carstvu odrazile su se i na bugarski narod, ali je razvoj **narodnog pokreta kod Bugara** tekao sporije. Bugarske zemlje nalazile su se bliže Carigradu, što je značilo da je centralna vlast stalno pratila događanja u tim oblastima. Istovremeno, česti nemiri i pojava neregularnih oružanih trupa stvarali su nesigurnost među stanovništvom.

Dodatni problem bila je niska pismenost, a slaba ekonomska moć bugarskih trgovaca nije dopuštala otvaranje više škola i veći utjecaj na vlasti. S vremenom su se ti uslovi počeli mijenjati, što je omogućilo snažniji kulturni i prosvjetni razvoj.

Prosvjeta i obrazovanje

Počeci **prosvjete i obrazovanja kod Bugara** bili su pod utjecajem evropskih prosvjetiteljskih ideja. Te ideje širile su se preko veza bugarskih trgovaca sa Srednjom Evropom i Grčkom. Istovremeno se u nekim gradovima povećavao broj bugarskog stanovništva. Mnogi seljaci, u potrazi za boljim životom, preseljavali su se u gradove.

Mala grupa pismenih i obrazovanih ljudi shvatila je da je potrebno pisati i objavljivati knjige o bugarskoj historiji, kulturi i jeziku. U početku su nosioci ovog procesa bila **crkvena lica**.

Jačanje bugarskih trgovaca otvorilo je put pojavi prvih škola i bukvara na bugarskom jeziku. Razvoj trgovine i zanatstva stvorio je potrebu za novim znanjima. Novo vrijeme zahtijevalo je poznavanje matematike, geografije i stranih jezika.

U Gabrovu je otvorena **prva škola na bugarskom jeziku**, nakon čega se obrazovanje počelo brže razvijati. Gradile su se nove škole, a postepeno su i djevojčice bile uključene u obrazovni proces. Dio Bugara odlazio je u evropske zemlje, gdje se školovao, a zatim stečena znanja i iskustva prenosio nazad u svoju domovinu.

Saznaj više

Počeci interesa za bugarsku prošlost, jezik i kulturu povezani su s djelima Paisija Hilendarskog i Sofronije Vračanskog.

Paisije Hilendarski bio je monah na Svetoj Gori. Napisao je knjigu „Historija slavjanobugarska“, kojom je podsjetio Bugare na njihovu slavnu prošlost. Ovim djelom pozvao je svoje sunarodnike da se ne stide svoje prošlosti i da se opismenjavaju.

Sofronije Vračanski napravio je prvi prepis knjige Paisija. Kasnije je postao episkop i 1806. godine štampao prvu knjigu na bugarskom jeziku, razumljivu narodu. Učestvovao je i u jednom rusko-osmanskome ratu, gdje je organizirao bugarske dobrovoljce koji su se borili na strani Rusa.

Paisije Hilendarski

Sofronije Vračanski

Važan centar bugarske pismenosti bila je osmanska prijestolnica Carigrad. U širenju pismenosti veliku ulogu imali su učitelji. Osim što su držali nastavu, pisali su udžbenike i organizirali kulturni život.

Ipak, uprkos ubrzanom razvoju obrazovanja, do stvaranja bugarske države samo se mali dio stanovništva uspio opismeniti.

Borba za crkvenu samostalnost. Stvaranje Bugarske egzarhije

Razvoj i jačanje bugarskog narodnog pokreta otvorili su pitanje stvaranja **posebne bugarske crkve**. Na njihovo razmišljanje uticali su primjeri iz susjedstva, posebno stvaranje samostalne Srpske pravoslavne crkve i nezavisna crkva u Grčkoj.

U to vrijeme Bugari su bili pod **duhovnom vlašću Carigradske patrijaršije**, koja nije u dovoljnoj mjeri uzimala u obzir potrebe bugarskog stanovništva. Dio bugarskog obrazovanog stanovništva i crkvenih lica protestirao je jer bugarski sveštenici nisu mogli dobiti više položaje u Patrijaršiji.

Dodatni problem bio je **jezik** koji se koristio u bogoslužnjima. To je bio grčki jezik, koji je većini Bugara bio nerazumljiv. Zato su tražili da se dopusti korištenje bugarskog narodnog jezika u crkvenim bogoslužnjima i imenovanje Bugara na više crkvene položaje. Ove zahtjeve Carigradska patrijaršija je odbila.

Otpor prema Carigradskoj patrijaršiji počeo je u srednjovjekovnoj bugarskoj prijestolnici Trnovu. Zatim se proširio i na druge gradove, a Bugari su sve glasnije počeli **tražiti osnivanje vlastite crkve**.

Bugari su pokušali pregovarati s Carigradskom patrijaršijom, ali ti razgovori nisu donijeli rezultate. U borbu za osnivanje posebne bugarske crkve umiješale su se i Velike sile, prije **svega Rusija**.

Godine 1870. osmanski sultan izdao je ferman kojim je osnovana **Bugarska egzarhija**. Dvije godine kasnije izabran je prvi **bugarski egzarh**.

Bugarska crkva „Sv. Stefan“
u Carigradu

Upoznaj historijsku ličnost

Ilarion Makaripolski rođen je 1812. godine u gradu Eleni, u bogatoj porodici. Otišao je u Hilendarski manastir na Svetoj Gori, gdje je postao monah i dobio ime Ilarion. Kao crkveno lice bio je veoma aktivan u borbi Bugara protiv Carigradske patrijaršije. Ilarion se zalagao da Bugari imaju svoje vladike, škole i knjige na bugarskom jeziku.

Godine 1860., za vrijeme vaskršnje službe u crkvi „Sveti Stefan“ u Carigradu, Ilarion namjerno nije spomenuo ime patrijarha. Ovim činom simbolično je pokazao da Bugari više ne priznaju njegovu vlast.

Ilarion Makariopolski

Pojava i razvoj oslobodilačkog pokreta i stvaranje Bugarske države

Stvaranje Srbije i Grčke, razvoj obrazovanja i uspjesi u borbi za bugarsku crkvu kod nekih Bugara potaknuli su ideju o **oslobodilačkom pokretu**. Smatrali su da je oružana borba način da se oslobode osmanske vlasti. Krajnji cilj bio je **stvaranje bugarske države**.

U Bugarskoj i Rumuniji, gdje je živjela brojna bugarska emigracija, osnovane su organizacije za pomoć u pripremi oslobodilačkog ustanka.

Georgi Rakovski bio je prvi bugarski revolucionar koji je radio na organiziranju takvog ustanka. Živio je i djelovao u Grčkoj, Srbiji i Rumuniji. U Srbiji je organizirao čete koje su trebale ući u Bugarsku i podići ustanak. Rakovski je smatrao da se sloboda može postići samo revolucijom.

Mlađi predstavnici bugarskog oslobodilačkog pokreta nastavili su Rakovskijevu ideju o slobodi kroz revoluciju. Nakon njegove smrti, vođa revolucionarnog pokreta postao je **Ljuben Karavelov**. Prema njemu, Bugarska je trebala postati republika u kojoj će se poštovati lična, narodna i vjerska prava. Karavelov se zalagao i za saradnju s drugim južnoslavenskim narodima.

Drugi istaknuti bugarski revolucionar bio je **Vasil Levski**. Najviše vremena provodio je u domovini, gdje je organizirao revolucionarnu mrežu i pripreme za ustanak. Levski je bio uhapšen i pogubljen od osmanskih vlasti.

Nakon njegove smrti među bugarskim revolucionarima pojavili su se nesporazumi. Tada je na čelo pokreta stao **Hristo Botev**, koji je uspio prevazići podjele i nastaviti pripreme za ustanak.

Početak Velike istočne krize i ustanak u Bosni i Hercegovini dodatno su pojačali revolucionarne aktivnosti. U okviru priprema bugarske zemlje bile su podijeljene na nekoliko ustaničkih oblasti.

Georgi Rakovski

Prošlost kroz izvore

Georgi Rakovski izradio je plan za ustanak u Bugarskoj. Prema ovom planu bilo je predviđeno:

U mnogim gradovima i selima da se osnuju tajni komiteti, koji će pripremati narod za ustanak i čekati znak za njegov početak.

Dobro organizirana četa da uđe na Balkan, podigne narod na oružje, privuče pažnju osmanskih vlasti i zauzme važne gradove.

Ustanak da se brzo proširi i da se stvori privremena uprava i vojna organizacija. Prema Rakovskom, osmanska vlast neće moći na vrijeme poslati dovoljno vojske da zaustavi pokret.

Ljuben Karavelov

Aprilski ustanak

Vasil Levski

U **aprilu 1876. godine** izbio je ustanak u nekoliko bugarskih oblasti. Osmanske vlasti su ga brzo ugušile, pri čemu je među bugarskim stanovništvom bilo mnogo žrtava. Vijesti o ustanku izazvale su snažan odjek u Evropi, posebno u Rusiji i Velikoj Britaniji.

Naredne godine Rusija je objavila rat Osmanskom Carstvu. U ruskoj vojsci borio se i veliki broj bugarskih dobrovoljaca, koji su dali značajan doprinos pobjedi. Po završetku rata potpisan je **Sanstefanski mirovni ugovor**, kojim je bilo predviđeno stvaranje velike bugarske države.

Međutim, druge Velike sile nisu prihvatile odredbe ovog ugovora. Zbog toga je sazvan novi međunarodni skup – **Berlinski kongres**, na kojem su donesene odluke o stvaranju **autonomne Kneževine Bugarske** i posebne **autonomne oblasti Istočne Rumelije**.

Hristo Botev

Provjeri naučeno:

1. Koji su događaji i bugarski prosvjetitelji probudili interes za bugarsku prošlost, jezik i kulturu?
2. Zašto su Bugari tražili osnivanje vlastite crkve?
3. Ko je bio Georgi Rakovski i na koji način se borio za slobodu bugarskog naroda?
4. Koji su događaji doveli do stvaranja Kneževine Bugarske 1878. godine?

Crkveno -prosvjetiteljske prilike u Makedoniji u XIX vijeku

Crkvene prilike u Makedoniji u XIX vijeku

Crkva je imala značajnu ulogu u svakodnevnom životu ljudi, ali i u društvu. Bila je čuvar duhovnih tradicija i moralnih vrijednosti, kao i pismenosti.

Crkva je organizirala i kontrolirala obrazovanje pravoslavnog hrišćanskog stanovništva. U Osmanskom Carstvu **priznata crkva** smatrala se **priznatim narodom**, bez obzira na jezičku i etničku pripadnost vjernika. Pod utjecajem nacionalizma, tokom XIX vijeka crkva kao institucija u Osmanskom Carstvu **stavljena je u funkciju određenih nacionalnih ideologija**.

Nakon ukidanja Ohridske arhiepiskopije, Makedonija je bila pod **duhovnom nadležnošću Carigradske patrijaršije**, koja je već bila u funkciji grčke nacionalne ideje. Pri tome su za vladike imenovani Grci. Oni su, bez obzira na etničku i jezičku pripadnost stanovništva, nametnuli bogosluženje na grčkom jeziku.

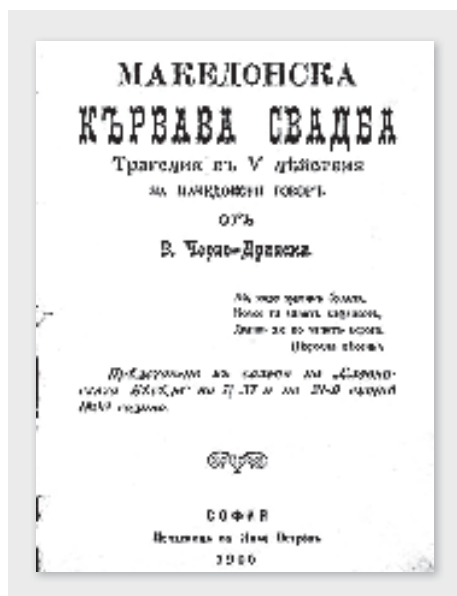
Isto se dešavalo i u školama. Knjige na crkvenoslavenskom jeziku bile su uništavane. Sve to izazivalo je nezadovoljstvo među makedonskim stanovništvom, koje nije razumjelo grčki jezik. Sličan je bio položaj u Bugarskoj i u dijelovima južne Srbije koji su bili pod duhovnom nadležnošću Carigradske patrijaršije. Zato je sredinom XIX vijeka počeo snažan **antipatrijaršijski pokret**, prvenstveno usmjeren na imenovanje vladika koji će bogosluženje obavljati na slavenskom jeziku.

Kao rezultat ove crkvene borbe, pod diplomatskim pritiskom Velikih sila, prije svega Rusije, **1870. godine osnovana je Bugarska egzarhija** sa sjedištem u Carigradu. Ona je u početku imala samo jednog vladiku u Makedoniji, ali se s vremenom njihov broj povećao. Na taj način u nekoliko makedonskih gradova istovremeno su bila po dvojica vladika (jedan patrijaršijski, drugi egzarhijski).

U egzarhijskim crkvama bogosluženje se obavljalo na crkvenoslavenskom jeziku, a u školama se koristio bugar-

Kiril Pečinović – Tetovec

Drama „Makedonska krvava svadba“, napisana na makedonskom govoru

ski jezik. Po uzoru na Carigradsku patrijaršiju, Egzarhija se stavila **u funkciju bugarske nacionalne ideje**. Otuda je između dvije pravoslavne crkve započela borba za dominaciju.

Zbog sličnosti jezika, Egzarhija je lakše privlačila dio makedonskog stanovništva. Međutim, to je izazvalo **učeničke pobune**, jer se tražilo **da se bogoslužjenje i nastava odvijaju na makedonskom govoru**. Kako bi sačuvala svoj utjecaj, Carigradska patrijaršija je dozvolila da se u pojedinim mjestima bogoslužjenje i nastava odvijaju na srpskom i rumunskom jeziku. Tako su crkvene i obrazovne ustanove postale nosioci različitih nacionalnih propaganda (grčke, bugarske, srpske i rumunske).

Unijatski pokret i pokušaji obnove Ohridske arhiepiskopije

Jedan dio makedonskog stanovništva, razočaran tadašnjim prilikama, počeo je da gleda prema **uniji s Rimokatoličkom crkvom**. U tome su se isticali Kukušani. Oni su **1859. godine** odbacili su vlast Carigradske patrijaršije i zatražile **uniju s Katoličkom crkvom**. To je podrazumijevalo da za svog vjerskog poglavara priznaju papu, pri čemu će se bogoslužjenje obavljati na slavenskom jeziku.

Da bi ih odvratila od unijatstva, Patrijaršija je privremeno smijenila dojranskog episkopa, koji je bio Grk, i na njegovo mjesto postavila **Partenija Zografskog**, porijeklom iz Galičnika. Međutim, nakon što se situacija smirila, Partenije je smijenjen.

Unijatski pokret u Makedoniji, s težnjom za **obnovom Ohridske arhiepiskopije** kao **makedonske crkve**, uzeo je velikog maha 1873/74. godine. Značajnu ulogu u ovom pokretu imao je Dimitar Pop Georgiev Berovski. Radi suzbijanja pokreta, bugarski egzarh poslao je posebnog izaslanika u Makedoniju.

Početkom devedesetih godina XIX vijeka, skopski egzarhijski mitropolit **Teodosije Gologanov** pokrenuo je inicijativu za **obnovu Ohridske arhiepiskopije** pod okriljem Rimokatoličke crkve. Pri tome je otpustio više službenika koje je postavila Egzarhija i izdavao dokumente bez naziva „Bugarska Egzarhija“. Zbog toga je smijenjen s mitropolit-skog položaja.

Partenij Zografski

Teodosij Gologanov

Prošlost kroz izvore

Iz izvještaja egzarha Josifa Ministarstvu vanjskih poslova Bugarske:

„Teodosije se trudio koliko je god mogao da prekine veze koje su ga povezivale s njegovim poglavarstvom. U Skopskoj eparhiji proglasio je nevažećim sve školske i internatske pravilnike koje je izdala Egzarhija. Na svoju ruku, bez ikakvog zakonskog osnova, štampao je akte, krštenice i školska svjedočanstva bez riječi „Bugarska Egzarhija“. Govorio je građanima i učiteljima da ne priznaje Egzarhiju i da je prekinuo odnose s njom. Širio je ideju da se Makedonci trebaju osloboditi gornjih Bugara.“

Razvoj prosvjete

Pod utjecajem prosvjetiteljstva u Evropi i promjena u Osmanskom Carstvu, prosvjeta u Makedoniji dobila je veliki značaj tokom XIX vijeka. U početku su postojale **ćelijske (crkvene) škole**, koje su uglavnom djelovale pri crkvama i manastirima. One su služile za osnovno opismenjavanje i pripremu kadrova za crkvene potrebe. Kasnije su se pojavile i **svjetovne škole**.

U svjetovnim školama prvenstveno su se izučavali predmeti **svjetovnog sadržaja**, kao što su historija, geografija, matematika i slično. Bogatiji građani, posebno trgovci, nastojali su da njihova djeca pohađaju svjetovne škole. Prve svjetovne škole u Makedoniji bile su pod grčkim utjecajem. U njima se nastava izvodila na grčkom jeziku. Bogatiji makedonski sloj slao je svoju djecu tamo jer se grčki jezik smatrao jezikom obrazovane i trgovačke elite. Kasnije su neki od tih helenskih učenika postali javni kritičari grčke duhovne i kulturne prevlasti u Makedoniji.

S jačanjem **crkveno-školskih općina**, u četvrtoj deceniji XIX vijeka počele su se otvarati svjetovne škole na **slovenskom jeziku**. Glavnu ulogu u organiziranju ovih škola, njihovom izdržavanju, prostoru i učiteljima imale su crkveno-školske općine. Njih su podržavali trgovci i esnafska udruženja. Nastava je pritom bila unaprijeđena. Učenici su bili podijeljeni u razrede, u zavisnosti od uzrasta i predmeta koje su izučavali. Takve škole otvorene su u Velesu, Prilepu, Skoplju, Tetovu, Kumanovu i drugim mjestima. Najistaknutiji učitelj koji je nastavu na slovenskom jeziku uveo među njima bio je **Jordan Hadži Konstantinov Džinot**. Ovaj tip škola dominirao je do kraja šezdesetih godina XIX vijeka.

U posljednjim decenijama XIX vijeka glavnu ulogu u prosvjetnom životu u Makedoniji imali su Carigradska patrijaršija i Bugarska egzarhija. One su počele ubrzano otvarati nove škole u Makedoniji. U tim školama obrazovanje je bilo na visokom nivou. Pored osnovnih i gimnazijskih škola, otvarane su i stručne škole. U njima se nastava izvodila na grčkom i bugarskom jeziku.

Carigradska patrijaršija dozvolila je da se pod njenom zaštitom otvaraju škole na srpskom i rumunskom jeziku.

Jordan Hadži Konstantinov Džinot

Historijska svjedočanstva

U jednom dopisu u novinama „Šumadinka“ iz 1852. godine o učiteljskom radu Cincina u Skoplju piše:

„Prije dvije godine dobili smo za učitelja nekog Jordana Konstantinovića, koji je počeo našu djecu učiti na slovenskom jeziku. Prekomjerno zadovoljni njegovim uspjehom, počeli smo s najvećom željom upisivati našu djecu u ovo mlado učilište. Ali, pošto je zbog toga naše učilište počelo uspješno napredovati, tako da je skoro svaki roditelj želio da mu dijete nešto nauči na maternjem jeziku, Grci, podstaknuti time, počeli su širiti glas da je naše učilište nepouzđano, a ta nepouzđanost se kasnije pretvorila u javnu raspravu...“

U prvim razredima rumunskih škola nastava se odvijala na vlaškom jeziku. Svoje škole u Makedoniji otvorile su i protestantska i katolička misija.

Udžbenička djelatnost

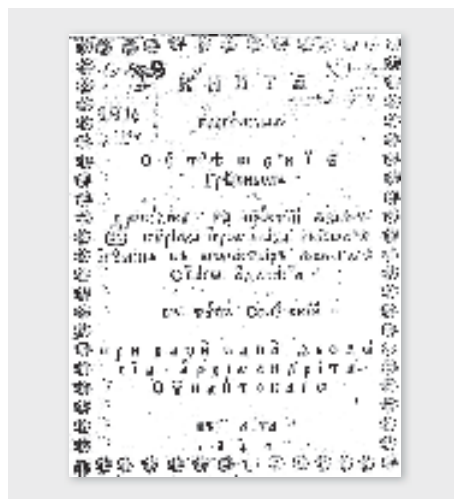
Razvoj obrazovanja utjecao je na razvoj udžbeništva i književnosti. Prve knjige i udžbenici štampani su uz finansijsku pomoć imućnijih građana u Budimu, Beogradu i Carigradu. Njihovi autori poticali su iz crkvenih krugova, pa su u njima preovladavali vjerski sadržaji. Pisani su na **crkvenoslavenskom jeziku** s mnogim elementima **narodnog makedonskog govora**. Time je knjiga postala bliža običnom čovjeku. Među prvim takvim autorima ubrajaju se **Joakim Krčovski i Kiril Pejčinović-Tetovec**.

Položaj slovenske književnosti i udžbeništva poboljšao je **1838. godine**, kada je **Teodosije Sinaitski** otvorio štampariju u Solunu. U njoj je štampano nekoliko knjiga i udžbenika. Nakon nekoliko godina štamparija je izgorjela u požaru.

Težnje za štampanjem knjiga i udžbenika na narodnom makedonskom govoru nastavile su se i u drugoj polovini XIX vijeka. Među najpoznatijim autorima tog perioda bili su Kuzman Šapkarev, Dimitar Uzunov i drugi. Pošto su njihove knjige bile pisane na narodnom makedonskom govoru, nazivali su ih **makedonistima**.

Sv. Joakim Krčovski

Knjiga „Utešeniye grešnim“ Kirila Pejčinovića, priređena na „prosti jezik“

Saznaj više

Termin **makedonisti** za autore koji su pisali na narodnom makedonskom govoru prvi je upotrijebio bugarski pisac Petko Račov Slavejkov 1871. godine u članku „Makedonsko pitanje“. U njemu, između ostalog, piše:

„Mnogo puta smo slušali od makedonista da oni nisu Bugari, nego Makedonci, potomci drevnih Makedonaca... Da bi dali veću snagu svojoj samostalnoj osnovi, makedonisti ističu razliku između makedonskog i gornjobugarskog narječja, pri čemu tvrde da je prvo bilo bliže slovenskom jeziku...“

Kuzman Šapkarev

Braća Miladinovci

Grigor Prličev

Istovremeno su nastajala književna djela, pisala se poezija te su se zapisivale narodne umotvorine i izreke s makedonskog podneblja. Među ovim autorima posebno se izdvajaju braća **Dimitar i Konstantin Miladinov**, **Marko Cepenkov**, **Đorđija Pulevski** i drugi.

Neki autori stvarali su na stranim jezicima. Tako je **Grigor Prličev** na grčkom jeziku napisao poemu „**Serdarot**“. Zbog njene umjetničke vrijednosti u Atini je proglašen **drugim Homerom**. Kraj XIX vijeka (1900) simbolično zaokružujemo Vojdanom Černodrinskim i njegovom dramom „**Makedonska krvava svadba**“, koja je napisana na makedonskom govoru.

Prošlost u sadašnjosti

Svake godine, u augustu, u Strugi se održava međunarodna pjesnička manifestacija poznata kao „Struške večeri poezije“.

Istraži u kojim se mjesecima održavaju slične manifestacije i zašto se održavaju u Strugi?

Provjeri naučeno:

1. Zašto je Bugarska egzarhija bila prihvatljivija opcija od Carigradske patrijaršije za makedonsko stanovništvo?
2. Zašto su se Egzarhija i Patrijaršija takmičile u otvaranju što većeg broja crkava i škola u Makedoniji?
3. Opiši razliku između ćelijskih i svjetovnih škola.
4. Analiziraj tekst iz rubrike „Saznaj više“ i odgovori zašto je Slavejkov ove pisce i književnike nazivao makedonistima.

Razlovački ustanak

Uzroci ustanka

Sredinom sedamdesetih godina XIX vijeka rasplamsale su se oslobodilačke težnje balkanskih naroda pod osman-skom vlašću. Najprije je (1875. godine) izbio ustanak u Bo-sni i Hercegovini. Sljedeće godine (aprila) izbio je ustanak u Bugarskoj. U maju 1876. godine u Makedoniji je izbio **Razlovački ustanak**. Ovi ustanci izazvali su pojačane di-plomatske aktivnosti evropskih sila, ali i nekoliko ratova s Osmanskim Carstvom. Razdoblje ovih previranja u historiji poznato je kao **Istočna kriza**.

Postojalo je više razloga za izbijanje Razlovačkog ustanka. Među njima su bili: pogoršan ekonomski položaj stanovništva zbog povećanja poreznih obaveza i cijena proizvoda; zloupotrebe predstavnika državne uprave; po-jačano nasilje nad stanovništvom; pogoršana sigurnost života i imovine; vjerski fanatizam i drugi. Tome treba dodati i želju za solidarnošću. Naime, prema Dimitru Pop Georgievu Berovskom, podizanjem Razlovačkog ustanka u Makedoniji trebalo je olakšati položaj ustanika u Bosni i Hercegovini.

Pripreme za ustanak

Glavni organizator i vođa Razlovačkog ustanka bio je **Dimitar Pop Georgiev Berovski**. Pod njegovom kontro-lom odvijale su se i pripreme za ustanak. Značajnu ulogu imao je i **pop Stojan iz sela Razlovci**, koji je bio tast D. Berovskog. Krajem 1875. godine Berovski je **u Solunu formirao tajni kružok**. Tamo su započele i pripreme za ustanak.

Kako bi osigurali novac i drugi neophodan materijal, D. Berovski i pop Stojan prodali su dio svoje imovine. Dobi-venim sredstvima kupljeno je nekoliko revolversa, pušaka i municije, koji su tajno preneseni u Maleševiju. Učite-ljice **baba Nedela i Stanislava Karaivanove** izradile su **ustaničku zastavu**. Na njoj su bili prikazani lav te nat-pisi „Makedonija“ i „Ustanite da vas oslobodim“. Zastava je izrađena prema uputama Berovskog i na osnovu skice koju im je dao.

Dimitar Pop Georgiev Berovski

Saznaj više

Neposredno prije Razlovačkog ustanka, početkom maja 1876. godine, u Solunu su muslimani ubili dvojicu francuskih i njemačkog konzula. Ubijeni su jer su po-kušali zaštititi kršćanku koja je došla u sukob s muslimanima zbog otmiče mlade Stefanije iz Bogdanaca.

Pop Stojan iz sela Razlovci

Nakon što je završio osnovne pripreme, D. Berovski vratio se u Maleševiju. Tamo je s manjom četom počeo obilaziti područje i okupljati pristalice koje su na dati znak trebale ustati. Prema planu, ustanak je trebao početi u selima u Pijancu i Maleševu, a zatim se proširiti prema Radoviškom, Strumičkom, Petričkom i Melničkom kraju.

Početak i tok ustanka

Neposredan povod za početak ustanka bilo je zlostavljanje desetine stanovnika Razlovaca od strane poreznih činovnika koji su došli u selo. Zbog toga su ujutro **20. maja 1876. godine** šezdesetak ustanika, pod vodstvom D. Berovskog, **napali selo Razlovce**. Tom prilikom nekoliko Turaka je ubijeno, a drugi su ranjeni. Tada su seljani počeli skupljati dokumente u kojima su bile upisane njihove porezne obaveze i spaljivati ih. Drugi su, pak, bili uplašeni od moguće odmazde. U takvoj uznemirenoj situaciji, po naredbi popa Stojana, njegov sin zapalio je vlastiti han. Tim činom pop Stojan želio je pokazati seljanima da i sam žrtvuje vlastitu imovinu u ime slobode, koja je iznad svega.

Odmah posle vođe ustanka podijelile su se u dvije grupe. Dimitar Berovski sa većim dijelom ustanika i ustaničkom zastavom krenuo je prema Berovu kako bi proširio ustanak u tom kraju. Putem su se sukobili sa osmanskom vojskom, pri čemu je jedan od ustanika poginuo. U Razlovcima je ostao Cone Spasov sa nekoliko ustanika kako bi čuvali selo, štitio stanovništvo i njihovu imovinu. U

Upoznaj historijsku ličnost

D. Berovski školovao se u Berovu, Odesi (Rusija) i Beogradu (Srbija), gdje je završio vojnu školu. Kratko vrijeme radio je kao učitelj u Berovu, gdje je bio vekil (predstavnik) kršćana i muslimana pred vlastima. Na popisu se potpisivao kao D. Makedonski. Učestvovao je u protjerivanju patrijaršijskog vladike iz Berova, a zatim i u unijatskom pokretu. Nakon burnih događaja Istočne krize preselio se u Bugarsku. Kasnije je sarađivao s Goce Delčevim i pomagao pri prenošenju oružja u Makedoniju.

Zastava Razlovačkog ustanka

Baba Nedjelja Karaivanova

Stanislava Karaivanova

Cone Spasov

Razlovačko ustanie

međuvremenu su **Razlovci bili napadnuti i spaljeni** od strane Osmanlija, pri čemu je stradalo više desetina seljana. To, kao i ranjavanje D. Berovskog, promijenilo je plan, a time i tok ustanka. Berovski nije uspio uspostaviti vezu s drugim ustanicima u Maleševskom kraju. Tako je već na samom početku ustanak poprimio nepredviđen i neželjen tok.

Gušenje ustanka

Osmanske vlasti brzo su poduzele mjere kako bi spriječile širenje ustanka, ali i kako bi ga ugušile. Najprije su naredile svim stočarima da sa svojim stadima napuste Maleševiju. Ovom mjerom ustanici su trebali biti izolirani i ostati bez izvora hrane i informacija. Istovremeno je povećan broj vojske u okolnim oblastima, koja je postepeno počela stezati obruč oko ustaničkog područja.

Prošlost kroz izvore

Nakon događaja u Razlovcima, djed jednog stanovnika sela obratio se saborcima riječima:

„Seljani, zašto ste zabrinuti i zamišljeni? Ako budete živi još stotinu godina, ovo više nećete vidjeti svojim očima. Zar pamтите da smo imali most na rijeci, pa da su se ovih godina događali siromasi i seljani da preko nje prelaze na leđima, umjesto na konju? A sada gledajte kako ga ruši ova voda i odnosi našu bježaniju, kao da je sudbina.“

(P. K. Stojanov)

Tokom ovih akcija, **Razlovci su po drugi put spaljeni i opljačkani**. Istovremeno su iz Maleševije i okolnih sela mnogi ljudi bili privedeni i zatvoreni. D. Berovski je sa dijelom svoje čete uspio da se probije prema Ohridu. Pop Stojan, koji je zadobio teške povrede, sakrio se u Rilskom manastiru, gdje je ubrzo otkriven, ali je kako ne bi bio odveden u zatvor izvršio samoubistvo.

Neuspjeh Razlovačkog ustanka leži u njegovom lokalnom karakteru, kao i u slaboj organiziranosti, naoružanosti i obučenosti ustanika. Činjenica da su na ustaničkoj zastavi stajali natpisi „Makedonija“ i „Ustanite da vas oslobodim“ govori o oslobodilačkom karakteru ustanka, iako je on bio lokalnog karaktera i nije imao nikakvih vanjskih utjecaja.

Zbog toga je, početkom XX vijeka, Razlovački ustanak okvalificiran kao prvi makedonski ustanak. Zbog njegovog značaja u historiji makedonskog naroda, povodom stogodišnjice ustanka u selu Razlovci podignut je „Spomen-dom Razlovačkog ustanka“.

Razlovačko ustaničko kretanje – umjetnička slika u Muzeju makedonske borbe za samostalnost

Poveži znanje

Konsultuj geografsku kartu i otkrij:

Zašto je dolina rijeke Bregalnice pogodna za veze između Kočanskog i Razlovačkog područja?

Analiziraj reljef Pijanječko-maleševskog regiona i otkrij za koju je djelatnost najpogodniji i čime obiluje. Tako ćeš lakše shvatiti i zapamtiti zašto je za vrijeme ustanka naređeno povlačenje stočara iz ovog kraja!

Spomen-dom Razlovačkog ustanka u selu Razlovci

Provjeri naučeno:

1. Opiši uslove u kojima je izbio Razlovački ustanak.
2. Šta je pop Stojan želio postići paljenjem svog hana?
3. Zašto nije ostvaren plan za proširenje ustanka na susjedne oblasti?

Makedonski ustanak

Položaj u Makedoniji i uzroci ustanka

Nakon Berlinskog kongresa (1878), Makedonija je ostala pod osmanskom vlašću. Prema **članu 23 Berlinskog ugovora**, u evropskom dijelu Osmanskog carstva trebalo je **sprovести reforme**. To je značilo da ove oblasti treba da dobiju određena administrativna ovlaštenja. Međutim, te odredbe nikada nisu u potpunosti sprovedene. Zbog toga je stanovništvo ostalo nezadovoljno.

Na teritoriju Makedonije doselio se značajan broj muslimana iz krajeva koje je Osmansko Carstvo izgubilo tokom Istočne krize. Potraga za životnim prostorom i izvorima prihoda povećala je napetosti između doseljenika i starosjedilaca.

Na jačanje pobunjeničkog raspoloženja utjecali su i makedonski dobrovoljci koji su učestvovali u antiturskim ratovima. Među njima su bili **Dimitar Berovski, Đordžija Pulevski, dedo Iljo Maleševski** i drugi. Podsticajan utjecaj imale su i čete koje su se kretale širom Makedonije.

Utjecaj je imalo i rusko prisustvo u Kneževini Bugarskoj i pokrajini Istočna Rumelija. Osim toga, ruske trupe još se nisu bile povukle iz Gornje Džumaje (današnji Blagoevgrad). Stanovništvo je smatralo da će one podržati ustanak.

Za ustanak su se zalagali i protjerane egzarhijske vladike iz Makedonije, posebno Natanail Kučeviški. Ustaničko raspoloženje vladalo je i među makedonskim emigrantima u Bugarskoj, gdje je osnovano nekoliko komiteta pod nazivom „**Jedinstvo**“. Njih su podržavali bugarski nacionalisti, koji su smatrali da je odlukama Berlinskog kongresa Makedonija nepravredno oduzeta Bugarskoj.

Početak i tok ustanka

Plan za ustanak utvrđen je na jednom sastanku u Gornjoj Džumaji. Tada je izabrano rukovodstvo ustanka na čelu sa **Stojanom Karastoilovom**. Ustanak je počeo **17. oktobra 1878. godine napadom na osmanski garnizon u selu Kresna**. Zbog toga je u historiografiji često naziva Kresnenskim, iako su ga sami ustanici nazivali

Istraživački izazov

U savremenom Skoplju postoji naselje **Madžir-maalo**. Istraži i odgovori:

Šta znači riječ **madžir**?

Kada je nastalo Mađir-malo i odakle su potjecali njeni prvi stanovnici?

Deda Iljo Maleševski

Natanail Kučeviški

Makedonski ustanak

Makedonskim ustankom. Tok i razvoj ustanka mogu se podijeliti u dvije faze. Prva faza trajala je do decembra 1878. Godine, kada su dominantnu ulogu imali makedonski vojnici pod vođstvom S. Karastoilovom i D. Berovskog. Druga faza trajala je do sredine 1879. Godine, a vodeću ulogu imali su ljudi okupljeni oko komiteta „Jedinstvo“.

Ustanici su porazili osmanski garnizon u Kresni. Tom prilikom zarobili su oko stotinu osmanskih vojnika i njihove oficire. Ustanak se ubrzo proširio s obje strane rijeke Strume. Osmanlije su se povukle prema Petriču i Seresu. Za kratko vrijeme **oslobođena su 54 naseljena mjesta**. Ustanak se proširio i prema Razložkoj kotlini. Tamo je **oslobođeno Bansko**, ali je ono ubrzo ponovo palo pod osmansku vlast. U decembru 1878. godine središte ustanka premješteno je u oblast **Karšijak**.

Pečat Makedonskog ustanka

Saznaj više

Ustanici su se radi pribavljanja novca obratili i patrijaršijskom vladiku u Melniku. On je o tome obavijestio britanskog zamjenika generalnog konzula u Solunu i izjavio da su se ustanici međusobno nazivali „*Makedoncima*“, pri čemu su tvrdili da će mu izdati „*obveznicu*“, a novac vratiti nakon što oslobode svoju zemlju Makedoniju.

Organizacija ustaničke vlasti na oslobođenoj teritoriji

Nakon prvih uspjeha, na oslobođenoj teritoriji formiran je **Štab Makedonskog ustanka**. Za **Načelnika štaba Makedonskog ustanka** izabran je Dimitar Berovski. Imao je vlastiti pečat. Za **atamana** (vođu) ustanka izabran je Adam Kalmikov, a za **prvog vojvodu** Stojan Karastoilov. Sjedište Štaba nalazilo se u selu Vlazi.

Radi održavanja reda i mira na oslobođenoj teritoriji formirano je policijsko zapovjedništvo. Po selima su formirane uprave sastavljene od po trojice starješina. Njihova dužnost bila je prikupljanje sredstava za izdržavanje ustaničke vojske. Za prikupljeni novac bilo je predviđeno izdavanje potvrda u kojima je stajalo da će sredstva biti vraćena nakon oslobođenja Makedonije. Kasnije su donesena i **Pravila Makedonskog ustaničkog komiteta**. Ta pravila zahtijevala su lojalnost ustanku od svih kršćana Makedonaca.

Ustanici su sebe nazivali Makedoncima, a Makedoniju su smatrali svojom domovinom. Otuda je došao i službeni protest protiv komiteta „Jedinstvo“, jer se u međusobnoj prepisci Komitet uzdržavao od korištenja riječi „Makedon“.

Štab Makedonskog ustanka održavao je kontakte s makedonskim emigrantima iz Srbije i Rumunije, od kojih je dobio moralnu i materijalnu podršku. Osim toga, u ustanak su bili uključeni dobrovoljci i avanturisti različitog porijekla. Tako su se u redovima ustanika našli Rusi, Poljaci, Slovenci, Srbi, Bugari i drugi. Među tim slavloljubivim avanturistima često je postojalo suparništvo.

Slabljenje i gušenje ustanka

Brzi uspon ustanka nije išao u prilog komitetu „Jedinstvo“. Komitet je počeo opstruirati isporuku oružja i raspodjelu dobrovoljaca. Zatim su započele spletke s ciljem preuzimanja rukovodstva ustankom.

U takvim okolnostima rasplamsalo se suparništvo oko zapovjednog mjesta između A. Kalmikova i S. Karastoilova. Zbog toga je Kalmikov bio protjeran, a titula atamana ukinuta. U međuvremenu je komitet „Jedinstvo“ **zatvorio Dimitra Berovskog**. Odmah nakon toga Kalmikov je vraćen. Pristalice ustanka podmuklo su **ubile Stojana Karastoilova**. To je izazvalo nezadovoljstvo među ustanicima,

Nepoznate riječi i termini

Ataman – titula kod Kozaka koja označava vođu, starješinu, komandanta ili vođu vojne ili društvene zajednice. Atamani su bili tradicionalna titula kod balkanskih naroda. Ova titula na Adama Kalmikova prenesena je od njegovog ruskog kozačkog porijekla.

Uređenje Makedonskog ustanka

Pismo D. P. G. Berovskog, potpisano kao načelnik štaba Makedonskog ustanka i ovjereno njegovim pečatom

Prošlost kroz izvore

Evo kako Đorđija Pulevski, u pismu Despotu Badžoviću, koji je planirao da dođe iz Srbije sa četom i pridruži se ustanicima, opisuje ulogu Natanaila Kučevićkog:

„Ja ću ti reći da ne dolaziš s ljudima ovamo, jer ovdje ima nešto loše. Ovdje se Bugari igraju s nama i vrte vodu na svoju vodenicu, zajedno sa crnokapcem Natanailom, koji je Makedonac, ali više naginje bugarskoj strani. Da ti kažem, evo s četom čekamo već toliko vremena da krenemo u Tursku i da se borimo za našu slobodu, ali nas ne puštaju. Zapalili su vatru i sada žele da naprave veću buku pred Evropom, moji vojnici se polako razilaze, a ni ja više nemam razloga da čekam.“

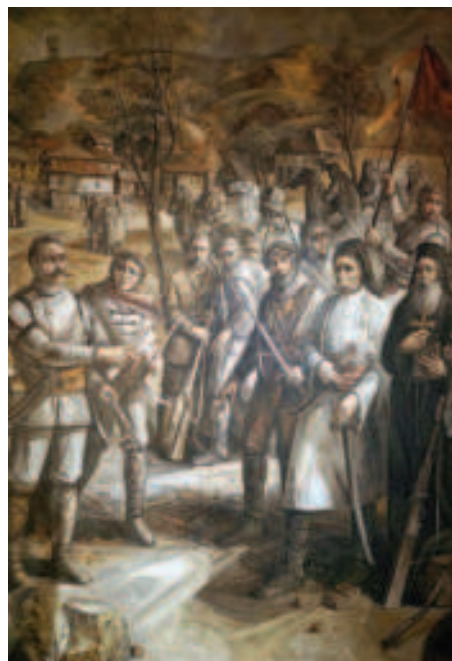
zbog čega je D. Berovski bio oslobođen kako bi uspostavio red. Međutim, ubrzo je ponovo bio zatvoren.

Nakon toga rukovodstvo ustanka preuzeo je komitet „Jedinstvo“, u kojem je glavnu ulogu imao Natanail Kučevićki. Novoformirane čete nisu bile pravilno korištene za odbranu oslobođene teritorije. U međuvremenu su osmanske snage uspostavile kontrolu nad ustaničkim područjem. Početkom **juna 1879. godine izdata je naredba za raspuštanje svih četa**. Time je formalno završio Makedonski ustanak.

Uzroci neuspjeha ustanka

Jedan od razloga za neuspjeh Makedonskog ustanka leži u nepovoljnoj međunarodnoj situaciji. Izbio je u vrijeme kada je Istočna kriza diplomatskim putem već bila okončana. Zbog toga nije bilo izgleda da dobije međunarodnu podršku. S druge strane, ustanak je pokazao i unutrašnje slabosti kao posljedicu nesloge i razdora izazvanih vanjskim faktorima.

Ovo je prvi ustanak koji su sami ustanici nazvali Makedonskim. Takav naziv zadržan je i u njegovim institucijama, kao što su Štab makedonskih ustanika i funkcija Načelnika štaba Makedonskog ustanka. Zbog toga Makedonski ustanak zauzima značajno mjesto u historiji makedonskog naroda.

Početak Makedonskog ustanka – umjetnička slika u Muzeju makedonske borbe za samostalnost

Provjeri naučeno:

1. Objasni uzroke koji su doveli do početka Makedonskog ustanka!
2. Opiši organizaciju ustaničke vlasti na oslobođenoj teritoriji!
3. Na osnovu teksta iz pisma Đ. Pulevskog D. Badžoviću, objasni ulogu komiteta „Jedinstvo“ u Makedonskom ustanku.
4. Zašto međunarodna situacija nije išla u prilog Makedonskom ustanku?

Prizrenska liga i pojava i razvoj albanskog oslobodilačkog pokreta

Osmanska vlast na Balkanu postepeno je slabila. Balkanski narodi jedan za drugim počeli su se boriti za slobodu i stvarati svoje države. U takvim uslovima albanski prvaci shvatili su da i Albanci moraju braniti svoje interese u oblastima u kojima su živjeli.

Albanci i Velika istočna kriza

Albanski prvaci u početku **nisu tražili potpunu nezavisnost**. Smatrali su da još nije došlo vrijeme za takav korak, a ni prilike u Evropi nisu bile povoljne. Umjesto toga, nastojali su da dobiju **autonomiju u okviru Osmanskog carstva**.

To je značilo da Albanci sami upravljaju svojim oblastima, imaju svoje škole, službenike i veću kontrolu nad lokalnim finansijama, ali da i dalje ostanu pod vlašću sultana. Ove ideje najviše su se razvijale u **južnoj Albaniji**, gdje je postojao razvijen kulturni i obrazovni život.

Godine 1877. u Janjini je održan **sastanak albanskih prava**, na kojem je formiran **tajni komitet**. Iste godine u Carigradu osnovan je **Centralni komitet za zaštitu prava albanskog naroda**. Njegov cilj bio je stvaranje **albanskog**

Prošlost kroz izvore

Neposredno nakon potpisivanja Sanstefanskog ugovora, određeni albanski intelektualci počeli su pisati memorandum i obraćati se predstavnicima Velikih sila. Britanskom ambasadoru u Osmanskom carstvu, Henriju Ostinu Lajardu, u aprilu 1878. godine poslali su memorandum u kojem su naveli:

„...Osim toga, Albanci, koji su odlučni da rastrgnu okove koji ih vežu za Tursku, traže posebnu vladu, više u skladu s njihovim potrebama i njihovom tradicijom; oni će nesumnjivo sutra čvrsto pristupiti predstavnicima velike evropske porodice, kojoj ih približavaju njihova rasa i srodnost.“

Nepoznate riječi i termini

Memorandum – pisani dokument kojim se iznose stavovi ili zahtjevi nekoj vladi ili važnim političkim predstavnicima.

Janina

Mjesto gdje je formirana Prizrenska liga

vilajeta u okviru Osmanskog Carstva. Svi ovi događaji odvijali su se za vrijeme Rusko-osmanskog rata.

Ovaj rat imao je velike posljedice za Balkan. Osmansko Carstvo doživjelo je težak poraz i 3. marta 1878. godine bilo je primorano potpisati Sanstefanski ugovor. Ovim ugovorom bilo je predviđeno stvaranje velike bugarske države. U njen sastav trebale su ući i oblasti na Balkanu **u kojima su živjeli Albanci**.

Istovremeno, Srbija i Crna Gora trebale su se znatno proširiti i na teritorije s albanskim stanovništvom. Ove odluke izazvale su veliko nezadovoljstvo na Balkanu i u Evropi.

Formiranje i djelovanje Prizrenske lige

Albanci su shvatili da, ukoliko se ne organizuju i ne djeluju zajednički, niko neće zaštititi njihove interese. Zato je Komitet Carigrada predložio da se sazove **opšti albanski sabor** u Prizrenu.

Dana **10. juna 1878. godine** u Prizrenu se okupio veliki broj albanskih predstavnika. Na tom saboru osnovana je **Prizrenska liga**, koja je predstavljala albansku nacionalnu političku organizaciju.

Sabor je izabrao rukovodstvo Lige, kao Opšti savjet i Centralni komitet. Istovremeno su doneseni i dva važna dokumenta – **Kararname** (akt o odlukama) i **Talimat** (uputstvo, statut). Njima su bili utvrđeni ciljevi i način rada Lige.

Upoznaj historijsku ličnost

Abdil-beg Frašeri (1839-1892) bio je albanski političar i jedan od preporoditelja. Rođen je u selu Frašer u južnoj Albaniji. Radio je kao državni službenik Osmanskog carstva, ali se kasnije potpuno posvetio borbi za prava Albanaca. Abdil-beg Frašeri bio je član Komiteta u Janini.

Godine 1878. bio je jedan od glavnih vođa Prizrenske lige. Zbog njegovih aktivnosti bio je osuđen od strane osmanskih vlasti i osuđen na dugogodišnji zatvor. Kasnije je bio oslobođen, ali zdravlje mu je bilo narušeno i umro je u Carigrad.

Abdil-beg Frašeri

Glavni cilj Prizrenske lige bio je stvaranje ujedinjenog albanskog vilajeta sa širokom autonomijom. Već 15. juna 1878. godine Liga je obavijestila osmanske vlasti i Velike sile da će **braniti svoje teritorije**.

U međuvremenu je u Berlinu počeo kongres na kojem su velike sile ukinule rješenja donesena u San Stefanu. Odluke Kongresa nisu odgovarale interesima Prizrenske lige.

Nakon Berlinskog kongresa, Prizrenska liga započela je **aktivno djelovanje**, a na područjima gdje su živjeli Albanci osnovane su **desetine njenih ogranaka**. Kada se osmanska vojska povlačila iz pojedinih područja, snage Lige odmah su ulazile tamo kako bi spriječile ulazak crnogorskih trupa. Tako je bilo u **Plavu i Gusinju** 1879. godine, gdje su snage koje je organizirala Liga porazile crnogorsku vojsku. Tu se istakao **Ali-paša Gucija**.

Pod snažnim pritiskom Velikih sila, Osmansko carstvo je moralo da prihvati odluke Berlinskog kongresa. Godine 1880. prema **Ulcinju** je upućena velika vojna flota sastavljena od brodova više evropskih država. Pod ovom prijetnjom, osmanska vojska ušla je u grad i nakon nekoliko dana predala ga Crnoj Gori.

Pored oružane borbe, Prizrenska liga vodila je i **diplo-matsku borbu**. Slala je pisma, zahtjeve i delegacije u Rim,

Ali-paša Gucija

Delegati Prizrenske lige

Pariz, London, Berlin, Beč i Carigrad. Tamo su objašnjavali evropskim vladama da **Albanci imaju posebnu narodnost** i da imaju pravo na svoju zemlju i samoupravu.

Početkom 1881. godine Prizrenska liga načinila je još hrabriji korak. Svoj Centralni komitet proglasila je **Privremenom vladom, na čelu s Imerom Prizrenijem**. Cilj je bio uspostaviti stvarnu upravu i redovnu vojsku te proširiti vlast Lige na sve oblasti na Balkanu u kojima su živjeli Albanci.

U mnogim gradovima, kao što su Prizren, Priština, Skoplje, Debar, Mitrovica i drugi, osmanski službenici bili su protjerani i zamijenjeni predstavnicima Lige. Na taj način u tim mjestima uspostavljena je vlast Prizrenske lige.

Imer Prizreni

Kraj Prizrenske lige

Ovi uspjesi uznemirili su sultana i osmansku vlast, koji su odlučili silom uništiti pokret. U martu 1881. godine poslana je velika vojska pod komandom **Derviš-paše**. Borci Prizrenske lige borili su se hrabro i požrtvovano, ali nisu mogli pružiti otpor brojčano nadmoćnijoj osmanskoj vojsci.

Nakon teških borbi, 23. aprila 1881. godine **pao je Prizren**, a potom i ostala središta Lige. Time je **Prizrenska liga bila ugušena**. Mnogi njeni vođe bili su uhapšeni, zatvoreni ili protjerani. Tako je završio prvi veliki, organizirani albanski nacionalni pokret.

Iako je osmanska vlast uspjela uništiti Ligu, njen značaj ostao je velik. Prizrenska liga bila je prva organizacija koja je ujedinila Albance. Ideje koje je ostavila počele su se masovnije širiti i utjecati na daljnji razvoj albanskog nacionalnog pokreta.

Saznaj više

Tokom Istočne krize Albanci se nisu borili samo oružjem za svoja prava, nego su vodili i drugu, veoma važnu borbu – borbu za obrazovanje i jezik. Njihovi intelektualci shvatili su da narod ne može napredovati ako nema svoje škole, knjige i pisani jezik.

Zato je 1879. godine osnovano **Društvo za štampanje albanskih slova**. Njegovi članovi smatrali su da svaki narod postaje prosvijećen i razvijen tek kada ima svoj jezik i svoje pismo. Vjerovali su da narod koji nema pisani jezik živi u neznanju i zaostalosti.

Tako su, pored borbe na bojnopolju, vodili i borbu perom, jer su znali da su obrazovanje i kultura temelj svake slobodne i napredne države.

Provjeri naučeno:

1. Zašto albanski vođe u početku nisu tražili potpunu nezavisnost od Osmanskog carstva?
2. Kada i gdje je održan prvi veliki skup albanskih predstavnika i koja je organizacija tada osnovana?
3. Šta se dogodilo 1881. godine sa Prizrenskom ligom i njenim vođama?

EVROPA I SVIJET

OD SREDINE XIX VIJEKA
DO PRVOG SVJETSKOG RATA

3

Proljeće naroda i stvaranje nacionalnih država u Evropi

Uzroci revolucija 1848. godine

Nakon Bečkog kongresa 1814–1815. godine, evropski vladari pokušali su vratiti poredak koji je postojao prije Napoleonovih ratova. Umjesto demokratije i većih sloboda za građane, u mnogim državama najvažnije odluke ponovo su donosili monarsi.

Ipak, Francuska revolucija pokazala je da kralj može biti svrgnut. Zato su vladari nastojali spriječiti izbijanje novih revolucija. Uvedena je stroga **cenzura novina**, a svaka kritika vlasti brzo je gušena. **Tajna policija** pratila je profesore, studente i novinare. Mnogi su bili uhapšeni i prognani u udaljena mjesta. Silom i strahom vlasti su nastojale sačuvati nepopularan poredak.

Međutim, Evropa više nije bila pokorna kao ranije. Mnogi Evropljani već su osjetili **šta znači biti slobodan** i teško su se mirili s povratkom starih okova. Seljaci su znali da u nekim zemljama više nije bilo feudalnih obaveza, pa su zahtijevali ukidanje feudalizma i u svojim državama. Slabe žetve i poskupljenje hrane dodatno su pogoršali položaj najsiromašnijih. U gradovima su se putem brošura i tajnih društava širile **ideje o ustavima, građanskim pravima i vlastitim nacionalnim državama**.

Različiti ljudi imali su različite zahtjeve, ali su svi bili podjednako nezadovoljni. Bila je dovoljna i najmanja iskra da izbije pobuna.

Proljeće naroda

Nezadovoljstvo vlašću u Francuskoj često se izražavalo na političkim skupovima poznatim kao **banketi**. Na njima su držani govori protiv monarhije i pjevala se „Marseljeza“, himna Francuske revolucije. Kada je policija u februaru 1848. godine zabranila

Tajna policija pratila je građane

Nepoznate riječi i termini

Cenzura – kada država zabranjuje ili mijenja informacije koje stanovništvo ne smije ili ne treba da sazna, odnosno ono što vlastima nije po volji.

Banket u Parizu, (1847)

Ulične borbe i barikade u Parizu

Barikade u Beču

održavanje banketa u Parizu, revolucionarni građani izašli su na ulice.

Za kratko vrijeme podignute su barikade od kaldrme, namještaja i drvene građe, a u gradu su počele žestoke **ulične borbe** između Parižana i vojske. Dio vojnika odbio je pucati na svoje sugrađane. Ubrzo nakon toga vlasti su izgubile kontrolu nad Parizom. Pod pritiskom događaja kralj Luj Filip napustio je zemlju, a revolucionari su proglasili **Drugu francusku republiku**.

Uspjeh Francuza podstakao je i druge narode da se dignu na ustanak. U proljeće 1848. godine u više dijelova Evrope izbile su revolucije, poznate pod zajedničkim nazivom **Proljeće naroda**.

U **Austrijskom Carstvu** revolucija je počela u martu 1848. godine u Beču, gdje su studenti, radnici i drugi građani izašli na ulice i sukobili se s vojskom. Kako bi smirile nezadovoljstvo, vlasti su **ukinule feudalne dažbine** i obećale ustav i građanska prava. Međutim, ulične borbe su se nastavile, pa su car Ferdinand I i njegovi dvorjani pobjegli iz Beča.

Borba se brzo proširila na veliki dio Austrijskog Carstva. U **Ugarskoj** su revolucionari formirali vlastitu vladu koja je najprije zahtijevala autonomiju, a zatim i potpunu nezavisnost od Austrije. U Pragu je održan **Slavenski kongres**, na kojem su predstavnici većine slavenskih naroda istakli ideju panslavizma.

Istovremeno su izbili nemiri i u njemačkim i italijanskim zemljama, sa zahtjevima za nacionalno ujedinjenje.

Istraživački izazov

Godine 1848. Johan Štraus Stariji komponovao je „Radetcki marš“, posvećen feldmaršalu Jozefu Radeckom. Zajedno s nastavnikom muzičkog obrazovanja poslušaj marš, a zatim samostalno istraži kojem događaju iz vremena Proljeća naroda je posvećen.

Saznaj više

Seljaci koji nisu više željeli revoluciju

U Austrijskom Carstvu najvažniji zahtjev seoskog stanovništva bilo je ukidanje feudalizma. Kada je vlast 1848. godine ukinula feudalne dažbine, mnogi seljaci rekli su: „Ovo nam je dovoljno“ i prestali podržavati revolucionare.

Zapravo, revolucija je oslabila zato što se raspalo jedinstvo među revolucionarima, budući da je dio stanovništva već dobio ono što je želio i povukao se iz borbe.

Nepoznate riječi i termini

Panslavizam – ideja o povezivanju, solidarnosti i saradnji među slovenskim narodima.

Tokom ljeta 1848. godine počela je **kontrarevolucija**, predvođena vlastima i vojskom. Ustanici su bili nespremni, a pobunjenici nisu mogli da se suprotstave profesionalnim armijama. Do početka 1849. godine većina revolucija bila je ugušena.

U Ugarskoj se borba nastavila i 1849. godine. Međutim, kada su mađarski revolucionari bili nadomak pobjede, ruski car Nikolaj I odlučio je pomoći Austrijancima. Zabrinut da bi se nemiri mogli proširiti i na Rusiju, poslao je veliku rusku vojsku koja je **ugušila mađarsku revoluciju**.

Osim u Francuskoj, revolucionarni pokreti iz 1848. godine svuda su završili vojnim porazom. Ipak, ostavili su trajne posljedice u Evropi. U Austrijskom Carstvu i u dijelu njemačkih zemalja feudalizam je ukinut, a ideja slobode i vlastitih nacionalnih država nastavila je živjeti u narednim decenijama.

Ujedinjenje Italije i stvaranje Njemačkog carstva

Nakon Proljeća naroda Italija je i dalje bila podijeljena. Glavna prepreka ujedinjenju italijanskog naroda bilo je Austrijsko Carstvo, koje je imalo vlast nad velikim dijelom sjeverne Italije.

Vodeću ulogu među italijanskim državama imala je država Pijemont. Uz pomoć Francuske uspjela je poraziti Austrijance i ujediniti veliki dio sjeverne i srednje Italije. Ovaj proces često se naziva **malim ujedinjenjem Italije**. Godine 1861. proglašena je **Kraljevina Italija**, čime se najveći dio italijanskih zemalja ujedinio u jednu državu.

Jedna od vodećih ličnosti u ujedinjenju bio je revolucionar **Đuzepe Garibaldi**. On je predvodio grupu dobrovoljaca poznatu kao „Crvene košulje” i osvojio južnu Italiju.

Do 1870. godine Kraljevini Italiji priključeni su Venecija i Rim. Time je završeno **veliko ujedinjenje Italije** i stvorena nacionalna država italijanskog naroda.

Nikolaj I

Saznaj više

Kada je Đuzepe Garibaldi počeo okupljati dobrovoljce za borbu za ujedinjenje Italije, nije imao novca za prave vojne uniforme. Njegova vojska bila je sastavljena od običnih ljudi koji su dolazili u odjeći koju su imali.

Kako bi ih barem približno jednako odjevnuo, Garibaldi je nabavio crvene košulje koje su se ranije koristile kao radna odjeća u Južnoj Americi. One su bile jeftine, a crvena boja teško je pokazivala tragove krvi.

Prema kasnijim tumačenjima i popularnim prikazima, kada su se borci pojavili na bojnopolju odjeveni u iste košulje, kod neprijatelja se stvarao utisak da je pred njima dobro organizirana vojska, a kod drugih da njeni borci ne krvare i da su nepobjedivi.

Đuzepe Garibaldi

Ujedinjenje Njemačke predvodila je Pruska. Glavnu ulogu u tim događajima imao je pruski državnik **Oto fon Bizmark**. Smatrao je da se ujedinjenje ne može ostvariti demokratijom i revolucijama, već diplomatijom i ratovima.

Bizmark je znao da je najveća prepreka ujedinjenju Njemačke Austrijsko carstvo, koje je imalo snažan uticaj među njemačkim državama. Zato je smatrao da se sukob s Austrijom mora riješiti ratom.

Rat između Pruske i Austrijskog carstva počeo je 1866. godine. U njemu je Pruska odnijela pobjedu i preuzela vodeću ulogu među njemačkim državama.

Međutim, ovo je zabrinulo Francusku, koja nije željela moćnu njemačku državu na svojim istočnim granicama. Zbog toga je 1870. godine izbio rat između Prusije i njenih njemačkih saveznika s jedne strane i Francuske s druge strane. Pobjeda njemačkih država izazvala je snažno nacionalno oduševljenje među Nijemcima.

Godine 1871., u dvorcu Versaj, pruski kralj Vilhelm I proglašen je za njemačkog cara (**kajzera**). Time je stvoreno **Njemačko Carstvo**, nova i moćna država u srcu Evrope.

Oto fon Bizmark – karikatura

Prošlost kroz izvore

Godine 1862. Oto fon Bizmark izjavio je pred pruskim parlamentom:

„Velika pitanja našeg vremena neće se rješavati govorima i odlukama većine, nego željezom i krvlju.“

Šta je Bizmark želio reći izrazom „željezo i krv“ i na koji način je podržavao rješavanje problema?

Provjeri naučeno:

1. Zašto je počelo Proljeće naroda?
2. Kakvu ulogu su imali Đuzepe Garibaldi i „crvene košulje“ u ujedinjenju Italije?
3. Koju državu i kojeg državnika je predvodilo ujedinjenje Njemačke?

Građanski rat u SAD-u

Uzroci Građanskog rata u SAD-u

Proglašenjem nezavisnosti 1776. godine, od trinaest britanskih kolonija na istočnoj obali Sjeverne Amerike stvorena je nova država – Sjedinjene Američke Države. U narednim decenijama SAD su se brzo širile prema zapadu, a nove teritorije priključivale su se **federaciji** kao **savezne države**.

Do 1860. godine SAD su se sastojale od 33 savezne države i nekoliko teritorija, te su se prostirale od Atlantskog do Tihog okeana. Na prvi pogled država je izgledala stabilno, ali su ispod površine postojale duboke unutrašnje razlike.

Razlike između sjevernih i južnih dijelova SAD-a postojale su još od kolonijalnog perioda, ali su nakon sticanja nezavisnosti postale još izraženije.

Sjever se razvijao kao **industrijska regija**. Tamo su se gradile fabrike, širila željeznička mreža, a radnici su dobijali platu za svoj rad. Iz Evrope su svakodnevno pristizali novi doseljenici koji su se uglavnom naseljavali u gradovima.

Jug se razvijao sporije. Njegova ekonomija oslanjala se na **zemljoradnju i velike plantaže**, na kojima su se najviše uzgajali pamuk i koristio se trud robova. Zbog toga je **ropstvo** bilo od presudnog značaja za jug. Mnoge južne države vjerovale su da ideje o slobodi i ukidanju ropstva, koje su prevladavale na Sjeveru, ugrožavaju južnjački

SAD 1860. godine – (savezne države prikazane su zelenom bojom, a teritorije sivom bojom)

Nepoznate riječi i termini

Građanski rat – rat koji se vodi između građana i institucija iste države i odvija se na teritoriji te države.

Federacija – savez država ili zajednica koje se udružuju radi stvaranja zajedničke države.

Savezna država – država koja je dio federacije i ima određena prava i nadležnosti, ali postoji i zajednička vlast za sve članice federacije.

Federalna vlast – zajednička vlast svih saveznih država, koja odlučuje o najvažnijim pitanjima u državi. *Primjer: Kongres ili predsjednik SAD-a.*

Saznaj više

Što se više SAD širio prema zapadu, to se više doseljenika naseljavalo iz Evrope. Međutim, na tom prostoru već su živjeli starosjedioci. Tokom XIX vijeka vlasti su prisilno premještale Indijance i prisvajale njihovu zemlju. Tridesetih godina XIX vijeka američke vlasti prisilili su pripadnike takozvanih "pet civiliziranih plemena" da napuste svoje domove. Ova prisilna preseljenja, među kojima je najpoznatiji „Put suza“, trajala su i do 1.500 kilometara, često tokom zime, zbog čega su hiljade ljudi umrle od gladi, hladnoće i bolesti. Ovi događaji danas su poznati kao „Put suza“. Preseljavanje se nastavilo i kasnije, a **Indijanska teritorija** u Oklahomi, gdje su živjela mnoga domorodačka plemena, imala je ograničen pristup plodnoj zemlji.

način života. Zato su tvrdile da federalna vlast nema pravo miješati se u njihova unutrašnja pitanja.

Kako su se SAD širile prema zapadu, pojavilo se ozbiljno pitanje: hoće li nova savezna država biti slobodna ili robovlasnička. Oko ovog pitanja nastao je dubok sukob između Sjevera i Juga, koji je imao veliki uticaj na donošenje zakona.

Izbor **Abrahama Linkolna** za predsjednika 1860. godine dodatno je zaoštrio situaciju. Iako nije tražio trenutno ukiđanje ropstva, zalagao se protiv njegovog širenja. Južne države to su doživjele kao prijetnju njihovim načinom života.

Zbog toga su krajem 1860. i početkom 1861. godine jedanaest južnih država donijele odluku da se otcijepi od SAD-a i formiraju vlastitu državu, nazvanu **Konfederativne Američke Države**.

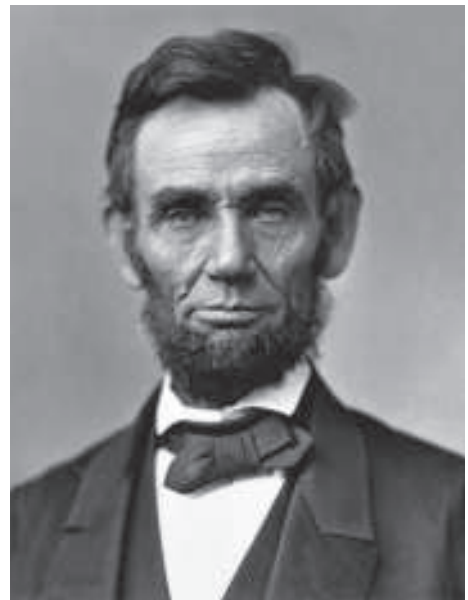
Početak i tok rata

Sjever nije prihvatio otcjepljenje južnih država i spor između dvije strane brzo je prerastao u oružani sukob. U aprilu 1861. godine vojska južnih država napala je tvrđavu Fort Sumter. Time je započeo **Građanski rat u Sjedinjenim Američkim Državama**.

Sjever, poznat i kao **Unija**, borio se za očuvanje Sjedinjenih Američkih Država kao jedinstvene države. Nasuprot njemu stajao je Jug, odnosno **Konfederacija**, sastavljena od jedanaest otcjepljenih država. Rat nazivamo građanskim jer se vodio između samih Amerikanaca.

Evropski emigranti na putu prema SAD

Abraham Linkoln

Bitka između vojski Unije i Konfederacije

"Put suza"

Građanski rat trajao je od 1861. do 1865. godine i bio je jedan od najkrvavijih ratova XIX vijeka. Na bojištima su se sukobile armije sa stotinama hiljada vojnika, a borbe su vođene na širokom prostoru SAD-a. Za prvi put u velikom obimu korištene su **željeznica i telegraf**, što je omogućilo brže kretanje i snabdijevanje vojske, kao i bržu komunikaciju. Sve veće značenje u ratovanju je imala industrija, posebno Sjever, koji je raspolagao brojnim fabrikama i velikim proizvodnim mogućnostima.

Osim industrijske moći, prednost Sjevera bila je i brojčana nadmoć stanovništva. Zbog toga je Unija mogla da vodi dugotrajan rat i da istovremeno vodi borbe na više frontova. Konfederacija, iako je u početku postizala uspjehe, nije imala dovoljno resursa za dug rat.

U prvim godinama rata ni Sjever ni Jug nisu uspijevali ostvariti odlučujuću prednost. Borbe su bile duge i iscrpljujuće, sa promjenljivim uspjesima. Prekretnicu je predstavljala **Bitka kod Getisburga** 1863. godine, u kojoj je vojska Sjevera odnijela pobjedu a sile Juga počele da se povlaču.

Rat je dobio novi značaj kada je 1863. godine predsjednik Linkoln objavio **"Proglas o emancipaciji"**. Tim dokumentom proglašena je **sloboda robova u pobunjenim južnim državama**. Zbog toga je Jug ostao bez svoje najvažnije radne snage. Dio oslobođenih robova napustio je teritoriju Konfederacije i pridružio se vojsci Sjevera.

Vojnici afričkog porijekla u vojsci Sjevera

Prošlost u sadašnjosti

Telegraf je izumljen 1837. godine, a Semjuela Morz ga je prvi put upotrijebio 1844. godine između gradova Vašington i Baltimor.

Telegraf je omogućavao da se poruke prenose putem električnih signala kroz žicu, koristeći Morzeovu azbuku, a na nekim krajevima i golubove pismošče. Tako su poruke stizale za nekoliko minuta umjesto za nekoliko dana. Telegraf je imao veliku važnost tokom Građanskog rata u SAD-u.

Danas se više telegrafi ne koriste.

Koja savremena sredstva komunikacije i na koji način su zamijenila telegraf u XXI vijeku?

Poveži znanje

Tokom Građanskog rata u SAD-u postojali su slučajevi kada su braća, pa čak i očevi i sinovi, ratovali u suprotnim vojskama – jedni u Uniji, a drugi u Konfederaciji.

Razgovaraj s nastavnikom historije i saznaj da li je u historiji tvog naroda i tvoje države bilo slučajeva kada su se bliski rođaci našli na suprotnim stranama u ratu.

Šta misliš, zašto građanski ratovi, u kojima se bore ljudi iz iste države, najčešće ostavljaju teže i dugotrajnije posljedice od ratova protiv stranog neprijatelja?

Do proljeća 1865. godine, vojska Juga bila je poražena na svim frontovima. U aprilu iste godine glavna vojska Konfederacije kapitulirala je, čime je završen Građanski rat. SAD su ostale jedinstvena država.

Posljedice Građanskog rata

Građanski rat u SAD-u odnio je **više od 600.000 života** i ostavio duboke tragove u američkom društvu. Završetak rata nije donio potpuno pomirenje, a podjele nastale tokom sukoba nastavile su da utiču i u budućnosti.

Jedno od najvažnijih pitanja bilo je ropstvo. Godine 1865. donesena je odluka o **ukidanju ropstva**, ali sloboda nije odmah značila i potpunu jednakost, jer su društvene i rasne nejednakosti nastavile da postoje.

Pobjeda Sjevera potvrdila je **značaj industrije** kao ključnog faktora u vođenju ratova i razvoju države. Upravo je industrijska nadmoć omogućila Sjedinjenim Američkim Državama da se krajem XIX vijeka nametnu kao jedno od glavnih središta Druge industrijske revolucije.

Ubistvo Abrahama Linkolna

Istraživački izazov

Nekoliko dana nakon završetka Građanskog rata u SAD-u, predsjednik Abraham Linkoln ubijen je tokom pozorišne predstave u Vašingtonu. On je bio prvi ubijeni predsjednik u historiji SAD-a.

Istraži ko je ubio Abrahama Linkolna i zbog čega je to učinio?

Provjeri naučeno:

1. Navedi glavne uzroke Građanskog rata u SAD-u.
2. Ko je pobijedio u Građanskom ratu i čemu duguje pobjedu?
3. Kakve je posljedice izazvao Građanski rat u SAD-u?

Druga industrijska revolucija

Električna energija i industrijski razvoj

Tokom druge polovine XIX i početkom XX vijeka, industrijski razvoj koji je započeo u Velikoj Britaniji proširio se i na druge evropske zemlje, kao i na SAD i Japan. Industrija je ušla u novu fazu, koju istoričari nazivaju **Druga industrijska revolucija**.

Jedna od najvažnijih promjena u ovom periodu bilo je korištenje novih izvora energije, među kojima je najznačajnija postala **električna energija**.

Parna mašina, koja je bila osnova industrije tokom Prve industrijske revolucije, postepeno je gubila svoj značaj. Dotadašnja proizvodnja zavisila je od uglja i vode, pa su se fabrike često gradile blizu rijeka. Dodatni problem bio je taj što je kvar na parnoj mašini mogao zaustaviti rad cijele industrijske fabrike.

Sa električnom energijom ova zavisnost je smanjena. Fabrike su mogle biti građene na različitim mjestima, a svaka mašina dobila je vlastiti električni motor i radila samostalno.

Električna energija omogućila je bržu proizvodnju, ali su za razvoj industrije bili potrebni i čvršći materijali.

Dijete-radnik, oko 1900. godine

Nikola Tesla

Upoznaj historijsku ličnost

Nikola Tesla

bio je poznati naučnik sa Balkana, rođen 1856. godine. Najveći dio svog života proveo je u SAD-u, gdje je radio na usavršavanju sistema za prenos i korištenje naizmjenične električne energije. Njegovi najznačajniji doprinosi bili su razvoj i primjena sistema naizmjenične električne struje, koji je omogućio efikasan prenos električne energije na velike udaljenosti. Zahvaljujući tome, električna energija počela se masovno koristiti za osvjjetljenje gradova i pokretanje mašina.

U čast Nikole Tesle nazvane su brojne škole, naučne ustanove i ulice u različitim zemljama, a njegovo ime nose i električni automobili. Po njemu je nazvana i jedinica za magnetsku indukciju – tesla (T).

Za Drugu industrijsku revoluciju karakteristični su bili upotreba čelika i razvoj **čelične industrije**, naročito u SAD i Njemačkoj. Za razliku od kovanog željeza, čelik je bio izdržljiviji i jeftiniji za masovnu proizvodnju. Koristio se za izgradnju čvršćih mostova, željezničkih pruga i mašina. Umjesto od drveta i željeza, lokomotive i brodovi počeli su se graditi od čelika, čime su dobili veću čvrstoću te postali brži i sigurniji.

U posljednjim decenijama XIX vijeka značajno se razvila i **hemijska industrija**. Ona je omogućila proizvodnju đubriva, vještačkih boja i lijekova, koji su našli primjenu u poljoprivredi, tekstilnoj industriji i medicini. Hemijska industrija oslanjala se na naučna istraživanja i obrazovani kadar. Na taj način ojačana je **veza između nauke i industrije**, što je bilo jedno od glavnih obilježja Druge industrijske revolucije.

Hemijska i čelična industrija imale su snažan utjecaj na **vojnu industriju**. Čelik se koristio za proizvodnju pomoćnog oružja i municije, kao i oklopnih brodova i podmornica. Hemijska industrija, s druge strane, osiguravala je eksplozive i druge materijale neophodne za moderno ratovanje.

Transport, komunikacije i masovna proizvodnja

Veliki napredak ostvaren je i u **saobraćaju i komunikacijama**. Razvoj industrije stvorio je potrebu za boljim i bržim načinima prevoza sirovina, proizvoda i ljudi. To je dovelo do širenja i modernizacije transportnih mreža, kao i do razvoja trgovine.

Krajem XIX vijeka proizvedeni su **prvi automobili** sa motorima sa unutrašnjim sagorijevanjem. To je povećalo potražnju za naftom i doprinijelo razvoju **naftne industrije**.

U mnogim gradovima Evrope i SAD-a uvedeni su električni tramvaji i podzemne željeznice. Prva javna električna tramvajska linija puštena je u rad 1881. godine u Berlinu, dok je prva električna podzemna željeznica (metro) izgrađena u Londonu 1890. godine.

Istraživački izazov

Godine 1912. izgrađen je tada najveći putnički brod na svijetu „Titanik“. Dana 10. aprila 1912. godine, Titanik je isplovio iz pristaništa u Sautemptonu (Engleska) i uputio se prema Njujorku (SAD).

Istraži šta se dogodilo sa Titanikom tokom njegovog prvog putovanja i kakva je bila sudbina njegovih putnika.

„Ajkula“ – jedna od prvih ruskih podmornica, 1907. godine

Prvi automobil Karla Benca

Tramvaj u Berlinu, 1881. godine

Istovremeno, telegraf je i dalje omogućavao prenos informacija na velike udaljenosti, a 1876. godine patentirano je novo sredstvo komunikacije – **telefon**. Telegraf i telefon značajno su promijenili svakodnevni i poslovni život.

Početkom XX vijeka promjene u industriji dovele su do novog načina organizovanja rada. U velikim fabrikama proizvodnja je bila podijeljena na male i jednostavne zadatke. Svaki radnik obavljao je samo jedan dio posla, dok je proizvod prolazio kroz različite faze proizvodnje. Tako je nastala **masovna proizvodnja**. Zahvaljujući tome, mnogi proizvodi (automobili, bicikli i dr.) postali su jeftiniji i dostupni većem broju ljudi, a ne samo najbogatijima.

Industrija i urbanizacija

Industrijski razvoj ubrzao je i **urbanizaciju**, prije svega u SAD i Zapadnu Evropu.

Korištenje vještačkih đubriva povećalo je prinose, što je dovelo do veće proizvodnje hrane. Zbog toga je došlo do smanjenja gladi. Istovremeno, dio seoskog stanovništva preselio se u gradove, gdje su se otvarala nova radna mjesta.

Električna energija, kao i promjene u svakodnevnom životu, poboljšale su životne uslove. U kućama i javnim

Ulično osvjetljenje, 1883. godine

Rani model telefona iz 1876. godine – replika

Saznaj više

Automobili i nafta

Kada je Nijemac Karl Benz 1886. godine testirao svoj prvi automobil, vozilo je izazvalo veliko zanimanje, strah i nevjericu. Mašina je pravila buku, mirisala na gorivo i kretala se bez konja, što je za sve bilo sasvim novo. Intervenirala je čak i policija, koja je ponekad zabranjivala vožnju automobila.

Historija automobila usko je povezana s naftom. Prije pojave automobila, nafta se uglavnom koristila za osvjetljenje, najčešće u obliku petroleja. S razvojem motora s unutrašnjim sagorijevanjem postala je ključno gorivo za saobraćaj i industriju.

Šta misliš, zašto su države koje raspolažu nalazištima nafte postale značajne na početku XX vijeka, a zašto ostaju značajne i danas?

Prošlost u sadašnjosti

Za vrijeme Druge industrijske revolucije nastale su brojne tehnološke i industrijske inovacije.

Koja od inovacija iz Druge industrijske revolucije i danas ima najveći uticaj na svakodnevni život?

Koje su inovacije omogućile da se određeni poslovi obavljaju brže i efikasnije nego ranije?

zgradama uvedena je **električna sijalica**, a ulično osvjetljenje građanima je ulivala osjećaj sigurnosti. Ljudi su mogli da se kreću, rade i druže i u večernjim satima, što je predstavljalo veliku promjenu u odnosu na raniji period.

Osim površine, gradovi su počeli da se šire i u visinu. Čelična industrija i usavršavanje liftova omogućili su izgradnju **visokih zgrada**. Prvi neboderi izgrađeni su u Čikagu, a kasnije i u drugim gradovima SAD-a.

Stanovnici velikih gradova koristili su električne tramvaje, vozove, a ponegdje i automobile. Ulice su postepeno osvijetljivane, a neke od njih bile su asfaltirane.

Masovna proizvodnja dovela je do povećanja broja fabrika i radnika. Za razliku od perioda Prve industrijske revolucije, uslovi rada i života bili su teški, a plate niske. Zbog toga su radnici počeli da se udružuju u **sindikate**, odnosno organizacije koje su zastupale njihove interese. Sindikati su se zalagali za veća **radnička prava**, kao što su više plate, kraće radno vrijeme i sigurniji uslovi rada.

Ipak, moderni gradovi nisu bili karakteristični za veći dio svijeta, gdje stanovništvo još nije uživalo blagodati industrijskih revolucija.

Druga industrijska revolucija postavila je temelje za mnoge stvari koje su danas dio naše svakodnevne, ali je imala i negativne posljedice. Brzi industrijski razvoj doveo je do povećane potrebe za sirovinama i novim tržištima, što je stvorilo uslove za širenje kolonijalizma i imperijalizma.

"Fletajron" u Njujorku – jedan od prvih nebodera na svijetu

Poveži znanje

Navedi po dvije sličnosti i razlike između urbanizacije za vrijeme Prve i Druge industrijske revolucije.

Provjeri naučeno:

1. Koji je bio najvažniji izvor energije u Drugoj industrijskoj revoluciji i kako je uticao na promjene u svakodnevnom životu i industriji?
2. Kakve su promjene nastale u transportu i komunikacijama tokom Druge industrijske revolucije?
3. Opiši kako je izgledao jedan moderan grad u SAD-u početkom XX vijeka.

Era kolonijalizma i imperijalizma

Tokom novog vijeka neke evropske države proširile su svoj uticaj i vlast na druge kontinente. One su osvajale i kontrolisale teritorije u Americi, Africi, Aziji i Australiji. Takav način vladanja nad tuđim zemljama i narodima naziva se **kolonijalizam**.

Kolonijalizam je započeo u vrijeme velikih geografskih otkrića, kada su Španija i Portugal osvojili velike dijelove Amerike. Kasnije su kolonije osnivale i druge evropske države, među kojima su bile Velika Britanija i Francuska.

Tokom industrijske revolucije, evropskim državama bile su potrebne sirovine, nova tržišta za prodaju proizvoda i jeftina radna snaga. Zbog toga su se u XIX vijeku sve više borile za vlast i kontrolu nad velikim teritorijama.

Ova nova faza kolonijalizma, karakteristična za drugu polovinu XIX vijeka, naziva se **imperijalizam**. Imperijalizam predstavlja politiku Velikih sila da vladaju drugim narodima i zemljama pomoću vojne sile i ekonomske moći.

Pijaca robova u Brazilu

Simon Bolivar

Kolonijalizam u Latinskoj Americi i Africi

Kolonijalizam u Latinskoj Americi započeo je još u XVI vijeku, kada su veliki dijelovi Srednje i Južne Amerike pretvoreni u kolonije.

Do početka XIX vijeka kolonijalna vlast počela je slabiti. Pod vođstvom ličnosti kao što je **Simon Bolivar**, izbile su revolucije i mnoge države stekle su nezavisnost. Time je završena direktna vlast evropskih država nad velikim dijelom Latinske Amerike.

Ipak, strani utjecaj nije potpuno nestao. Mnoge države Latinske Amerike ostale su ekonomski zavisne od razvijenih zemalja, posebno kroz trgovinu i izvoz sirovina.

Istraživački izazov

U prve tri decenije XIX vijeka većina zemalja u Južnoj Americi stekla je nezavisnost od evropske kolonijalne vlasti.

Istraži i odgovori:

Koja je današnja južnoamerička država dobila ime po Simonu Bolívaru?

Koji se jezici danas govore u Južnoj Americi? Kakve veze to ima s kolonizacijom u novom vijeku?

Kolonije u Africi 1913. godine

U drugoj polovini XIX vijeka Afrika je postala jedna od najprivlačnijih oblasti za evropske države, koje su započele trku za osvajanje kontinenta, poznatu kao „Trka za Afriku“.

Ključni trenutak bila je **Berlinska konferencija (1884–1885)**, na kojoj su evropske države podijelile gotovo cijelu Afriku. Pri tome su povlačene vještačke granice i stvarane nove kolonije bez obzira na etničke, kulturne i historijske posebnosti lokalnog stanovništva.

U mnogim dijelovima Afrike kolonijalna vlast održavala se nasiljem i iskorištavanjem. Iako je **ropstvo** zvanično bilo ukinuto u XIX vijeku, kolonijalne vlasti nametale su prisilni rad, što je kod mnogih izazivalo otpor.

Evropske kompanije kontrolisale su prirodna bogatstva, kao što su zlato, dijamanti, guma i kakao, dok je lokalno stanovništvo rijetko imalo koristi od svog rada.

Kao posljedica takvih uslova, dolazilo je do **ustanaka i drugih oblika otpora**. Neki narodi su se suprotstavljali oružjem, a drugi su odbijali da prihvate evropsku odjeću, jezik i hrišćanstvo. Iako su se pojedini afrički narodi hrabro odupirali, pretrpjeli su teške poraze zbog ratne i industrijske nadmoći evropskih sila.

Britanski biznismen Sesil Rouds – simbol imperijalizma u Africi

Ako si ti bio/la tamo...

Ako bi živio 1885. godine, kako bi reagovao na činjenicu da strane države dijele tvoju zemlju bez saglasnosti stanovništva?

Da li smatraš da bi to bilo pravedno? Objasni svoj stav.

Saznaj više

Samo dvije afričke države uspjele su da sačuvaju svoju nezavisnost za vrijeme „Trka za Afriku“

Etiopija je ostala nezavisna zahvaljujući pobjedi nad italijanskim snagama i time spriječila italijansku okupaciju.

Liberija je nastala kao država za oslobođene robove iz SAD-a i dobila ime od latinske riječi liber (sloboda). Zbog toga se Liberija često naziva i „zemljom slobode“.

Kolonijalizam u Aziji i Australiji

Tokom XVIII i XIX vijeka, Velika Britanija je postepeno uspostavila vlast nad većim dijelom **Indije** i počela da je iskorištava za svoje potrebe. Umjesto proizvodnje hrane za domaće stanovništvo, mnogi indijski seljaci bili su prisiljeni da uzgajaju pamuk i indigo za izvoz u Evropu. Zbog toga su cijene hrane porasle, što je otežalo život lokalnom stanovništvu.

Pobuna protiv britanske vlasti izbila je zbog miješanja Britanaca u tradicionalni način života i vjeru, kao i zbog diskriminacije domaćeg stanovništva. To je dovelo do **Si-pajskog ustanka** 1857. godine, najvećeg indijskog ustanka protiv britanske vlasti u XIX vijeku. Ustanak je trajao gotovo godinu dana i završio se sa mnogo civilnim žrtvama.

Iako nije bila klasična kolonija, Kina je pretrpjela ozbiljne posljedice evropskog imperijalizma. Tokom XIX vijeka Velika Britanija kupovala je velike količine čaja iz Kine, ali kineski trgovci nisu željeli kupovati britanske proizvode i zahtijevali su plaćanje u srebru. Budući da Britanija nije imala dovoljno srebra, počela je masovno prodavati opijum u Kini. Ovaj opojni narkotik brzo se proširio zemljom i izazvao veliku ovisnost među stanovništvom.

Kada su kineske vlasti pokušale zabraniti trgovinu opijumom, došlo je do oružanog sukoba s Velikom Britanijom, poznatog kao **Prvi opijumski rat** (1839–1842). Kasnije je uslijedio i **Drugi opijumski rat** (1856–1860), u kojem je, pored Britanije, učestvovala i Francuska. Nakon poraza Kina je bila primorana potpisati neravnopravne ugovore, kojima su strane sile dobile značajne trgovačke privilegije.

Poveži znanje

Godine 1850. izbio je Tajpinški ustanak – masovna pobuna protiv vladajuće dinastije u Kini. Predvodio ga je čovjek koji je tvrdio da je mlađi brat Isusa Krista i pozivao na stvaranje novog, pravednog društva. Mnogi siromašni seljaci, revoltirani glađu, visokim porezima i korupcijom, pridružili su mu se. Ustanak je trajao više od deset godina i odnio više od 20 miliona života, što ga čini jednim od najsmrtonosnijih sukoba u svjetskoj historiji.

Za koje revolucije i ustanke u novom vijeku misliš da su bili izazvani glađu, siromaštvom i visokim porezima?

Kineske vlasti uništavaju opijum

Britansko carstvo crpi bogatstvo iz Indije – karikatura

Bitka između kineskih i britanskih vojnika, 1842. godine

Evropske sile uspostavile su kolonijalnu vlast i u drugim dijelovima Azije. Francuska je osvojila Vijetnam i proširila vlast na područje Indokine, dok je Holandija kontrolisala Indoneziju. Filipini su prvo bili pod španskom vlašću, a krajem XIX vijeka prešli su pod kontrolu SAD-a, koje su se uključile u trku za kolonije.

Krajem XVIII i tokom XIX vijeka Velika Britanija kolonizovala je **Australiju**. Domorodačko stanovništvo bilo je potisnuto, a britanski doseljenici naseljavali su zemlje koje su prethodno pripadale starosjediocima.

Britanski zatvorenici u Australiji

Posljedice kolonijalne vladavine

Kolonijalizam je ostavio **duboke i dugotrajne posljedice** u mnogim dijelovima svijeta. U nekim područjima, kao što su Južna Amerika, domorodačko stanovništvo se znatno smanjilo zbog bolesti, nasilja i teških uslova života. Evropske vlasti nametale su **evropske jezike i vrijednosti**. Misionari su širili hrišćanstvo, dok su evropski jezici i kultura postajali dominantni. Kolonizatori su gradili puteve i željeznice, ali prvenstveno radi lakše kontrole i eksploatacije prirodnih bogatstava.

U Africi, Latinskoj Americi i Aziji kolonijalizam je donio velike društvene nejednakosti i ekonomske zavisnosti koje su ostale prisutne i nakon sticanja nezavisnosti. Zbog toga su mnogi ljudi napuštali svoje domovine i selili se u zemlje nekadašnjih metropola.

Prošlost u sadašnjosti

Prvi evropski doseljenici u Australiju uglavnom su bili zatvorenici koje je slala Velika Britanija. Kasnije, otkrivanjem prirodnih bogatstava i razvojem poljoprivrede, počelo je dobrovoljno doseljavanje slobodnih ljudi iz Evrope.

Od nekadašnje kažnjeničke kolonije, Australija je postepeno prerasla u jednu od najrazvijenijih savremenih država, u kojoj žive ljudi različitog etničkog i kulturnog porijekla.

Da li primjer Australije pokazuje da jedna država može prevladati svoju tešku prošlost? Objasni svoj odgovor primjerom iz lekcije.

Provjeri naučeno:

1. Šta znači imperijalizam i kada se razvio?
2. Šta predstavlja „Trka za Afriku“?
3. Kakve je posljedice kolonijalna vladavina ostavila na osvojene narode?

Međunarodni odnosi u svijetu (1870–1914)

Tokom druge polovine XIX i početkom XX vijeka svijet se brzo mijenjao i postajao sve povezaniji nego ranije. Željeznice, moderni brodovi, telegraf i migracije povezali su udaljene krajeve i približili države i narode.

Istovremeno, među **Velikim silama** pojačavalo se rivalstvo zbog kolonija i naoružanja. Suprotstavljeni interesi najmoćnijih evropskih država doveli su do podjele Evrope na suprotstavljene blokove, sa posljedicama koje su se osjećale i u drugim dijelovima planete.

Zbog toga je svijet u tom periodu bio istovremeno povezaniji nego ikada, ali i duboko podijeljen.

Velike sile i njihovi interesi

U posljednjim decenijama XIX vijeka svijet je bio eurocentričan. Ključne odluke u međunarodnim odnosima donosile su se u Evropi, od strane nekoliko država.

Nakon ujedinjenja Njemačke i Italije, u Evropi je postojalo **šest Velikih sila**: Velika Britanija, Francuska, Rusija, Njemačka, Austro-Ugarska i Italija. Neke od njih raspolagale su snažnim flotama i bile **pomorske sile**, dok su se ostale oslanjale na velike armije i važile za **kopnene sile**.

U ovom periodu **Velika Britanija** i dalje je imala vodeću ulogu u međunarodnim odnosima. Kao najznačajnija pomorska sila, s razvijenom industrijom i brojnim kolonijama, nije željela dopustiti pojavu suparnika koji bi ugrozio njenu prevlast.

Evropski političari na Berlinskoj konferenciji o Africi, 1884. godine

Nepoznate riječi i termini

Blok – grupa država koje se povezuju radi zajedničkih interesa.

Evrocentrizam – pogled prema kojem se smatra da su Evropa i evropske države najvažniji centar međunarodnih odnosa.

Britanska kraljica Viktorija

Poveži znanje

Njemačka je počela stvarati kolonije tek poslije 1884. godine. Njene kolonije nalazile su se u dijelovima Afrike i na nekoliko ostrva u Tihom Okeanu.

Zašto smatraš da je Njemačka, uprkos svom razvoju poslije 1870. godine, imala mali broj kolonija?

Franjo Josip I i njegova supruga Elizabeta (Sisi), vladari Austro-Ugarske

Ruski car Aleksandar III i seoski prvaci

Francuska je, osim toga, bila i kopnena i pomorska sila. Njen cilj bio je da sačuva i proširi svoje kolonijalne posjede te da ograniči jačanje novog susjeda - Njemačke.

Rusija je zaostajala u industrijskom razvoju i još uvijek je bila pretežno agrarna država. Ipak, zahvaljujući velikoj teritoriji i brojnom stanovništvu, smatrala se važnom silom. Njena vanjska politika bila je uglavnom usmjerena prema Istočnoj Evropi i Balkanu, gdje je nastojala da se predstavi kao zaštitnica slovenskih naroda.

Do kraja XIX vijeka **Njemačka** je postala najjača industrijska sila u Evropi. Industrijski razvoj podstakao je težnju za kolonijama i novim tržištima, kao i ulaganja u jačanje vojske i ratne mornarice.

Austrijsko Carstvo, koje se od 1867. godine naziva **Austro-Ugarska**, bilo je kopnena sila. Suočavalo se s ozbiljnim unutrašnjim problemima zbog nacionalnih pokreta različitih naroda. U vanjskoj politici njegov prioritet bio je širenje utjecaja na Balkanu.

Italija, kao mlada država, nastojala je da postane kolonijalna sila osvajanjem kolonija u Africi i da se nametne kao sila na Sredozemnom moru.

Pored evropskih država, krajem XIX vijeka pojavile su se i nove sile – **Sjedinjene Američke Države** i **Japan**, koje su ojačale zahvaljujući brzom industrijskom razvoju.

Istraživački izazov

Početkom XX vijeka Rusija je pokušala proširiti svoj utjecaj u Istočnoj Aziji, što je dovelo do sukoba s Japanom. Godine 1904. izbio je Rusko-japanski rat. Japan je raspolagao modernijom vojskom i flotom te je 1905. godine izvojevao pobjedu.

U redovima ruske vojske borili su se i dobrovoljci iz jedne države na Balkanu. Međutim, Japan i ta balkanska država službeno nisu bili u ratu i zato nikada nisu potpisali mirovni ugovor. Ipak, neki historičari to tumače kao znak da rat između te dvije zemlje zapravo nikada nije prestao.

Kada je, mnogo godina kasnije, balkanska država ponovo stekla nezavisnost 2006. godine, Japan je službeno potvrdio da više ne postoji tehničko stanje rata.

Istraži koja je država s Balkana „zaboravila“ potpisati mirovni sporazum s Japanom nakon Rusko-japanskog rata!

Suparništvo među Velikim silama

Početkom XX vijeka velike sile nisu ratovale jedna protiv druge, ali je među njima postojalo veliko suparništvo i nepovjerenje.

Jedan od glavnih uzroka tog suparništva bila je **borba za kolonije**. Posebno su se sukobljavali interesi starih kolonijalnih sila i novih država – **Njemačke i Italije**. Dok su Velika Britanija i Francuska nastojale sačuvati postojeću podjelu svijeta, Njemačka i Italija težile su njenoj promjeni i novoj raspodjeli kolonija.

Interesi evropskih sila sukobljavali su se i na **Balkanu**, gdje su se Austro-Ugarska i Rusija nadmetale za utjecaj. Istovremeno, nove balkanske države nastojale su proširiti svoju teritoriju na račun Osmanskog Carstva. Zbog toga je Balkan često nazivan „**buretom baruta**“, spremnim da eksplodira u svakom trenutku.

Formiranje saveza u Evropi

U zavisnosti od sličnosti i razlika u svojim ciljevima, evropske države grupirale su se u blokove i sklapale saveze.

Godine 1882, na inicijativu Ota fon Bizmarka, sklopljen je Trojni savez. U njega su ušle Njemačka, Italija i Austro-Ugarska. Italija i Njemačka imale su zajedničkog neprijatelja – Francusku – od koje su se osjećale ugroženima. Osim toga, kao nove države, one su kasnile u borba

Trojni savez: Njemačka (lijevo), Austro-Ugarska (sredina), Italija (desno) – karikatura

Suparništvo velikih sila oko nove podjele kolonija – karikatura

Prošlost kroz izvore

„Ako je Balkan nazvan ‘evropskim buretom baruta’, iskra koja ga može zapaliti uvijek dolazi odnekud drugdje.” – Karol Davila, paralelni rumunski diplomata u SAD-u, 7. 10. 1943.

Na šta je Karol Davila mislio kada je rekao da iskra koja može zapaliti bure baruta uvijek dolazi izvan Balkana?

Njemačka želi da osvoji svijet – britanska karikatura

za kolonije i nezadovoljstvo položajem među starim kolonijalnim silama. Austro-Ugarska se, s druge strane, plašila Rusije zbog njenog uticaja na Balkanu i bio joj je potreban zaštitnik, kojeg je pronašla u Njemačkoj.

Kao odgovor na Trojni savez, formiran je savez između Francuske, Rusije i Velike Britanije. Najprije su Francuska i Rusija sklopile savez 1894. godine zbog njemačke prijetnje. Velika Britanija dugo je nastojala da ostane po strani, jer je imala dovoljno kolonija i nije joj bio potreban savez sa drugim državama. Međutim, nakon što je Njemačka počela ubrzano da razvija mornaricu, to je izazvalo zabrinutost Britanije. Zbog toga je 1907. godine sklopljen sporazum između Velike Britanije, Francuske i Rusije, čime je nastala **Trojna antanta**.

Zemlje članice Trojnog saveza i Trojne antante

Savezi su zamišljeni kao garancija sigurnosti, ali su zapravo povećavali opasnost od rata. Počela je **trka u naoružavanju**, u kojoj su velike sile ulagale ogromna sredstva u moderne armije i novu vojnu opremu.

U to vrijeme rasplamsao se i **nacionalizam**. Putem medija širila se ideja o superiornosti vlastite nacije. Istovremeno su neprijatelji, najčešće u obliku karikatura, prikazivani kao opasni ili manje vrijedni.

Iako je zvanično vladao mir, svijet se pripremao za Prvi svjetski rat.

Prošlost u sadašnjosti

U lekciji si pročitao/la da su se velike sile grupirale u blokove i sklapale vojne saveze radi zajedničkih interesa i sigurnosti.

Da li i danas postoje vojni ili ekonomski savezi u svijetu?

Navedi dva primjera.

Provjeri naučeno:

1. Koje su države imale glavnu ulogu u međunarodnim odnosima u periodu od 1870. do 1914. godine?
2. Zašto su međunarodni odnosi (1870–1914) bili obilježeni suparništvom i nepovjerenjem među državama?
3. Zašto su neke evropske države ušle u Trojni savez, a druge u Antantu?

Nauka i kultura u Evropi i svijetu od sredine XIX vijeka do Prvog svjetskog rata

Nauka i najvažnija naučna otkrića

Veza između nauke i industrije bila je jedno od glavnih obilježja Druge industrijske revolucije. Industrija je poticala razvoj nauke, ali bez nauke napredak industrije bio bi nemoguć.

Električna energija imala je veliki značaj za industriju i svakodnevni život. Međutim, nije bilo dovoljno samo znati da ona postoji, već je trebalo naučiti kako se proizvodi i koristi. Tokom tog perioda pojavili su se brojni pronalazači i naučnici. Najpoznatiji među njima bili su **Nikola Tesla** i **Tomas Edison**. Tesla je razvio sistem naizmjenične struje, dok je Edison radio na unapređenju rasvjete i drugih električnih uređaja. Ovi izumi doprinijeli su nastanku novih ideja i naučne fantastike, kao što je roman „**Rat struja**“.

Veliki napredak ostvaren je i u drugim naučnim oblastima. **Čarls Darwin** objavio je **teoriju evolucije**, prema kojoj su živa bića nastala postepenim promjenama i prilagođavanjem sredini prirodnom selekcijom. Oko ove teorije vodile su se brojne rasprave jer je promijenila dotadašnja shvatanja o porijeklu živog svijeta.

Medicina je takođe napredovala. Razvijene su vakcine, čime je omogućeno sprečavanje mnogih zaraznih bolesti

Poveži znanje

Prisjeti se naučnih otkrića koja su utjecala na razvoj nauke i kulture od sredine XVII do sredine XIX vijeka. Šta misliš, kako su nova naučna i tehnološka otkrića nakon 1850. godine promijenila svijet u odnosu na prethodni period?

Prošlost kroz izvore

Prvi dokumentirani telefonski poziv obavio je izumitelj telefona Aleksandar G. Bel 10. marta 1876. godine. Tokom jednog od njegovih eksperimenata bila mu je potrebna pomoć i preko uređaja koji je ispitivao obratio se svom asistentu riječima:

„Gospodine Votsone, dodite ovamo, trebate mi.“

Rečenica je zabilježena u Belovim bilješkama, a potvrdio ju je i njegov asistent Tomas Votson, koji se nalazio u drugoj prostoriji i čuo riječi preko prvog telefonskog uređaja.

Tomas Edison sa ranim modelom električne sijalice

Marija Kiri

i produži životni vijek. **Luj Paster** je primjenom vakcina protiv bjesnila, koja je bila prva uspješna vakcina napravljena u laboratoriji, ostvario veliki uspjeh. Važno otkriće bilo je i pronalaženje **X-zraka**, koje je otkrio Vilhelm Rentgen. Zahvaljujući tome, ljekari su mogli pregledati unutrašnjost ljudskog tijela bez operacija.

Dmitrij Mendeljejev stvorio je **periodni sistem elemenata**, u kojem su hemijski elementi bili poredani prema jasnom redoslijedu, što je olakšalo njihovo proučavanje. Do 1914. godine značajna otkrića ostvarena su i u **fizici**, povezana s naučnim radom Marije Kiri, Anrija Bekerela i Alberta Ajnštajna.

Krajem XIX vijeka automobil i telefon postepeno su mijenjali način kretanja i komunikacije. Godine 1903. **braća Rajt** izvela su prvi kontrolirani let **avionom**, čime je najavljena nova era zračnog saobraćaja. U usponu je bila i bežična komunikacija, povezana s otkrićima Italijana **Markonija**, koja je omogućila prijenos signala bez žica i označila rođenje **radija**.

Moderna kultura

Krajem XIX i početkom XX vijeka veliki gradovi pulsirali su novom energijom. Ulice su bile osvijetljene, kafane prepune, a jutro su počinjala čitanjem najnovijih vijesti u novinama. Građani su sve češće izlazili iz svojih domova u potrazi za zabavom i novim iskustvima. U doba **Bel Epok** nastala je **moderna kultura**, kultura grada. Širila se putem novina i novih oblika zabave te je bila namijenjena širokoj publici, a ne samo uskom krugu bogatih i obrazovanih ljudi.

Od sredine XIX vijeka u **umjetnosti** se razvilo nekoliko novih pravaca koji su na različite načine prikazivali svijet.

Realizam je nastojao prikazati stvarnost onakvom kakva jeste, pri čemu su umjetnici slikali seljake, radnike i prizore iz svakodnevnog života. **Impresionizam** se usmjerio na to kako svijet izgleda u jednom trenutku i pod određenim svjetlom, pa je često prikazivao prirodu ili isti motiv u različito doba dana. U **postimpresionizmu** je najvažniji postao lični doživljaj umjetnika. Jedan od najpoznatijih predstavnika ovog pravca bio je **Vinsent van Gog**.

Istraživački izazov

Od 1887. godine bogatiji građani SAD-a i Zapadne Evrope počeli su da slušaju muziku pomoću gramofona.

Istraži kako je gramofon izgledao i na koji način se koristio za slušanje muzike.

Prvi uspješan let motornim avionom, decembar 1903. godine

Prošlost u sadašnjosti

Vinsent van Gog je tokom svog života naslikao više od 800 slika, ali je uspio prodati samo jednu. Slika je prodana za oko 400 belgijskih franaka, što je predstavljalo veoma skroman iznos čak i za to vrijeme. Danas se Van Gogove slike smatraju remek-djelima i dostižu ogromnu vrijednost.

– Koji od pisaca ili umjetnika danas, po tvom mišljenju, nije dovoljno cijenjen, a buduće generacije mogle bi ga izučavati u udžbenicima historije?

Vinsent van Gog – „Zvezdana noć“ (1889), postimpresionizam

Realizam je prikazivao svijet *onakvim kakav jeste*, impresionizam *onako kako ga oko vidi u određenom trenutku*, a postimpresionizam *onako kako ga umjetnik doživljava*.

U ovom periodu pisci su pisali o problemima modernog društva. U svojim djelima prikazivali su život bogatih i siromašnih, iskorištavanje, teške uslove rada i društvene nepravde. Romani nisu služili samo zabavi. Njihova svrha bila je da ukažu na nepravde i potrebu za promjenama. Među najpoznatijim piscima ovog doba bili su **Lav Tolstoj, Čarls Dickens, Fjodor Dostojevski i Emil Zola**.

Krajem XIX vijeka počeo je razvoj **bioskopa** kao novog oblika moderne kulture. Za razliku od umjetnosti namijenjene eliti, bioskop je bio pristupačan širokoj publici i brzo je postao omiljena zabava u gradovima. Ključni trenutak u njegovom razvoju dogodio se 1895. godine, kada su **braća Limier** organizovala prvu javnu bioskopsku projekciju u Parizu.

Istovremeno, i **sport** je prestao biti zabava samo za bogate i postao dostupan širokim slojevima društva. U industrijskim gradovima, prije svega u Velikoj Britaniji, **fudbal** je prerastao u najpopularniji sport među radnicima i omladinom.

U drugoj polovini XIX vijeka države su javno predstavljale svoja najnovija dostignuća u industriji, nauci, tehnici i kulturi na velikim međunarodnim izložbama. Najpoznatija među njima bila je **Svjetska izložba u Parizu 1889. godine**, organizirana povodom stogodišnjice Francuske revolucije. Tom prilikom izgrađen je **Ajfelov toranj**, koji je u to vrijeme bio najviša građevina na svijetu.

Fudbalska utakmica 1872. godine

Moda početkom XX vijeka

Saznaj više

Moda je bila važan dio moderne kulture krajem XIX i početkom XX vijeka. Kod žena su dominirale duge haljine, korzeti i široke suknje, a u muškoj modi najzastupljenije je bilo odijelo – pantalone, košulja, prsluk i sako.

Veliku ulogu u razvoju mode imao je pariški modni dizajner Čarls Frederik Vort, koji se smatra „ocem visoke mode“. On je prvi organizovao sezonske modne kolekcije u Parizu.

Svjetska izložba u Parizu (1889), poster

Borba za prava žena

Jedan od najvažnijih ciljeva ženskog pokreta krajem XIX i početkom XX vijeka bila je borba za **pravo glasa**, poznato kao **sufražetski pokret**. Žene su se zalagale za izbornu pravo na jednakim osnovama kao i muškarci. Organizovale su javne skupove, a neke od njih koristile su i radikalnije metode, uključujući proteste i političke akcije. Mnoge sufražetkinje bile su hapšene i javno ismijavane, ali ih to nije obeshrabrilo u njihovoj borbi.

Prvi veliki uspjeh ostvaren je na Novom Zelandu, gdje su žene dobile pravo glasa 1893. godine.

Veliku ulogu u procesu emancipacije imalo je **obrazovanje**, koje je ženama omogućilo veće učešće u nauci, kulturi i javnom životu. Pored toga, žene su se borile i za **ekonomsku nezavisnost** i **radnička prava**.

Sufražetkinje

Provjeri naučeno:

1. Navedi neka od najvažnijih naučnih otkrića u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka.
2. Koji se novi oblik zabave pojavio 1895. godine i koji je sport postao najpopularniji među radnicima i omladinom?
3. Koji je bio glavni cilj borbe za prava žena u novom vijeku i gdje su žene prve dobile pravo glasa?

BALKAN KRAJEM XIX I POČETKOM XX VIJEKA

4

Osmansko carstvo do Bukureštanskog mirovnog ugovora

Vladavina sultana Abdul Hamida II i pojava mladoturskog pokreta

Velika istočna kriza izazvala je ozbiljne probleme u Osmanskom carstvu i oslabila njegov međunarodni položaj. Ustanci i ratovi na Balkanu, kao i djelovanje velikih sila, ponovo su doveli do njihovog miješanja u unutrašnje poslove Carstva. One su tražile **nove reforme i poboljšanje položaja nemuslimanskog stanovništva** u Osmanskom carstvu.

U takvim okolnostima pojavio se pokret **Mladih Osmanlija**, čiji su pristalice kasnije postali poznati kao **mladoturci**. To su bili mladi, obrazovani ljudi koji su se školovali u zapadnoevropskim državama. Tokom školovanja postali su svjesni zaostalosti svoje države u odnosu na evropske zemlje.

Mladoturci su smatrali da se samo dubokim reformama može spriječiti raspad Carstva. Zato su organizirali proteste u Carigradu i zahtijevali ograničavanje sultanove vlasti. Pod pritiskom tih protesta došlo je do nekoliko brzih promjena na osmanskome prijestolju, nakon kojih je novi sultan postao **Abdul Hamid II**.

Kako bi se oslobodio vanjskog pritiska za provođenje reformi, Abdul Hamid II je, ubrzo nakon dolaska na prijestolje, objavio da je u Carstvu donesen ustav. Time je Osmansko Carstvo postalo **parlamentarna monarhija**, a sultanov apsolutizam bio je ograničen. Međutim, takav sistem kratko je trajao. Nakon samo dvije održane sjednice sultan je raspustio parlament, ukinuo ustav i ponovo uspostavio apsolutizam. Tako je započela njegova duga vladavina, koja je trajala više od tri decenije (1876–1909).

Abdul Hamid uspostavio je strog **sistem nadzora i kontrole**. Formirana je tajna policija s doušnicima koji su pratili svaku javno izgovorenu riječ, ponašanje državnih službenika, novinara i intelektualaca. Svaka sumnja u nelojalnost prema sultanu kažnjavana je zatvorom ili protjerivanjem iz države. Ustanci i nemiri u Carstvu bili su surovo gušeni. Zbog takvog načina vladanja sultan Abdul Hamid II u evropskoj javnosti dobio je nadimak „**crveni sultan**“.

Saznaj više

Među pristicama mladoturskog pokreta bio je i mladi osmanski princ Abdul Hamid, koji je kasnije naslijedio prijestolje. Međutim, kao sultan, Abdul Hamid pretvorio se u njihovog najvećeg neprijatelja. Optuživao ih je za izdaju tradicije i vjere.

Sultan Abdul Hamid II – portret iz 1899. godine

Svečani govor sultanu povodom početka rada osmanskog parlamenta

Sultan Abdul Hamid dolazi na svečanu molitvu u džamiju Jildiz u Carigradu (kolorirana fotografija)

Ipak, za vrijeme Abdul Hamida provedene su i značajne reforme i **modernizacija države**. Izgrađene su nove željeznice, škole i različite zdravstvene ustanove. Proširena je mreža telegrafa, a vojska je reorganizovana po evropskom uzoru.

Mladoturci na vlasti

Mladoturke su progonile sultanove vlasti, ali se nisu odrekle svojih ideja. Zalagali su se za **vraćanje ustava i parlamenta**. Radi ostvarenja tog cilja, u emigraciji su osnovali komitet „**Jedinstvo i napredak**“. Do 1905. godine sjedište Komiteta premješteno je u Solun. Mladoturski pokret stekao je veliki broj pristalica među **oficirima u osmanskoj vojsci**. Također, mladoturci su uspostavili kontakte s **potlačenim stanovništvom** u evropskom dijelu Carstva i počeli se pripremati za akciju.

U julu 1908. godine mladoturski oficiri u osmanskoj vojsci stacioniranoj u **Makedoniji** podigli su pobunu protiv sultana. Jedinice koje je sultan poslao da uguše pobunu prešle su na stranu pobunjenika. Za kratko vrijeme pobuni su se pridružili i drugi dijelovi vojske. Suočen s takvom situacijom, sultan je bio prisiljen popustiti. Ustav je vraćen, a parlament ponovo sazvan. Na taj način država je ponovo postala **parlamentarna monarhija**.

Mladoturski prevrat dočekan je s oduševljenjem među stanovništvom u evropskom dijelu države. Parola o slobodi, jednakosti i bratstvu postigla željeni efekat. Uvođenjem parlamentarizma stvoreni su uslovi za **le-**

Istraživački izazov

Za vrijeme Abdul Hamida II kontrola nad informacijama bila je naročito stroga. Novine, časopisi i knjige provjeravani su prije objavljivanja, a upotreba riječi kao što su „sloboda“, „ustav“ i „revolucija“ bila je zabranjena. Godine 1903, zbog makedonskog oslobodilačkog pokreta, zabranjena je i riječ „Makedonija“. Neke novine izlazile su s praznim mjestima tamo gdje su cenzori izbrisali cijele rečenice iz teksta. Mnogi pisci i novinari bili su prisiljeni napustiti državu.

I danas se u pojedinim državama javno izgovorena riječ kontroliše. Pokušaj pronaći takav primjer i odgovori:

Zašto neke države ne žele dopustiti svojim građanima da imaju slobodan pristup informacijama?

Koje je osnovno ljudsko pravo ograničeno takvom kontrolom?

Prvi kongres organizacije „Jedinstvo i napredak“ (Parizu, 1902. godine)

Poštanska marka iz 1908. godine s vođama pobune, Enver-begom i Nijazi-begom

galno političko djelovanje dotadašnjih ilegalnih organizacija. Različite oružane čete i grupe, koje su se borile protiv sultanove vlasti, sporazumijevale su se s osmanjskim oficirima. U svim gradovima vladala je slavenička atmosfera.

Međutim, ubrzo nakon početne euforije pojavilo se **nezadovoljstvo vlašću mladoturaka**. Očekivane reforme nisu provedene, a država se suočila s novim izazovima na svojim zapadnim granicama. Iskoristivši nestabilnost u Carstvu, Austro-Ugarska je anektirala Bosnu i Hercegovinu, Bugarska je proglasila nezavisnost, a Krit je najavio pripajanje Grčkoj.

Svi ovi događaji dali su priliku pristalicama sultana da pokušaju ukinuti ustav i vratiti apsolutizam. Međutim, takav pokušaj mladoturci su brzo ugušili. U gušenju pobune učestvovali su i predstavnici drugih naroda u državi. Abdul Hamid II bio je svrgnut s vlasti, a na prijestolje je postavljen njegov brat **Mehmed V**.

Nakon preuzimanja vlasti, umjesto reformi koje je narod očekivao, mladoturci su se vratili **represiji** iz vremena Abdul Hamida II. Mladoturski režim počeo je razvijati ideju o „**otomanizaciji države**“. Takve mjere dodatno su povećale nezadovoljstvo u evropskim dijelovima Carstva. Na taj način mladoturci ne samo da nisu proveli reforme nego su i ubrzali kraj osmanske vlasti u Evropi.

Osmansko carstvo pred Balkanske ratove

Prilike na Balkanu početkom XX vijeka pokazivale su da osmanska vlast na ovim teritorijama više nema budućnost. Zbog toga je vanjska politika novih balkanskih država (Grčke, Srbije i Bugarske) bila usmjerena na međusobnu **podjelu preostalih osmanskih posjeda na Balkanu**. Iza svake od ovih država stajali su interesi dijela velikih sila. Tako su, dok su mladoturci pokušavali stvoriti „osmansku naciju“, balkanske države započele pregovore o formiranju saveza koji će protjerati Osmanlije s Balkana.

Nakon dugih pregovora i velikih neslaganja oko pitanja podjele Makedonije, 1912. godine formiran je **Balkanski savez**. U njega su ušle **Bugarska, Srbija, Grčka i Crna Gora**. Četiri balkanske države počele su se pripremati za napad na Osmansko Carstvo.

Svrgnuti Abdul Hamid II posljednje dane života proveo je u Carigradu

Nepoznate riječi i termini

Otomanizam/Osmanizam

Sužbena ideologija Osmanskog Carstva u vrijeme mladoturskog režima. Promovirala je stvaranje jedinstvene osmanske nacije, sastavljene od različitih naroda koji su živjeli u državu. Međutim, taj projekt nije uspio jer su narodi u Carstvu već razvili vlastitu nacionalnu svijest.

Potpisivanje Londonskog mirovnog ugovora, maj 1913. godine

U oktobru 1912. godine saveznici iz Balkanskog saveza napali su Osmansko carstvo. Tako je počeo **Prvi balkanski rat**. Osmanske teritorije na Balkanu bile su podijeljene na više vojnih oblasti, a saveznici su imali brojčanu i tehničku prednost. **Srpske sile** osvojile su dijelove Sandžaka, Kosovo, Makedoniju i sjevernu Albaniju. **Bugarska vojska** prodrla je u Istočnu Makedoniju i Trakiju i približila se predgrađima Carigrada. **Grčka vojska** zauzela je Epir, dio južne Makedonije i najveći dio egejskih ostrva, dok je **crnogorska vojska** ostvarila uspjehe u Sandžaku i na Kosovu. Osmanlije su bile poražene, a **Londonskim mirovnim ugovorom** priznate su nove teritorijalne promjene na Balkanu.

Ubrzo nakon završetka rata pojavile su se nesuglasice među saveznicima oko podjele Makedonije. Te nesuglasice dovele su do **Drugog balkanskog rata** 1913. godine. U ovom ratu **Bugarska** je napala **Srbiju i Grčku**. Nakon neuspjeha na frontu, Osmanlije su iskoristile priliku i uključile se u rat protiv Bugarske. Tako su ponovo zauzele dio ranije izgubljenih teritorija na Balkanu. U rat se uključila i Rumunija, koja je napala Bugarsku. U avgustu 1913. godine potpisan je **Bukureštanski mirovni ugovor**, kojim su utvrđene nove granice među balkanskim saveznicima. Osmanlije su uspjeli posebnim dogovorom sa Bugarskom, vratiti dio teritorija u Trakiji. Ipak, balkanski ratovi označili su **kraj osmanske vlasti na Balkanu**.

Balkan prije Balkanskih ratova

Balkan poslije Balkanskih ratova

Provjeri naučeno:

1. Ko su bili nosioci ideje o promjenama u Osmanskom carstvu?
2. Opiši dolazak mladoturaka na vlast i njihovu vladavinu.
3. Kakve su bile posljedice Balkanskih ratova za Osmansko carstvo?

Srbija od nezavisnosti do Prvo svjetskog rata

Sticanje nezavisnosti Srbije izazvalo je oduševljenje među narodom. Knez Milan i srpski političari željeli su iskoristiti to raspoloženje kako bi učvrstili svoj položaj. Zemlja, koja je do tada bila pod tuđom vlašću, suočila se s novim zadacima i teškoćama. Iako je povećala svoju teritoriju, i dalje je bila mala i ekonomski slaba, zbog čega se nije mogla brzo razvijati.

Srbija postaje kraljevina

Srpski knez **Milan Obrenović**, još od početka svoje vladavine, nastojao je postepeno ojačati svoju vlast. Kao i njegovi prethodnici iz dinastije Obrenović, pokazivao je sposobnost upravljanja državom, ali je istovremeno nastojao zadržati vlast u svojim rukama. Milan je iskoristio sporazum s Austro-Ugarskom, koji mu je osigurao političku i vojnu podršku, kako bi Srbiju proglasio kraljevinom. **Godine 1882**, uz velike proslave i svečanosti, Srbija je **proglašena kraljevinom**. Milan Obrenović postao je **prvi kralj Srbije**.

Nakon što je Milan postao prvi kralj savremene Srbije, **ukinuo je narodnu vojsku i uveo redovnu vojnu službu**. Smatrao je da je narodna vojska zastarjela i da ne može sigurno braniti državu. Godine 1883. ove mjere izazvale

Proglašenje Srbije kraljevinom 1882. godine

Prošlost kroz izvore

Kralj Milan Obrenović obavijestio je narod da je Srbija od kneževine postala kraljevina. U proglasu je istakao da ovaj čin smatra ispunjenjem dugogodišnje želje srpskog naroda i da će nova kraljevina krenuti putem napretka, slobode, reda i pravde. Milan je podsjetio i na zasluge prethodnih vladara, kao i na borbu za nezavisnost. Pri tome je naglasio da je Srbija stekla uglednu poziciju u Evropi i da će joj biti osigurana budućnost.

Da li proglašenje kraljevine samo po sebi znači veću slobodu i bolji život za narod? Može li promjena titule promijeniti stvarnost običnog čovjeka? Objasni svoj odgovor.

Timočka buna iz 1883. godine – spomenik žrtvama u Zaječaru, Srbija

su nezadovoljstvo i pobunu, koju je nova vojska ugušila. Milan je pokušavao vratiti svoju popularnost među narodom i dijelom političara, ali je poraz Srbije u **ratu protiv Bugarske 1885. godine** dodatno pogoršao njegov položaj u zemlji.

U takvim okolnostima, kralj Milan Obrenović odlučio je da se povuče s prijestolja i napusti Srbiju. Prije povlačenja donio je novi ustav, kojim je želio smiriti stanje u zemlji. Ustav je usvojila srpska skupština 1888. godine. Tako je Srbija postala **parlamentarna monarhija** sa zagwarantiranim građanskim slobodama.

Kraj dinastije Obrenović

Nakon Milanovog povlačenja s prijestolja, u Srbiji je nastala nova politička situacija. Budući da njegov sin **Aleksandar Obrenović** nije bio punoljetan, Srbijom je privremeno upravljalo regentstvo, sastavljeno od istaknutih političara. Oni su nastojali smiriti političku krizu i poboljšati privredu.

Mladi prijestolonasljednik pažljivo je pratio događaje. S vremenom je poželio lično preuzeti vlast. Iako je bio maloljetan, Aleksandar je vjerovao da političari namjeravaju ograničiti njegovu ulogu u upravljanju državom. Zato je odlučio sam stati na čelo Srbije.

Na početku svoje vladavine mladi kralj imao je podršku naroda. Bio je obrazovan i inteligentan, ali nije želio dijeliti vlast s političarima, kao ni njegovi prethodnici iz dinastije Obrenović. Zato **je ukinuo ustav** donesen za vrijeme njegovog oca. Time je došao u sukob s gotovo svim važnijim političarima u zemlji.

Aleksandar Obrenović nastojao je održavati dobre odnose s Austro-Ugarskom i Rusijom, ali je postepeno izgubio njihovo povjerenje. Njegov privatni život također je izazivao nezadovoljstvo kod naroda. U maju 1903. godine oficiri srpske vojske izvršili su **državni udar**, poznat kao Majski prevrat, kojim je dinastija Obrenović svrgnuta s prijestolja.

Historijska svjedočanstva

U jednom pismu njemačkom caru Vilhelmu II, kralj Milan objasnio je svoj položaj u zemlji prije nego što je napustio prijestolje:

„Više ne mogu ovdje da se oslanjam ni na jednu stranku niti na neku ideju. Nemoguće je dostojanstveno se povući sa brda koje su drugi osvojili tako što su izvršavali svoje dužnosti kao obavezu, a ne iz uvjerenja. Za ovih 20 godina bio sam prisiljen ugušiti dvije velike revolucije, a da ne spominjem brojne druge, manje zavjere. Obično sam ih uvjeravao da su zavedeni ljudi. Svaki pojedinac koji je izašao iz zatvora odmah je postajao popularna politička ličnost, koga mnogi vole i poštuju.“

Pročitaj tekst i odgovori:

Zašto je Milan odlučio da se povuče sa srpskog prijestolja?

Kralj Aleksandar Obrenović

Majski prevrat

Srbija postaje snažna balkanska država

Srpska narodna skupština pozvala je Petra Karađorđevića da preuzme prijestolje. Bio je sin nekadašnjeg kneza Aleksandra i unuk Karađorđa Petrovića, vođe Prvog srpskog ustanka.

Novi vladar omogućio je veću demokratiju u političkom životu zemlje. Više nije bilo pritisaka na političare koji se nisu slagali s kraljem. U zemlji je donesen novi ustav, kojim je značajno **ograničena uloga kralja** u upravljanju državom. U narednih nekoliko godina srpske vlasti provele su važne promjene u privredi, politici, vojsci i društvu. Ove promjene dovele su do **zaošttravanja odnosa s Austro-Ugarskom**. Zbog toga je ta evropska sila, putem različitih oblika pritiska, pokušavala kontrolirati mladu srpsku državu.

Jedan od glavnih ciljeva srpskih političara u ovom periodu bilo je oslobađanje teritorija koje su smatrane srpskim, a koje su bile pod osmanskim vlašću. Iako je Srbija znatno ojačala za vrijeme vladavine Petra I Karađorđevića, još uvijek nije imala dovoljno vojnih snaga da se samostalno suprotstavi Osmanlijama. Zbog toga je sklopila Balkanski savez.

Saznaj više

Dana 1. aprila 1893. godine, iako još nije imao ni 17 godina, Aleksandar Obrenović pozvao je namjesnike i ministre na svečanu večeru u svoj dvor. Po završetku večere počeo je šaljivo razgovarati, a svi prisutni očekivali su da održi zdravicu. Umjesto toga, Aleksandar im je saopćio da su smijenjeni i da on preuzima svu vlast u zemlji. Istovremeno, vojska je preuzela kontrolu nad zgradama najvažnijih državnih institucija i telegrafom.

Poveži znanje

Godine 1903. kralj Aleksandar Obrenović i kraljica Draga Mašin ubijeni su od grupe srpskih oficira.

Istraži ko je još od vladara u novijoj historiji bio ubijen na isti način i svrgnut s vlasti?

Kralj Petar Karađorđević

Srpski vojnici u Balkanskim ratovima

Srbija je učestvovala u oba Balkanska rata. Nakon njihovog završetka dobila je značajne teritorije – Sandžak, veći dio Kosova i područje današnje Sjeverne Makedonije, bez Strumice. Time je dotadašnja kneževina prerasla u jednu od najznačajnijih balkanskih država.

Krunisanje kralja Petra I Karađorđevića

Provjeri naučeno:

1. Kada je Srbija proglašena kraljevinom i ko je postao njen prvi kralj?
2. Kako je vladao kralj Milan Obrenović i zašto se povukao sa prijestola?
3. Koje je teritorije Srbija dobila nakon Balkanskih ratova?

Grčka od kraja Velike istočne krize do Balkanskih ratova

Nakon završetka Velike istočne krize, Grčka je, iako nije učestvovala u ratovima, diplomatskim putem dobila **Tesaliju i grad Artu u Epiru**. To je bilo prvo teritorijalno proširenje države bez vojnog sukoba. Međutim, uprkos tome, Grčka nije uspjela brzo ojačati. Stanovništvo je bilo slabo i neravnomjerno raspoređeno, država nije mogla zadovoljiti potrebe za obradivim zemljištem, a vojska je ostala slaba.

Harilaos Trikupis

Teodoros Delijanīs

Vrijeme Trikupisa

U posljednjih dvadeset godina XIX vijeka u Grčkoj su prevladavale dvije suprotstavljene političke grupacije. Stranku koja se zalagala za napredak zemlje predvodio je **Harilaos Trikupis**. Nasuprot njemu bila je stranka koja je branila tradicionalne vrijednosti i predstavljala se kao bliža narodu. Nju je predvodio **Teodoros Delijanīs**. Obje stranke koristile su različite načine da pridobiju narod na svoju stranu.

Trikupis je smatrao da se Grčka ne može teritorijalno proširivati ako se prethodno ne modernizira i ne ojača. Zbog toga je započeo velike **reforme** u državi.

Jedno od najvažnijih pitanja za njega bio je razvoj saobraćajne mreže, posebno **željeznice**. Grčka nije imala željezničku vezu ni s Osmanskim Carstvom, iako je preko osmanskih teritorija prolazio jedini kopneni put iz Grčke prema Evropi. Zato je Trikupis uložio mnogo sredstava u izgradnju savremene željezničke mreže širom države. Također je započela izgradnja **Korinskog kanala**. Njegovom izgradnjom skraćeno je vrijeme plovidbe od Egejskog do Jonskog mora.

Saznaj više

U ovom periodu grčki političari često su pokušavali pridobiti glasače poklonima i podmićivanjem, poput vina ili rakije. Pravo glasa imali su samo muškarci. Također, podršku su tražili i preko kumstva. Budući da je grčko društvo bilo tradicionalno, krštenje je bilo veoma važan događaj za svaku porodicu. Zato su političari željeli postati kumovi što većem broju djece, kako bi preko porodičnih veza stekli više pristalica. Tako je političar Dimitrios Ralis bio kum oko 1.000 djece, a Stefanos Dragumis oko 200 djece.

Izgradnja Korinskog kanala

Grčki emigranti na putu za SAD

Istovremeno, velika pažnja posvećivala se modernizaciji i jačanju **grčke vojske**, kako bi se mogla suprotstaviti susjednim državama. Oficiri su dobijali bolju obuku, nabavljano je novo oružje i vojni brodovi.

Modernizacija nije bila ograničena samo na saobraćaj i vojsku. Pokušaji promjena provedeni su i u drugim oblastima, posebno u obrazovanju i kulturi. Otvarane su nove škole, a broj studenata na **Atinskom univerzitetu** se povećavao. U zemlji je započeo razvoj stručnog i tehničkog obrazovanja, koje je bilo potrebno za funkcioniranje moderne države.

Grčka se razvijala sporije od drugih balkanskih država. Za provođenje reformi i izgradnju željeznica bilo je potrebno mnogo novca, a država nije raspolagala dovoljnim finansijskim sredstvima. Zato je vlada uzimala

Harilaos Trikupis oporezuje vino – karikatura

Prošlost u sadašnjosti

Krajem XIX vijeka mnogi Grci iselili su se, najviše u SAD, jer u zemlji nije bilo dovoljno posla i prihoda. Smatra se da je oko 350.000 Grka, uglavnom muškaraca, napustilo Grčku. Dio njih otišao je s namjerom da se nakon nekoliko godina vrati s ušteđenim novcem, ali su mnogi ostali u novim zemljama. Novac koji su slali kući bio je veoma važan za grčku ekonomiju.

Iseljavanje iz Grčke nastavlja se i danas, najčešće zbog ekonomskih razloga i želje za boljim životom. Iseljenici i dalje šalju novac svojim porodicama, što ima značaj i za državu.

Dugovi Grčke prema zapadnim bankama – karikatura

velike zajmove od stranih banaka i povećala poreze, što je izazivalo veliko nezadovoljstvo među stanovništvom. Zbog ogromnih dugova, **država je bankrotirala**, a Trikupis se povukao iz politike.

Od poraza do oporavka

Smjena Trikupisa nije riješila probleme Grčke. Godine 1897. izbio je **rat između Grčke i Osmanskog Carstva**. Povod za sukob bio je ustanak na Kritu. Osmanska vojska porazila je grčku vojsku.

Bitka kod Farsale u Grčko-osmanskome ratu 1897. godine

Država je zapala u duboku krizu. U takvim okolnostima pojačan je pritisak evropskih sila na Grčku. Evropske banke nisu željele otpisati grčki dug, već su tražile veću sigurnost da će on biti vraćen. Zbog toga je Grčka stavljena pod međunarodnu finansijsku kontrolu. Njen cilj bio je ograničiti državnu potrošnju i osigurati da država redovno otplaćuje dug.

Kontrola Velikih sila imala je djelimično pozitivan učinak. Iako se država i dalje suočavala s velikim problemima i siromaštvom, zahvaljujući evropskoj kontroli u grčku državnu blagajnu ponovo su počela pristizati sredstva. Time se finansijsko stanje postepeno počelo stabilizirati. To je omogućilo da se ponovo pokuša s modernizacijom vojske.

Država se počela oporavljati, ali je taj proces bio spor. Poljoprivreda se suočavala s velikim problemima, a najveći dio **stanovništva živio je na selu**.

Atina krajem XIX vijek

Venizelos i uspon Grčke

Mladoturski prevrat imao je utjecaj i na Grčku. Mnogi su očekivali da će **Krit** biti pripojen grčkoj državi, a vlada u Atini također je najavljivala takvu mogućnost. Međutim, nova mladoturska vlast u Osmanskom Carstvu jasno je istakla da to neće dozvoliti. Ubrzo je izbio bunt među oficirima u grčkoj vojski. Oni su tražili velike pro-

Eleftherios Venizelos

mjene, posebno da se smanji utjecaj političkih stranaka i kraljevske porodice. Zbog toga je zemlja ušla u novu krizu.

Kralj je pristao na određene ustupke pobunjenim oficirima. Nakon toga održani su izbori, na kojima je pobijedio **Elefterios Venizelos**. On se zalagao za jačanje države i njenu modernizaciju. Najprije je izmijenjen ustav. Uvedeno je **obavezno i besplatno osnovno obrazovanje**. Državni službenici zapošljavali su se polaganjem ispita i dobili su veću sigurnost radnog mjesta, a oficirima je bilo zabranjeno da budu poslanici u skupštini. Ovim mjerama, po prvi put u historiji Grčke, država je počela prikupljati više novca nego što je trošila.

Venizelos je bio političar koji je težio stvaranju velike i snažne grčke države. S tim ciljem posebnu pažnju posvetio je jačanju vojske i mornarice. U Grčku su pozvani **strani vojni savjetnici za obuku**, a država je nabavljala **savremeno oružje i ratne brodove**.

U Balkanskim ratovima grčka vojska osvojila je **Južni Epir, ostrvo Krit i veći dio Makedonije**. Teritorija Grčke gotovo se udvostručila, a Venizelos je postao jedan od najpoznatijih grčkih političara.

Prošlost kroz izvore

Nakon što je postao predsjednik vlade, Venizelos je objasnio svoje ciljeve za budućnost Grčke:

„Čvrsto vjerujem da će materijalne i moralne snage naroda biti dovoljne, ako se organiziraju na odgovarajući način, da učine Grčku dostojnom savremenog svijeta. Takva Grčka imat će poštovanje drugih naroda i moći će zauzeti važno mjesto među njima. Kao snažna država, moći će doprinijeti miru i napretku naroda Istoka.“

Da li Venizelos govori o sadašnjosti ili o budućnosti Grčke? Objasni svoj odgovor primjerom iz teksta.

Osmanlije predaju Solun grčkoj vojsci

Provjeri naučeno:

1. Šta je Grčka dobila nakon Velike istočne krize i s kojim se problemima suočavala?
2. Koje je reforme proveo Trikupis i zašto su dovele do finansijske krize i bankrota države?
3. Koje je teritorije Grčka osvojila u Balkanskim ratovima?

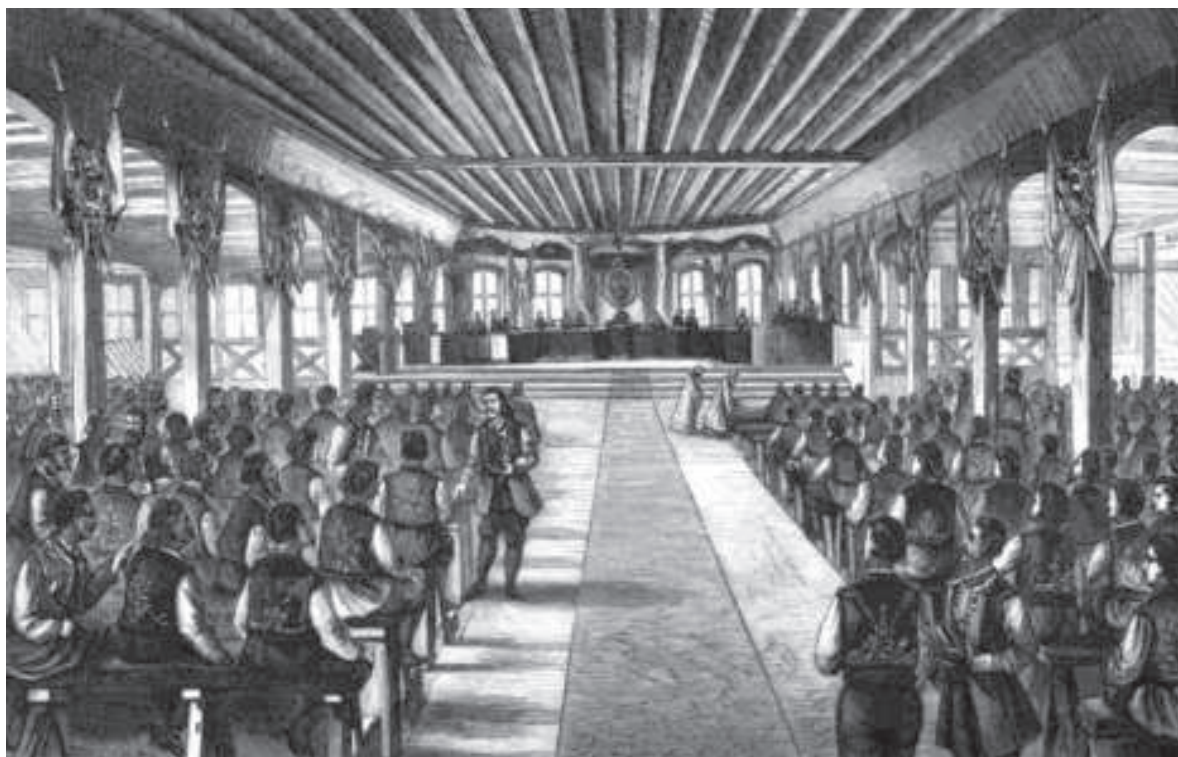
Bugarska od autonomne do nezavisne države

Nakon Rusko-turskog rata 1877-1878. godine stvorena je autonomna Kneževina Bugarska. U oslobođenim krajevima najprije je **ruska vlast uspostavila privremenu upravu**. Njena glavna zadaća bila je pripremiti uslove za stvaranje nove države. Privremena uprava osnovala je organe lokalne vlasti, sudove, škole i vojsku. U tom procesu učestvovali su mnogi Bugari. Tako su postavljeni temelji **nove bugarske države**.

Godine **1879.** u Trnovu je sazvana **Ustavotvorna narodna skupština**. Njen glavni zadatak bio je donošenje ustava – najvažnijeg zakona države. Donošenjem ustava Bugarska je postala ustavna monarhija, kao i mnoge druge evropske zemlje. Ustav je prethodno potvrdio ruski car, smatrajući da Bugarska treba imati jasno uređenu podjelu vlasti. Prema ustavu, vlast je bila podijeljena između kneza i Narodne skupštine. Ustav je garantirao slobodu štampe i govora, kao i pravo na udruživanje. Svaki punoljetni muškarac imao je pravo glasa.

Aleksandar Battenberg sa suprugom Johanom i sinom Krum-Asenom

Prva velika narodna skupština u Velikom Trnovu

Ubrzo nakon toga izabran je i prvi vladar nove države – knez **Aleksandar Batenberg**. Imao je podršku ruskog cara. Time je započeo samostalan život Bugarske kao savremene evropske države.

Bugarska je počela funkcionirati kao država. Formirane su **političke stranke** koje su trebale zastupati interese građana. U zemlji je veliki utjecaj imala Rusija. Ruski predstavnici nastojali su kontrolirati bugarsku politiku. Vojsku su obučavali ruski oficiri i koristilo se rusko oružje. Postepeno se javilo nezadovoljstvo zbog ruskog miješanja u upravljanje državom. Knez Aleksandar došao je u sukob s ruskim predstavnicima. Političari su se podijelili u dvije grupe. Jedni su željeli bližu saradnju s Rusijom, a drugi su smatrali da Bugarska treba biti samostalna.

Ujedinjenje Bugarske i promjena kneževskog prijestola

Odlukama Berlinskog kongresa, pored autonomne Kneževine Bugarske, stvorena je i autonomna oblast **Istočna Rumelija**. Bugari nisu prihvatili ovu podjelu kao trajnu, pa su osnovali tajnu organizaciju čiji je cilj bio ujedinjenje Istočne Rumelije s Kneževinom Bugarskom.

Dana 6. septembra 1885. godine u Plovdivu je proglašeno **ujedinjenje Istočne Rumelije s Bugarskom**. Ujedinjenje je izazvalo nezadovoljstvo kod dijela Velikih sila i susjednih država. Rusija nije željela da knez Aleksandar Batenberg upravlja ujedinjenom državom, pa je povukla svoje službenike i oficire iz Bugarske. Nezadovoljna ujedinjenjem, Srbija je objavila rat Bugarskoj. Iako je bila slabo pripremljena, bugarska vojska izvojevala je pobjedu u **bitci kod Slivnice** i odbranila zemlju. U martu 1886. godine ujedinjenje je i zvanično priznato.

Ubrzo nakon ujedinjenja, oficiri bugarske vojske, koji su imali dobre odnose s Rusijom, izvršili su državni udar i prisilili kneza Aleksandra Batenberga da napusti zemlju. Nedugo zatim bio je pozvan da se vrati u Bugarsku, ali je Batenberg odlučio da se povuče s prijestolja.

Upoznaj historijsku ličnost

Aleksandar Batenberg rođen je 1857. godine. Bio je njemački aristokrata s porodičnim vezama s ruskom carskom dinastijom. Školovao se u Drezdenu i završio vojnu školu u Kaselu. Učestvovao je u Rusko-turskom ratu (1877–1878). Godine 1879. izabran je za kneza Bugarske i vladao je do 1886. godine. Za Bugare je postao simbol slobodne bugarske države. Umro je 1893. godine, a prema njegovoj želji sahranjen je u Sofiji.

Aleksandar Batenberg kod Slivnice

Poveži znanje

Knez Aleksandar Batenberg je 1886. godine saopćio bugarskom narodu da se odriče prijestolja. Smatrao je da će njegovo povlačenje poboljšati odnose između Bugarske i Rusije. U obraćanju je rekao da to čini za dobrobit naroda i zahvalio mu na podršci. Prije odlaska pozvao je građane da sačuvaju mir i red.

Uporedi njegovo povlačenje s prijestolja s povlačenjem grčkog kralja Otona. Koje sličnosti možeš uočiti između ova dva događaja?

Vrijeme Stambolova

Odlazak Aleksandra Battenberga ostavio je Kneževinu Bugarsku bez vladara. Godine 1887. za novog bugarskog kneza izabran je **Ferdinand**, kojeg nisu priznale Velike sile. Rusija je smatrala da njegov izbor nije u njenom interesu, pa je prekinula sve odnose s Bugarskom.

Ferdinand je stigao u Bugarsku, a predsjednik vlade postao je **Stefan Stambolov**. Oni su zajedno nastojali poboljšati stanje u državi. Za vrijeme njegove vladavine zemlja se počela modernizirati: gradile su se putevi i željeznice, podsticala se bugarska proizvodnja, sklapali trgovinski ugovori sa evropskim državama i velika pažnja posvećivala **obrazovanju**. Država je slala mlade ljude iz Bugarske na školovanje širom Evrope.

U vanjskoj politici vlada Stefana Stambolova vodila je miroljubivu politiku prema Osmanskom Carstvu. Smatrao je da će na taj način Bugarska lakše dobiti **novi vladike u Makedoniji i Trakiji**.

Stambolov je imao uspjeha, ali su ga mnogi protivnici, uz podršku Rusije, počeli potkopavati. Nakon pomirenja Ferdinanda s Rusijom, on se pridružio protivnicima Stambolova i prisilio ga da se povuče s vlasti. Rusija i druge evropske sile zatim su **priznale Ferdinanda za bugarskog kneza**.

Na putu ka nezavisnosti i Balkanskim ratovima

Nakon što je priznat za bugarskog kneza, Ferdinand je počeo igrati sve značajniju ulogu u bugarskom društvu i politici. Krajem XIX vijeka učvrstili su se temelji političkih stranaka u zemlji. One su bile duboko podijeljene po pitanju saradnje s Rusijom: jedni su podržavali saradnju, a drugi su joj se protivili.

U ovom periodu vraćena je parlamentarna demokratija, koja je za vrijeme vladavine Stambolova bila potisnuta.

Ipak, uprkos političkim krizama, Bugarska je napredovala. Bugarske **pomorske pristaništa** bila su modernizirana. U nekim dijelovima zemlje **uvedena je električna energija**, a u glavnom gradu Sofiji uvedeni su **tramvaji**. Vojska se dodatno jačala i bila je jedna od najmodernijih na Balkanu.

Stefan Stambolov

Bugarski knez Ferdinand

Saznaj više

Da bi bio priznat od Velikih sila kao bugarski knez, Ferdinand je morao krstiti svog sina i prijestolonasljednika Borisa u pravoslavnoj crkvi. To je bio zahtjev Rusije. Ferdinand i njegova supruga Marija Luiza bili su katolici, pa se ona nije slagala s tim zahtjevom. Ipak, zbog potrebe za međunarodnim priznanjem, Ferdinand je prihvatio da njegov sin bude kršten u pravoslavnoj crkvi. Na taj način uspio je osigurati priznanje od Rusije.

Zahvaljujući ulaganjima u obrazovanje, Bugarska je imala jedan od najviših nivoa pismenosti u regionu.

Najveći uspjeh u vladavini Ferdinanda bilo je proglašenje nezavisnosti Bugarske. Iskoristivši novu situaciju u Osman-skom Carstvu, u septembru 1908. godine **Bugarska je proglasila nezavisnost i postala carstvo**. Velike sile su nakon nekoliko mjeseci priznale nezavisnost zemlje. Veliku ulogu u tome imala je Rusija.

Nakon sticanja nezavisnosti, Bugarska je željela proširiti svoju teritoriju i ostvariti namjeru da dobije Makedoniju i Trakiju, koje je smatrala svojim zemljama. Država je sklopila sporazume sa Srbijom i Grčkom. U Prvom balkanskom ratu bugarska vojska **izvojevala je velike pobjede protiv osmanskih snaga**, što je izazvalo iznenađenje i poštovanje u Evropi. Međutim, nesporazumi sa saveznicima oko podjele Makedonije, zajedno s pogrešnom procjenom i zanesenosti prethodnim pobjedama, doveli su do **teškog poraza u Drugom balkanskom ratu**. Bugarska je dobila mali dio Makedonije i Trakije, s izlazom na Egejsko more, ali nije ostvarila svoje ciljeve.

Francuska ilustracija bugarskog učešća u Prvom balkanskom ratu

Provjeri naučeno:

1. Kakva je bila uloga ruske privremene uprave u stvaranju bugarske države?
2. Kakva je bila uloga Stefana Stambolova u modernizaciji Bugarske?
3. Kada je Bugarska stekla nezavisnost i postala kraljevina?

Albanija na putu ka nezavisnosti

Uništenje Prizrenske lige nije značilo kraj borbe Albanaca za autonomiju i slobodu. Ona se nastavila u dva pravca – kroz razvoj obrazovanja i kulture, ali i kroz oružane ustanke.

Borba za obrazovanje i stvaranje azbuke

Albanski intelektualci shvatili su da narod može napredovati samo ako ima škole i knjige na maternjem jeziku. Zato su počeli izdavati novine, udžbenike i književna djela na albanskom jeziku. Budući da su osmanske vlasti često zabranjivale ove aktivnosti, mnoge knjige i novine štampane su izvan Osmanskog Carstva.

U Egiptu je **Timi Mitko** izdao knjigu narodnih i historijskih pjesama pod nazivom „**Albanska pčela**“, u kojoj se govorilo o ljubavi prema domovini i nadi za bolju budućnost.

Značajnu ulogu imao je i **Jeronim de Rada**, jedan od najpoznatijih arbereških pisaca. U svojim djelima pisao je o slobodnom životu Albanaca prije dolaska Osmanlija i o njihovim borbama protiv turske vlasti. Osim knjiga, De Rada je izdavao i časopis preko kojeg je upoznao evropsku javnost s albanskim narodom, predstavljajući ga kao poseban narod koji zaslužuje slobodu i nezavisnost.

Albanski intelektualci zalagali su se i za otvaranje **škola na albanskom jeziku**. Smatrali su da je obrazovanje najvažniji način za očuvanje jezika, kulture i nacionalnog identiteta.

Prva škola na albanskom jeziku otvorena je u **Korči**, a zatim su slične škole otvorene i u drugim gradovima i selima. U njima su učenici učili čitati i pisati na maternjem jeziku, što je bio veliki korak naprijed za albanski narod.

Kasnije je otvorena i **škola za djevojčice**, što je predstavljalo značajnu novinu za to vrijeme. U ovom periodu žene su imale važnu ulogu u preporodu, učestvovala su u obrazovanju, radile kao učiteljice i aktivno doprinosile širenju pismenosti.

Saznaj više

U južnoj Albaniji djelovale su nastavnice Sevasti i Paraškevi Kirijazi, koje su doprinijele razvoju obrazovanja djevojčica. Bile su obrazovane i napredne žene koje su svoj život posvetile obrazovanju albanskih djevojčica.

Elena Đika, poznata i kao Dora D'Istrija, bila je rumunska princeza albanskog porijekla. Pisala je o albanskoj historiji, održavala veze s albanskim intelektualcima i podržavala ideju o posebnosti Albanaca.

Jeronim de Rada

Elena Đika

Krajem XIX vijeka Albanci nisu imali jedinstveno pismo. Muslimani iz centralne i južne Albanije od 1879. godine koristili su **carigradsku azbuku**, koju je stvorio **Sami Frašeri**. Katolici u Skadru i neke albanske organizacije u Evropi nisu prihvatili ovo pismo. Oni su koristili drugo, potpuno latinično pismo.

Pitanje pisma postalo je veliki problem. Zato je odlučeno da se organizira kongres na kojem će se riješiti problem oko azbuke. Kongres je organizirao albanski klub iz **Bitolja** i održan je **od 14. do 22. novembra 1908. godine**. Na njemu su učestvovali predstavnici Albanaca iz Osmanskog Carstva, kao i iz albanskih zajednica u inostranstvu. Na Kongresu je formirana komisija s ciljem da riješi problem azbuke. Komisija je raspravljala o tome treba li izabrati jednu od postojećih azbuka, stvoriti novu azbuku od njihovih dijelova ili napraviti sasvim novo pismo. Na kraju je donesena **kompromisna odluka**: prihvaćene su **dvije azbuke** – jedna potpuno latinična i carigradska azbuka.

Jačanje otpora protiv osmanske vlasti

Krajem XIX vijeka stanje u evropskim dijelovima Osmanskog Carstva bilo je veoma zaoštreno. Albanski politički djelatnici smatrali su da je potrebno ponovno organiziranje. U Peći je osnovana nova organizacija, poznata kao **Pečka liga**, na čelu s **Hadži Zekom**, s ciljem zaštite teritorija i traženja veće samouprave. Djelovanje Lige izazvalo je reakciju osmanskih vlasti, koje su poduzele mjere za njeno uništenje.

Neuspjeh Pečke lige nije značio kraj aktivnosti albanskih djelatnika, koji su se sve više počeli organizirati za oružanu borbu. Godine 1905. **Bajo Topuli** osnovao je tajni komitet u Bitolju pod nazivom „**Za slobodnu Albaniju**“. Kasnije su formirani i drugi tajni komiteti.

Osim osnivanja komiteta, formirane su i prve oružane čete. Godine 1906. u okolini Korče formirana je prva četa pod vodstvom Baja Topulija, a kasnije su osnovane i druge čete koje su započele sukobe s osmanskom vojskom. Takve su bile čete **Čerčiza Topulija** i **Mihala Gramenoa**.

Sami Frašeri sa suprugom Eminom

Upoznaj historijsku ličnost

Sami Frašeri bio je jedan od najznačajnijih albanskih pisaca i kulturnih djelatnika. Zalagao se za prava Albanaca i njihovu autonomiju. Frašeri je radio na stvaranju albanskog pisma i učestvovao u osnivanju komiteta i društava za izdavanje knjiga i novina na albanskom jeziku.

Napisao je mnoge knjige, udžbenike i pjesme, a najpoznatije mu je političko djelo „*Albanija – šta je bila, šta je i šta će biti*“, koje predstavlja njegovu ideju o autonomiji i razvoju albanske kulture.

Učesnici Bitoljskog kongresa

Albanski intelektualci i revolucionari stupili su u kontakt s Mladoturcima. Oni su im obećali da će priznati prava Albanaca ukoliko dođu na vlast. Zbog toga je dio Albanaca podržao Mladoturski pokret. Međutim, Mladoturci nisu donijeli očekivane rezultate i mnogi albanski vođe došli su u sukob s mladoturskim vlastima.

Godine 1910. počeo je **ustanak na Kosovu**. Osmanske snage pokušale su ugušiti pobunu, ali su se suočile sa žestokim otporom. Sljedeće godine izbio je novi ustanak u sjevernim dijelovima Albanije, na čijem je čelu bio **Ded Đon Ljuli**.

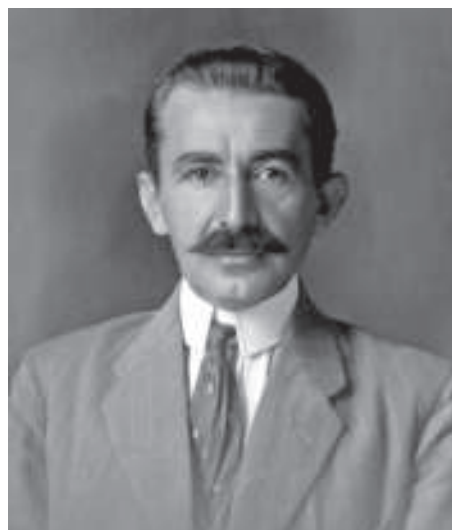
Zbog snažnog otpora, osmanske vlasti bile su prisiljene započeti pregovore s pobunjenicima. Albanski ustanici održali su sastanak u **selu Greče**, gdje je usvojen memorandum sa zahtjevima za autonomiju, upotrebu albanskog jezika u administraciji i lokalnu vojnu službu.

Vlasti u Carigradu nisu prihvatile ove zahtjeve. Kriza u odnosima između Albanaca i osmanskih vlasti nastavila se zaoštavati.

Neposredno prije početka Balkanskih ratova, 1912. godine, izbio je novi ustanak pod vodstvom **Hasana Prištine**. Ustanak se proširio na mnoge oblasti u kojima su živjeli Albanci. Iako ovi ustanci nisu doveli do stvaranja autonomne države, oni su paralizirali osmansku administraciju i učvrstili težnje Albanaca ka nezavisnosti.

Albanski ustanici

Hasan Priština

Stvaranje albanske države

Početak Prvog balkanskog rata izazvao je zabrinutost i brzu reakciju albanskih političara i intelektualaca. Ulazak srpske i grčke vojske prisilio ih je da se hitno organiziraju, s ciljem da proglase nezavisnost Albanije prije nego što zemlja bude okupirana. U ovim događajima veliku aktivnost pokazali su Ismail Ćemali i Luid Gurakući. Ćemali je stigao u Valonu, gdje je održan sastanak s albanskim predstavnicima koji su uspjeli stići u grad.

Dana 28. novembra 1912. godine, Ismail Ćemali podigao je albansku zastavu u Valoni i proglasio **nezavisnost Albanije**.

Put do potpunog priznanja nije bio lak. U Valoni je formirana **privremena vlada**, s ciljem da zatraži međunarod-

Prošlost kroz izvore

Njemačka baronica Marija Amalija fon Godin boravila je u Albaniji u periodu 1912–1913. godine i lično bila svjedok proglašenja albanske nezavisnosti u Valoni.

Prema njenom opisu, kada je zastava podignuta, ljudi su radosno zapjevali himnu „Za domovinu“. Atmosfera je bila veoma svečana i emotivna. Jedan stariji čovjek, koji je stajao na pragu svoje kuće, uzbuđenim glasom rekao je da je sretan što je doživio taj dan. Mnogi prisutni dugo su čekali ovaj trenutak i podnijeli velike žrtve da bi mu svjedočili.

Ismail Kemal

Proglašenje nezavisnosti u Valoni

Vilhelm Vid

no priznanje i da započne s organiziranjem državne vlasti tamo gdje je to bilo moguće. Privremena vlada osnovala je i prve institucije nove države.

Njen glavni zadatak bio je da dobije priznanje od Velikih sila i da zatraži povlačenje stranih vojski. U Londonu je održana konferencija Velikih sila, na kojoj je **29. jula 1913. godine** priznata **nezavisnost Albanije**.

U novembru 1913. godine Velike sile imenovale su princa **Vilhelma Vida** za kneza Albanije. On je stigao u zemlju u martu 1914. godine, a Albanija je postala **suverena država pod garancijom Velikih sila**. Ipak, zemlja se suočavala s ozbiljnim problemima i pobunama. Princ je pokušao uspostaviti vlast, posebno na jugu zemlje, kao i riješiti probleme s ustancima, ali nije uspio.

Zbog početka Prvog svjetskog rata i nemogućnosti da dobije podršku od sila koje su garantovale nezavisnost Albanije, princ je 3. septembra 1914. godine napustio zemlju.

Zef Serembe – albanski pjesnik koji je promovisao albansku kulturu i folklor

Provjeri naučeno:

1. Gdje je otvorena prva škola na albanskom jeziku?
2. Kakvu su ulogu imale žene u razvoju albanskog obrazovanja i kulture?
3. Kada je proglašena nezavisnost Albanije i ko je bio prvi albanski knez?

Obrazovanje, kultura i sport na Balkanu krajem XIX i početkom XX vijeka

Promjene u svakodnevnom životu na Balkanu odrazile su se i na obrazovanje, kulturu i sport. Nove države počele su graditi javna učilišta i pozorišta, a organizirali su se i sportski događaji kako bi se širio evropski stil života. Nauka, umjetnost i fizička kultura dobijale su sve veći značaj, a gradovi su se postepeno oblikovali kao centri modernizacije i kulturnog razvoja.

Stvaranje nezavisnih i autonomnih država na Balkanu izazvalo je značajne promjene u životu stanovništva. U mnogim mjestima, posebno u gradovima, stanovnici su počeli prihvatati evropski način odijevanja i način života. Nasuprot tome, u manjim mjestima i selima dugo se zadržao tradicionalni način života.

Obrazovanje na Balkanu

Obrazovanje je imalo poseban značaj za nove balkanske države, koje su nastojale što prije razviti. U prvim godinama mnogi mladi ljudi slani su u evropske zemlje radi školovanja. Po povratku u domovinu uključivali su se u nastavu i prenosili stečeno znanje.

U državama su doneseni zakoni o **obaveznom osnovnom obrazovanju**. I pored toga, zbog duboko ukorijenjenih tradicija, mnoge djevojčice nisu završavale školovanje.

Djeca iz gradova imala su više mogućnosti za obrazovanje, a bogatije porodice zapošljavale su privatne učitelje za svoju djecu. Istovremeno, države su se suočavale s nepismenošću i siromaštvom, što je ozbiljno otežavalo razvoj obrazovanja.

Posebna pažnja posvećivala se **visokom obrazovanju**. U Atini, glavnom gradu Grčke, 1837. godine osnovan je **prvi univerzitet** u zemlji. U Beogradu je već 1863. godine otvorena **Velika škola**, koja je kasnije prerasla u univerzitet. U Sofiji je 1888. godine osnovana **Visoka škola**, iz koje je kasnije nastao univerzitet.

Moda kod srpske elite krajem XIX vijeka

Prošlost kroz izvore

Nakon oslobođenja Srbije, obrazovanje se suočavalo s brojnim teškoćama. Pored nedostatka škola, postojao je i ozbiljan nedostatak nastavnih sredstava. Knjige su u to vrijeme bile malobrojne i teško dostupne, a učeničke potrebe veoma skromne.

„Nedostajale su klupe i običan papir u dovoljnim količinama... Crne školske table bile su pravo čudo u selu, rijetko koji učenik ih je imao. Ako su takvi bili uslovi u Beogradu, može se zamisliti kako je bilo u manjim i najsiriromašnijim dijelovima Srbije.“

Šta nam otkriva ovaj historijski izvor o uslovima u kojima se razvijalo obrazovanje u oslobođenoj Srbiji?

Škola u Atini krajem XIX vijeka

Univerzitet u Beogradu

Zgrada Visokog učilišta u Sofiji

Do posljednjih decenija XIX vijeka pravo na studiranje uglavnom su imali muškarci. Krajem vijeka i **djevojke su počele upisivati univerzitete**. Posebno su se razvijale prirodne nauke, medicina, filozofija, historija i književnost. Pored društvenih nauka, sve veći značaj dobijale su biologija, hemija i fizika. Univerziteti su imali važnu ulogu u razvoju obrazovanja i dali su mnoge poznate naučnike.

Kulturni život

Nakon oslobođenja balkanskih zemalja, **umjetnost i kultura** ušle su u period promjena. Mladi umjetnici često su odlazili na školovanje u evropske umjetničke škole, gdje su se upoznavali s novim tehnikama i stilovima.

Slikarstvo i vajarstvo doživjeli su značajan uspon. Mnogi umjetnici školovali su se u inostranstvu. Po povratku u svoje zemlje uvodili su savremene evropske umjetničke pravce. Istovremeno, prošlost i tradicija naroda nastavile su imati važno mjesto u njihovim djelima.

Pozorišne predstave u balkanskim zemljama bile su pod velikim utjecajem evropskih pozorišta. U zemljama koje su bile pod osmanskom vlašću postojala je razvijena tradicija **lutkarskog pozorišta** sjenki, s glavnim likovima Karađoz i Hadživat. Dok je Hadživat predstavljao više obrazo-

Saznaj više

Državna pozorišta i male privatne pozorišne grupe iz balkanskih država počele su sve češće gostovati u susjednim zemljama. Sofijsko pozorište, predvođeno Penčom Slavejkovim, izvelo je više predstava u Osmanskoj Makedoniji. U prvoj polovini 1909. godine Srpsko kraljevsko pozorište iz Beograda gostovalo je u Skoplju.

Šta misliš, zašto su pozorišne grupe putovale izvan svojih država i gostovale pred publikom u susjednim zemljama?

Zgrada Sofijskog teatra iz 1908. godine

vanije slojeve, Karađoz je predstavljao običnog čovjeka. Zahvaljujući svojoj dovitljivosti, uvijek je uspijevaao nadmudriti Hadživata.

Nakon stvaranja novih država, vlasti su počele sistematski osnivati pozorišta. Na programu su se često nalazila djela stranih autora. Kasnije su se sve češće prikazivale predstave domaćih autora, koje je publika lakše prihvatila. Mnogi domaći glumci školovali su se u evropskim zemljama. S postepenim razvojem **pozorišta** u balkanskim državama pojavile su se i male amaterske privatne pozorišne grupe, koje su putovale po gradovima i nastupale pred širom publikom.

Krajem XIX vijeka, samo godinu dana nakon prve filmske projekcije braće Limijer u Parizu, **film i bioskop** pojavili su se i u balkanskim gradovima. Filmske projekcije često su se održavale u restoranima, hotelima i na otvorenom prostoru. U mnogim gradovima pojavila su se putujuća kina, koja su zabavljala stanovništvo.

Kasnije su izgrađene i posebne kino-sale za prikazivanje filmova iz inostranstva. Početkom XX vijeka snimljeni su i prvi domaći filmovi, a filmski sadržaji počeli su postajati dio obrazovnih sistema država.

Scena iz srpskog filma snimljenog 1911. godine, posvećenog vođi Prvog srpskog ustanka – Karađorđu

Istraživački izazov

Prve filmske projekcije na Balkanu održane su u Carigradu, Beogradu, Atini, Sofiji i Solunu.

Istraži koja se dva brata, porijeklom iz osmanske Makedonije, smatraju pionirima balkanske kinematografije i koji su prvi filmski kadar snimili!

Sport na balkanu

Razvoj **sporta** u Evropi imao je snažan utjecaj na Balkan. Tradicionalno hrvanje, kao i pehlihanstvo, postepeno su potiskivali novi sportovi. To nije predstavljalo kratkotrajnu modu, već rezultat sve većeg uvjerenja da sport doprinosi zdravlju čovjeka.

Na Balkanu su počela da se osnivaju različita **gimnastička društva**. Države su podržavale gimnastiku s ciljem da odgajaju zdrave i snažni mladi ljudi, a u školama je fizičko vaspitanje postalo

Sportski klub iz Grčke, 1906. godine

obavezan predmet. Gimnastička društva učestvovala su na takmičenjima u drugim evropskim zemljama.

Krajem XIX vijeka na Balkanu se pojavio i **biciklizam**. Najprije je bio omiljen među bogatijim slojevima društva, ali je ubrzo postao popularan i među širom populacijom. U Beogradu je organizovana i prva velika biciklistička trka na Balkanu. Istovremeno je sve veću popularnost sticao **fudbal**. U mnogim gradovima osnivani su fudbalski klubovi. Igrali su se i tenis i drugi sportovi, koji su u početku bili dostupni uglavnom bogatijim građanima i strancima koji su živjeli u balkanskim državama.

Krajem XIX vijeka ostvarena je i ideja o obnovi antičkih Olimpijskih igara. Zahvaljujući Francuzu Pjeru de Kubertenu, u Atini su 1896. godine održane prve **moderne Olimpijske igre**. Time se glavni grad Grčke afirmisao kao jedno od važnih sportskih središta tadašnjeg svijeta.

Prve moderne Olimpijske igre u Atini

Istraživački izazov

Danas postoje zimske i ljetne olimpijske igre. Balkan je bio domaćin još dvaju olimpijskih takmičenja. Istraži i navedi u kojim su balkanskim gradovima organizirane zimske olimpijske igre 1984. godine i ljetne olimpijske igre 2004. godine.

Provjeri naučeno:

1. Kako su promjene u svakodnevnom životu uticale na obrazovanje, kulturu i sport u balkanskim državama?
2. Kako se razvijalo obrazovanje i s kojim su se preprekama suočavale djevojke i djeca iz siromašnijih porodica?
3. Opiši kulturni život u balkanskim državama na prijelazu iz XIX u XX vijek.
4. Koji su novi sportovi postali popularni na Balkanu?

MAKEDONIJA

KRAJEM XIX I POČETKOM XX VIJEKA

5

Makedonske organizacije i društva u iseljeništvu

Uzroci iseljavanja iz Makedonije

Tokom XIX i početkom XX vijeka veliki broj Makedonaca napustio je Makedoniju. Najčešće su emigrirali u okolne balkanske države, a ponekad i u udaljenije evropske i prekomorske zemlje. Neki od njih kasnije su se vratili u zavičaj, dok su drugi ostali zauvijek.

Razlozi za napuštanje rodnog ognjišta najčešće su bili **ekonomski**. Ovi makedonski iseljenici odlazili su iz Makedonije s nadom da će pronaći bolju zaradu za sebe i svoju porodicu. Takva pojava nazivala se **pečalba** ili **gurbet**. Drugi su bili prisiljeni otići iz političkih razloga kako bi izbjegli progone vlasti i druge nevolje. Treću grupu iseljenika činili su mladi makedonski intelektualci koji su odlazili u inostranstvo da nastave svoje **obrazovanje**.

Istraživački izazov

Pečalbarstvo je bilo važan dio makedonske svakodnevice i narodne tradicije. Pokušaj da pronađeš tekst jedne narodne pjesme o pečalbarstvu i analiziraj njen sadržaj!

Istraži i odgovori:

Kako je izgledao život makedonskih iseljenika porijeklom iz Makedonije?

Koji su uzroci iseljavanja pečalbara bili prisutni u makedonskoj narodnoj tradiciji?

Izbjeglice iz Makedonije nakon Ilindenskog ustanka, 1903. godine

Iako su živjeli izvan Makedonije, makedonski iseljenici nisu zaboravili svoju domovinu. Zanimali su se za njenu sudbinu i budućnost. S ciljem da pomognu svojim sunarodnjacima u Makedoniji, udruživali su se u različite **organizacije i društva**. Ta društva razlikovala su se prema području djelovanja i osnivana su radi ostvarivanja kulturnih, obrazovnih, političkih i drugih ciljeva. Njihova aktivnost bila je posebno izražena krajem XIX i početkom XX stoljeća.

Makedonske organizacije i društva u Bugarskoj i Srbiji

Nakon Berlinskog kongresa veliki broj makedonskih iseljenika otišao je u Bugarsku. Tamo su se organizirali u različita društva i organizacije. Zabrinuti za budućnost svoje domovine, grupa makedonskih studenata u Sofiji osnovala je **Makedonsko studentsko društvo (MSD)**. Cilj društva bio je formiranje revolucionarne organizacije u Makedoniji, pomaganje u njenom oslobađanju i vraćanje makedonskih studenata u domovinu nakon završetka školovanja. Nakon gašenja društva, dio njegovih članova učestvovao je u osnivanju **Mlade makedonske književne družine (MMKD)** 1891. godine. Ona je nastavila zalagati se za ostvarenje ciljeva Makedonskog studentskog društva.

Mlada makedonska književna družina u Sofiji izdavala je časopis „**Loza**“. Zbog toga su njeni pripadnici bili poznati kao **Lozari**. Urednik časopisa bio je **Petar Pop Arsov**. Lozari su u časopisu prihvatili poseban pravopis i jezik, različit od bugarskog. U njemu su bile naglašene neke makedonske posebnosti. Njihova namjera bila je da posluži kao osnova za jedinstveni književni jezik u Makedoniji. U jednom radu Petar Pop Arsov zabilježio je i posebno grafičko označavanje mekih makedonskih suglasnika (ќ, ѓ, њ, љ). Na taj način prikazivao je posebni historijski i kulturni karakter Makedonije. Ubrzo nakon toga djelovanje družine zabranile su bugarske vlasti.

Godine 1895. grupa makedonskih iseljenika u Sofiji osnovala je **Makedonski komitet (MK)**, kasnije preimenovan u **Vrhovni makedonski komitet (VMK)**. Mnogi čla-

Naslovna stranica časopisa „Loza“

Prošlost kroz izvore

„Makedonska družina smatra da je njihova domovina Makedonija, da je ona naseljena posebnim slavenskim plemenom koje se naziva Makedonci, da su se tamo okupili svakojaki vanjski elementi, tj. Bugari, Grci, Srbi... da im je cilj da nam pruže snažan otpor i da se sačuvaju od naših razbojničkih nasrtaja...“ – službeni bugarski vladin list „Sloboda“ o ciljevima Mlade makedonske književne družine.

– Kako je list „Sloboda“ opisao ciljeve Lozarića?

Saznaj više

Inovacija koju je uveo Petar Pop Arsov bio je način bilježenja mekih makedonskih suglasnika (ќ' (к'к'а = к'к'а); г' (л'г'е = л'г'е); н' (кон' = коњ) i л' (л'убов = љубов). Deset godina kasnije, na isti način Krste Petkov Misirkov bilježi ove glasove u svojoj knjizi „Za makedonske stvari“. Ova knjiga kasnije je predstavljala osnovu za standardizaciju makedonskog jezika.

novi ove organizacije bili su iskreni makedonski patrioti i rodoljubi. Međutim, s vremenom su se u njeno rukovodstvo uključile mnoge ličnosti bliske bugarskom državnom vrhu. Na taj način Vrhovni makedonski komitet postao je instrument za ostvarivanje bugarskih interesa u Makedoniji. Pristalice Vrhovnog makedonskog komiteta nazivale su se **vrhovisti**.

Nakon zabrane Mlade makedonske književne družine, makedonski učenici i studenti u Srbiji osnovali su Učeničko društvo „**Vardar**“. Među najpoznatijim članovima ovog društva bili su **Krste Petkov Misirkov i Dimitrija Čupovski**. Društvo je imalo za cilj proučavanje Makedonije s geografskog, historijskog i etnografskog aspekta. Ubrzo nakon osnivanja djelovanje društva zabranile su srpske vlasti.

Početkom XX vijeka makedonski pečalbari i studenti u Beogradu osnovali su **Makedonski klub**. Nezvanični organ ovog društva bile su novine „**Balkanski glasnik**“. Na stranicama ovih novina javno su promovirane ideje društva o autonomiji Makedonije i o posebnoj makedonskom jeziku i crkvi. Zbog takve aktivnosti novine su zabranjene, a pristalice kluba protjerane iz Srbije. Veći dio njih nastavio je svoje djelovanje u Rusiji.

Makedonske organizacije i društva u prekomorskim zemljama

Krajem XIX vijeka grupa makedonskih iseljenika u Švicarskoj osnovala je **Makedonski tajni revolucionarni komitet (MTRK)**. On se zalagao za oslobođenje Makedonije izvođenjem terorističkih akcija protiv strateški važnih objekata Velikih sila u Osmanskom Carstvu. Njihov način djelovanja bio je pod utjecajem ideja anarhizma. Svoje ideje iznosili su u novinama „**Odmazda**“. Od ove grupe kasnije su proizašli solunski atentatori.

Nakon zabrane Makedonskog kluba u Beogradu, njegovi članovi nastavili su rad u Rusiji. Godine 1902. osnovali su **Makedonsko naučno-književno društvo** sa sjedištem u **Sankt Peterburgu**. Vodeću ulogu u društvu imali su **Krste Petkov Misirkov i Dimitrija Čupovski**. Njihov časopis nosio je naziv „**Makedonski glas**“. Društvo se zalagalo za

Nepoznate riječi i termini

Vrhovizam – ideologija vrhovista zasnovana na bugarskim pogledima na Makedoniju. Iako su se formalno zalagali za autonomiju Makedonije, vrhovisti su smatrali da je oslobođenje moguće samo uz pomoć Bugarske. Nastojali su preuzeti kontrolu nad makedonskim oslobodilačkim pokretom i usmjeriti ga u skladu s bugarskim interesima.

Krste Petkov Misirkov u mladosti

Nepoznate riječi i termini

Anarhizam – politička ideja prema kojoj ljudi mogu živjeti bez državne vlasti i bez vladara, putem dogovora i međusobne pomoći. Ipak, ova ideja bila je mnogo kritikovana jer se smatralo da je u stvarnosti teško održati red i sigurnost ljudi bez zakona i vlasti.

Stefan Dedov – jedan od osnivača Makedonskog kluba u Beogradu

Mihail Gerđikov – istaknuti predstavnik MTRK-a

Dimitrija Čupovski

priznavanje Makedonaca kao posebnog naroda, za obnovu Ohridske arhiepiskopije i njegovanje posebnosti makedonskog jezika.

Nakon Ilindenskog ustanka 1903. godine veliki broj Makedonaca emigrirao je u prekomorske zemlje (SAD i Kanadu). Tamo su počeli osnivati svoja društva s ciljem međusobnog pomaganja. Društva su bila organizirana na **lokalnoj osnovi** od iseljenika koji su dolazili iz istog mjesta u Makedoniji. Ponekad su prikupljali novac koji su slali za izgradnju javnih objekata (česmi, vodovoda i sl.) u starom kraju. Na taj način pomagali su svojim sunarodnicima u Makedoniji.

Saznaj više

Veliki broj makedonskih iseljenika u SAD-u ne bi mogao komunicirati na engleskom jeziku bez pomoći američko-bugarskih iseljenika. Zbog toga je u američko-bugarskim novinama objavljen prvi prevod makedonskog teksta. Na jednom letku iz 1911. godine među prevodiocima sa stranih jezika nalazi se i jedan prevodilac s makedonskog jezika.

Provjeri naučeno:

1. Navedi razloge iseljavanja iz Makedonije.
2. Kakav je bio odnos bugarskih i srpskih vlasti prema makedonskim organizacijama u njihovim državama?
3. Za šta se zalagalo Makedonsko naučno-književno društvo u Sankt Peterburgu?
4. Pokušaj da pronađeš sličnosti i razlike u djelovanju različitih makedonskih organizacija u iseljeništvu!

Makedonska revolucionarna organizacija

Pretpostavke za nastanak Makedonske revolucionarne organizacije

Krajem XIX vijeka Osmansko Carstvo nalazilo se u ozbiljnoj društveno-ekonomskoj krizi, koja se odražavala i u Makedoniji. Zbog toga je među stanovništvom postojalo nezadovoljstvo prema vlasti. Osim toga, makedonsko, prije svega hrišćansko stanovništvo, bilo je izloženo crkveno-prosvjetnim propagandama koje su poticale susjedne zemlje. To je izazivalo podjele i nejedinstvo među stanovništvom.

Mladi makedonski intelektualci, koji su uglavnom potjecali iz egzarijskih sredina, shvatili su da je oslobođenje Makedonije moguće samo vlastitim snagama i revolucionarnim metodama. Zbog toga su mnogi bili zaokupljeni idejom o Revolucionarnoj organizaciji. Ova ideja bila je posebno prisutna među osobama koje su gravitirale oko Mlade makedonske književne družine.

Osnivanje i cilj Makedonske revolucionarne organizacije (MRO)

Glavni inicijator za formiranje MRO bio je **Damjan Gruev**. On se u ljeto 1893. godine poveao sa svojim istomišljenicima u Solunu. Osnivački sastanak održan je **23. X** (julijanski kalendar), odnosno **4. XI** (gregorijanski kalendar) **1893. godine u Solunu**. Osim D. Grueva, sastanku su prisustvovali Petar Pop Arsov, Hristo Tatarčev, Ivan Hadži Nikolov, Andon Dimitrov i Hristo Batandžiev. Na ovom sastanku nisu donesene konkretne odluke.

Konstituiranje se dogodilo početkom januara 1894. godine. Tada je odlučeno da se Organizacija nazove **Makedonska revolucionarna organizacija**. Najviši rukovodeći organ nazvan je **Makedonski centralni revolucionarni komitet**. U njega je ušlo šest osnivača. Za **predsjednika Centralnog komiteta (CK) MRO** izabran je **Hristo Tatarčev**, a za **sekretara i blagajnika Damjan Gruev**. Cilj Organizacije bio je „politička autonomija Makedonije“ u okviru Osmanskog Carstva. Kao sredstvo za postizanje tog cilja bio je predviđen „**opći ustanak**“. Pri

Poveži znanje

Prisjeti se ciljeva Mlade makedonske književne družine i otkrij koji su od osnivača Makedonske revolucionarne organizacije učestvovali u njoj. Također pokušaj otkriti koji su od istaknutih djelatnika MRO, koji se ne ubrajaju među njene osnivače, gravitirali prema MMKD.

Osnivači Makedonske revolucionarne organizacije

Faksimil pečata MRO-a s potpisima Hrista Tatarčeva
i Damjana Grueva

tome se autonomija Makedonije shvatala kao **prijelazna etapa** ka **slobodnoj i nezavisnoj makedonskoj državi**. S vremenom je glavni moto Organizacije postao slogan „**Makedonija Makedoncima**“.

Organizaciona struktura i širenje MRO-a

MRO je bila postavljena na **centralističkom principu**. Najviši rukovodeći organ bio je **Centralni komitet**. Zatim su dolazili **okružni, sreski** i na kraju **seoski komiteti**. Organizirani članovi bili su podijeljeni u desetine, na čelu s rukovodiocem. Članovi desetine poznavali su samo pripadnike svoje grupe i rukovodioca, ali ne i više rukovodioce. Morali su paziti na svoje ponašanje i strogo čuvati povjerenju tajnu. Prilikom učlanjenja u Organizaciju polagala se zakletva. Rukovodstvo Organizacije koristilo je **tajno pismo (šifre)**, dok su rukovodioci i važnija mjesta imali **pseudonime**.

Početno uspostavljanje organizacione mreže bilo je pažljivo. Osnovna jezgra bila su postavljena do sredine 1896. godine. U početku su agitaciji bili izloženi učenici viših razreda, kao i mlađi učitelji iz egzarhijskih sredina. Značajnu ulogu u širenju MRO odigrali su novoprimiti članovi kao što su: Goce Delčev, Pere Tošev, Đorče Petrov i drugi. Kasnije se agitacija proširila među drugim crkvenim zajednicama, odnosno među patrijaršistima.

Od posebnog značaja za proširenje platforme MRO i njene mreže bio je **Solunski kongres (1896)**. Tada je preimenovana u **Tajnu makedonsko-odrinsku revolucionarnu organizaciju (TMORO)**. Prema novom Ustavu član Organizacije mogao je da bude svaki stanovnik Makedonije i Odrinske oblasti, bez obzira na narodnost. Orga-

Nepoznate riječi i termini

Politička autonomija Makedonije –

Stvaranje jedinstvene administrativne jedinice Makedonije, na čelu s hrišćanim guvernerom. Pri tome bi lokalna samouprava imala samostalnost u odlučivanju o pitanjima lokalnog karaktera, iz oblasti obrazovanja, raspodjele prihoda od poreza, vodila bi računa o odgovarajućoj zastupljenosti hrišćana u administraciji, pravu na korištenje lokalnog jezika i sl.

Istraživački izazov

U MRO su se koristili pseudonimi. Tako se za Solun koristio pseudonim *Sveta Gora*; za Bitolj – *Jerusalim*; za Strumicu – *Virovo* itd. Od ličnosti, D. Gruev koristio je pseudonim *Brajan Mitrev*; Hristo Tatarčev – *Svetomirov*; Đorče Petrov – *Marko* itd.

Uradi malo istraživanje i otkrij koji je bio pseudonim Goce Delčeva.

Historijska svjedočanstva

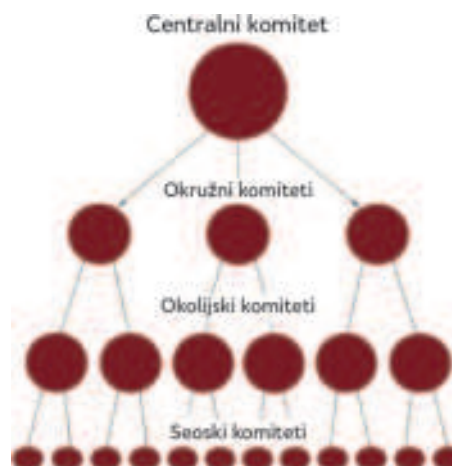

S vremenom je tajnost Organizacije bila otkrivena. U međuvremenu se ona nezvanično počela nazivati Unutrašnja organizacija. Evo šta o njoj piše list „Pravo“ 1902. godine:

„Unutrašnja revolucionarna organizacija svima će dati do znanja da radi za jedinstvo i nezavisnost Makedonije kao slobodne države na Balkanskom poluo-toku. Ta Organizacija... nije agent nijedne od balkanskih država, nego je agent samo makedonske slobode i nezavisnosti. Takvim dokazima ona će postepeno uklanjati plemenske razlike u Makedoniji i organizirati, iako raznolik, ali sposoban da se sam upravlja mirno, tiho, makedonski narod.“

nizacija je nastojala da se suprotstavi nacionalističkoj propagandi.

Ovim građanskim konceptom Organizacija se otvorila prema svim nezadovoljnim elementima s ciljem da ih ujedini oko ideje autonomne Makedonije. Teritorija Makedonije bila je podijeljena na pet revolucionarnih okruga, a šesti okrug nalazio se u Odrinskoj oblasti. Istovremeno je odlučeno da se otvori **Zagranično predstavništvo** sa sjedištem u Sofiji. Zadatak zagraničnih predstavnika bio je da prikupljaju materijalnu pomoć među makedonskim emigrantima i bugarskim građanima za oslobodilačko djelo. Za prve zagranične predstavnike imenovani su Goce Delčev i Đorče Petrov.

Organizaciona struktura MRO-a

Formiranje četa MRO-a

Prva naoružana lica Organizacije bila su organizirana u trojke. Oni su prenosili oružje, služili kao kuriri, a ponekad i za likvidaciju neprijatelja Organizacije. Prve čete pojavile su se **1897. godine**. S vremenom je njihov broj počeo rasti. Glavnu ulogu u stvaranju četničkog instituta imao je Goce Delčev, koji je bio **inspektor četa**. Na čelu svake čete nalazio se **vojvoda**, koji je pored sebe imao i sekretara. Potonji je bio odgovoran za revolucionarnu agitaciju među stanovništvom.

Čete su imale važnu ulogu u širenju mreže MRO. One su podigle autoritet Organizacije među stanovništvom, ali i među njenim neprijateljima. Prenosile su oružje, likvidirale razbojнике i neprijatelje, vršile prikupljanje novca, a po potrebi i otmice radi otkupnine. Čete su se skrivale po planinama i selima, a uglavnom su se kretale noću. Glavni zadatak četa bio je priprema stanovništva za ustanak. Za vrijeme ustanka trebale su predstavljati jezgro oko kojeg će se okupiti ostali borci. Prava i obaveze četa bili su određeni posebnim pravilnicima.

Izazovi i opasnosti u razvoju MRO-a i oslobodilačkog pokreta

Prema svom cilju i metodama djelovanja, MRO je bila protiv poretka i teritorijalnog integriteta države. Njena djelatnost bila je ilegalna. Zbog toga je vlast imala obavezu i legitimitet da je progoni i kažnjava.

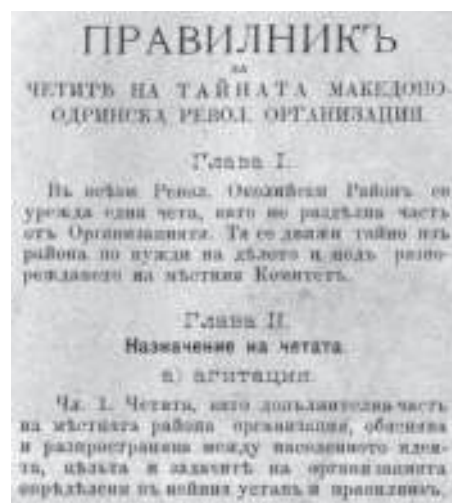
Prošlost kroz izvore

Iz Ustava TMORO:

Član 1. Tajna makedonsko-odrinska revolucionarna organizacija ima za cilj da ujedini u jednu cjelinu sve nezadovoljne elemente u Makedoniji i Odrinskoj oblasti, bez obzira na narodnost, radi izvojevanja putem revolucije pune političke autonomije za te dvije oblasti.

Član 4. Član TMORO može biti svaki Makedonac i stanovnik Odrinske oblasti... koji nije kompromitiran ničim nečasnim i bezkarakternim pred društvom...

Pravilnik za čete TMORO-a

Tokom svog postojanja MRO se često nalazila licem u lice s osmanskim vlastima. Najčešći razlozi za to bile su njene ilegalne aktivnosti. U početku se MRO finansirala putem članarine i dobrovoljnih priloga. Kada su se finansijske potrebe povećale, počela je s iznudama, pa čak i otmicama radi otkupnine. U takvim situacijama često je dolazilo do otkrivanja Organizacije, pri čemu su mnogi bili zatvarani. Neke afere i otkrivanja bili su izazvani slučajnim pronalaskom oružja, pisama, izdajama i slično.

Pored toga, MRO je nailazila na prepreke od propagandnih institucija susjednih država. Zato je nastojala obračunati se s njihovim predstavnicima. Organizacija nije trpjela druge organizacije na teritoriji Makedonije i često se obračunavala s njima. Slično je postupala i s vanjskim organizacijama koje su nastojale da se infiltriraju u Makedoniju.

Mjesto, uloga i značaj MRO-a

MRO ima značajno mjesto u historiji makedonskog naroda i njegovoj borbi za vlastitu državu. Svojim institucijama i utjecajem koji je imala predstavljala je paralelnu vlast. Zbog toga je često bila tretirana kao „država u državi” ili, kako je još nazivana, jedna „Podzemna republika”. Njen najveći domet predstavljaju Ilindenski ustanak i Kruševska republika.

Američka misionarka Mis Stoun – najpoznatija oteta osoba radi otkupnine, (ilustracija iz 1902. godine)

Pečat Solunskog okružnog revolucionarnog komiteta

Prošlost u sadašnjosti

U makedonskoj himni spominju se čak četiri imena iz ilindenskog perioda. Također, u državi razne institucije nose imena djelatnika iz ilindenske generacije. Prvo zasjedanje ASNOM-a održano je 2. augusta.

Pokušaj objasniti zašto je ovaj događaj održan upravo tada? I zašto je više partizanskih odreda tokom NOB-a nosilo imena djelatnika iz ilindenskog perioda?

Provjeri naučeno:

1. Koji je bio cilj MRO-a i kojim sredstvima ga je nastojala ostvariti?
2. Navedi i objasni odluke Solunskog kongresa iz 1896. godine!
3. Kakva je bila uloga četa MRO-a?

Istaknuti djelatnici makedonske revolucionarne organizacije

Damjan (Dame) Gruev (1871–1906)

Dame Gruev rođen je u Smilevu. Otac mu je bio zidar, a majka je umrla kada je bio mali. Školovao se u Smilevu, Bitolju, Solunu, Beogradu (Kraljevina Srbija) i Sofiji (Kneževina Bugarska). U Sofiji je studirao historiju na Visokoj školi, ali studije nije završio. Bio je aktivan u Makedonskom studentskom društvu, iz kojeg je kasnije proizašla MMKD.

Radio je kao učitelj, u štampariji i kao školski inspektor. D. Gruev **bio je glavni inicijator pri formiranju MRO**. On je formirao **prve komitete** u unutrašnjosti Makedonije. Posjedovao je izuzetne **organizatorske sposobnosti**. Bio je **dobar agitator** i lako je uspostavljao kontakt s ljudima iz različitih društvenih slojeva, čime je doprinio širenju oslobodilačkog pokreta.

Osim toga, Gruev je bio istaknuti i **pragmatični rukovodilac** MRO. Učestvovao je i predsjedavao radom više kongresa, kao i donošenjem najznačajnijih odluka Organizacije. Zbog svoje revolucionarne djelatnosti bio je osuđen na deset godina zatvora, ali je **i iz zatvora nastavio davati upute**. Kasnije je bio amnestiran.

Kao **član Glavnog štaba** imao je ključnu ulogu tokom Ilindenskog ustanka. Dao je više intervju a stranim novinarima, među kojima ruskim i američkim, čime je afirmirao borbu MRO za autonomiju Makedonije. Poginuo je u borbi s osmanskim potjerama kod sela Rusinovo, u Berovskom kraju. Njegovo ime neraskidivo je povezano s Organizacijom od njenog osnivanja pa do njegove smrti. Za vrijeme Ilindenskog ustanka, u makedonskim prilikama ponovo je afirmirao prusku devizu iz vremena Napoleonovih ratova: **„Bolje strašan kraj nego strah bez kraja.“**

Petar Pop Arsov (1868–1941)

Petar Pop Arsov rođen je u selu Bogomila u porodici sa svešteničkom tradicijom. Školovao se u Bogomili, Velesu, Solunu, Beogradu (Kraljevina Srbija) i Sofiji (Kneževina Bugarska). Tokom školovanja imao je priliku

Damjan Gruev

Historijska svjedočanstva

„Gruev je rođeni Makedonac i stalno živi u Makedoniji; došao je ovdje (Sofija) prije mjesec dana da liječi ranu koju je zadobio u jednom slučajnom sukobu s turskom vojskom. Sada je gotovo ozdravio i čini se da će se uskoro ponovo vratiti u Makedoniju. On ima veliki utjecaj, ne samo u Makedoniji, nego na njega računaju i srpska i bugarska vlada. Turska vlada procijenila je njegovu glavu na 5.000 turskih lira. Gospodin Gruev je relativno mlad čovjek, lijepog biblijskog lica; njegovo raspoloženje je stabilno i vedro... očigledno je da stalne bure i životne brige nisu slomile ovu prirodu.“

K. Barbenko, dopisnik lista „Novoje vremja“ o D. Gruevu, 1906. godine.

da upozna vanjske poglede na Makedoniju. Završio je filologiju na Visokoj školi u Sofiji. Njegova snaga bila je u pisanoj riječi. Njegov prepoznatljiv (zaštitni) znak bio je šešir.

Petar P. Arsov istakao se kao **revolucionar, ideolog, publicista i filolog**. Još kao student imao je značajnu ulogu u MMKD-u, pri čemu je bio **urednik časopisa „Loza“**.

Petar P. Arsov ubrojao se među šestoricu osnivača MRO. On je pripremio prve dokumente Organizacije. Po nalogu CK objavio je brošuru kojom je razotkrio ciljeve bugarske propagande u Makedoniji. Bio je član CK MRO, okružni rukovodilac, kao i zagranični predstavnik.

Posebno je poznata njegova deviza: **„Svako ko nam izvana pokloni slobodu, oduzet će nam zemlju.“** Zbog svoje revolucionarne djelatnosti bio je **osuđen na 101 godinu zatvora**, ali je kasnije **bio amnestiran**. Kao intelektualac poznavao je propagandnu moć crkveno-prosvjetnih institucija. Zbog toga se zalagao za otvaranje Visoke pedagoške škole u Skoplju, sa statusom državnog fakulteta. Petar P. Arsov bio je ogorčeni protivnik podjele Makedonije. Prema njemu, čak i da Makedonija nije postojala, diplomatija bi je trebala stvoriti za dobro Balkana. Umro je u Sofiji 1941. godine.

Poveži znanje

Prisjeti se koji su bili ciljevi MMKD-a i po čemu je karakterističan časopis „Loza“? Prisjeti se kakve se pravopisne inovacije susreću u pripovijetki Petra P. Arsova!

Petar Pop Arsov

Goce (Đorgi) Delčev (1872–1903)

Goce Delčev rođen je u Kukušu u višečlanoj srednje imućnoj porodici. Školovao se u rodnom Kukušu, Solunu (Egzarhijska gimnazija) i Sofiji, gdje je završio „Kneževsku vojnu školu“. Nije dobio oficirski čin jer je bio uhvaćen kako čita knjige sa socijalističkim sadržajem, koje su bile zabranjene.

U redove MRO lično ga je uključio Dame Gruev u Štipu (1894). Delčev je za kratko vrijeme pokazao izuzetne **organizatorske i agitatorske sposobnosti**. Pored toga, istakao se kao **ideolog** makedonske oslobodilačke ideje. Zbog toga je stekao izuzetno poštovanje, kako u Organizaciji, tako i među narodom. Zajedno s Đorčetom Petrovim izradio je Ustav i Pravilnik TMORO. Bio je član CK, zagranični predstavnik i **inspektor četa** TMORO.

Goce Delčev

On je bio **promotor organizacionih sudova**. Učio je seljake da ne idu pred turske sudove, nego da svoje probleme rješavaju sami pred organizacionim sudovima. G. Delčev zalagao se za „**moralnu revoluciju**“, odnosno revoluciju u umu. Prema njemu, rob će prestati robovati tek kada oslobodi vlastiti um. Delčev se žestoko suprotstavljao svim pokušajima vanjskog utjecaja na makedonsko oslobodilačko djelo.

Delčev je organizator prve ilegalne radionice za proizvodnju bombi za potrebe Organizacije. Kao inspektor četa često je obilazio Makedoniju i Odrinsku oblast, bez obzira na narušeno zdravlje. Njegov najduži obilazak Makedonije trajao je od jeseni 1901. do proljeća 1902. godine. Poznat je kao **Veliki pohod**. Poginuo je 4. maja 1903. godine u sukobu s osmanjskom vojskom u selu Banica (Sersko). Zbog svog neumornog djelovanja, iskrenosti, poštenja i odanosti oslobodilačkoj borbi, prihvaćen je kao **apostol makedonske oslobodilačke ideje**.

Đorče Petrov (1865–1921)

Đorče Petrov rođen je u Varoši – Prilep, u sitnotrgovačkoj porodici. Školovao se u Prilepu i Solunskoj egzarhijskoj gimnaziji. Odatle je bio isključen zbog učešća u učeničkoj pobuni. Obrazovanje je završio u Plovdivu (Istočna Rumelija).

Iako se u MRO uključio nakon njenog osnivanja, brzo se uzdigao u njenim redovima. Bio je član CK i zagranični predstavnik. Zajedno s G. Delčevim pripremio je Ustav i Pravilnik TMORO. Zbog svojih vještina uvjeravanja imao je značajan utjecaj među esnafima i građanstvom.

Đorče Petrov istakao se kao **ideolog i teoretičar** makedonskog oslobodilačkog pokreta. Posjedovao je **diplomatske osobine**, a odlikovao se i svojim analitičkim pristupom. Zato je u vrhovističkim krugovima bio nazivan „**makedonski itrec**“. Kao demokrata po uvjerenju zalagao se za demokratizaciju i decentralizaciju Organizacije.

Prošlost kroz izvore

„Oslobođenje Makedonije leži u unutrašnjem ustanku. Ko misli da će se Makedonija osloboditi drugačije, taj vara i sebe i druge... Ako se ustanak pravi sa 1–40 ljudi, onda bi Makedonija odavno bila slobodna državica... Treba taj narod probuditi iz petstogodišnjeg dubokog sna, koji je Makedonca učinio prilično zaostalim u svijesti o ljudskim pravima.“

Iz pisma G. Delčeva Efreemu Karanovu, 1895. godine.

Naslijeđe za buduće generacije

Goce Delčev relativno rano uvršten je u panteon makedonskih nacionalnih heroja. U tom duhu „Gocev list“, koji izdaje Kukuško dobrotvorno bratstvo u Sofiji, 1937. godine, između ostalog piše:

„Sveta je dužnost za makedonski narod i za emigraciju da svake godine obilježava uspomenu na nezaboravnog makedonskog nacionalnog heroja Gocu Delčeva i na plejadu boraca revolucionara... Tako ćemo izraziti naše poštovanje i zahvalnost našem vjernom i najodanijem učitelju i bezbrojnim borcima koji su svoju mladost posvetili i položili svoje živote za Makedoniju.“

Đorče Petrov

Đorče Petrov bio je pristalica teze o permanentnom ustanku, umjesto općeg masovnog ustanka. Smatrao je da se na taj način makedonsko pitanje može duže održati otvorenim pred evropskom diplomatijom. Tokom Ilindenskog ustanka s četom je učestvovao u Bitoljskom revolucionarnom okrugu.

Napisao je više studija o makedonskoj oslobodilačkoj borbi. Također je ostavio dragocjene uspomene koje predstavljaju značajan izvor za historiju makedonskog oslobodilačkog pokreta. Ubijen je u Sofiji od strane plaćenog ubice.

Pere Tošev

Pere Tošev (1865–1912)

Pere Tošev rođen je u Prilepu u imućnoj porodici. Školovao se u Prilepu i u Solunskoj egzarhijskoj gimnaziji, odakle je bio isključen zbog učešća u učeničkoj pobuni. Gimnaziju je završio u Plovdivu (Istočna Rumelija).

Radio je kao učitelj u više mjesta širom Makedonije. Ubraja se među **osnivače prvih komiteta MRO u Bitoljskom revolucionarnom okrugu** (1894). Ubrzo nakon toga postao je član Centralnog komiteta. Po prirodi je bio **tih, skroman i povučen, čvrstog karaktera i volje**, ali se nikada nije nametao. U početku je više vjerovao u moć bombi i dinamita nego u snagu organiziranog stanovništva.

Zbog svoje revolucionarne aktivnosti bio je osuđen na 101 godinu progonstva, ali je ubrzo nakon toga bio amnestiran. Učestvovao je u radu više kongresa Organizacije. Tokom Ilindenskog ustanka djelovao je u Mariovskom kraju. Bio je istaknuti **zagovornik demokratizacije i decentralizacije** Revolucionarne organizacije. Osim toga, zalagao se za uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja, kao i za podizanje ekonomskog i kulturnog nivoa stanovništva. Poginuo je 4. maja 1912. godine u Drenovskoj klisuri.

Jane Sandanski (1872–1915)

Jane Sandanski rođen je u selu Vlahi, Melničko. Njegov otac bio je barjaktar u Makedonskom ustanku. Ubrzo je njegova porodica emigrirala u Dupnicu (Kneževina Bugarska).

U makedonski pokret uključio se preko Vrhovnog makedonskog komiteta (VMK). Nakon što je uočio intrige VMK-a

Jane Sandanski

s makedonskim oslobodilačkim pokretom, pod utjecajem Goce Delčeva, uključio se u TMORO. Od tada je **postao žestok protivnik vrhovista** i nepomirljiv **borac za samostalnost i nezavisnost makedonskog oslobodilačkog pokreta i Makedonije**.

Sandanski je bio neprikosnoveni rukovodilac i autoritet u Serskom revolucionarnom okrugu. Posebno se proslavio nakon otmice američke protestantske misionarke **Mis Stoun**. Ova afera doprinijela je širenju istine o makedonskoj oslobodilačkoj borbi u SAD-u.

Sandanski je bio hrabar i odlučan u borbi, kako protiv Osmanlija, tako i protiv neprijatelja Organizacije. Sa svojim odredom učestvovao je u pohodu na Carigrad prilikom gušenja kontraprevrata (1909). Ubijen je u zasjedi na planini Pirin. Zbog svojih podviga bio je poštovan od naroda. Zato je opjevan u više narodnih pjesama. Zbog svog autoriteta poznat je i kao „**Pirinski car**“.

Saznaj više

Jane Sandanski često je izazivao vrhoviste na javne debate pred stanovništvom. U jednoj takvoj debati istakao je:

„Mi smo se odlučno suprotstavili vašim oficirima jer smo poznavali njihovo vaspitanje... To su ljudi koji su položili zakletvu na vjernost bugarskom knezu i bugarskoj državi, zato oni ne mogu biti ništa drugo osim njihova slijepa i poslušna oruđa. A mi ne želimo zamijeniti tursku tiraniju i turske sultane drugim takvima, pa ni bugarskom tiranijom i bugarskim knezom... Mi želimo da Makedonija bude autonomna, nezavisna, slobodna, Makedonija Makedoncima... Vi želite autonomiju Makedonije... kao sredstvo, kao etapu za buduće osvajanje i prisajedinjenje, a kod nas je sloboda, autonomija postavljena kao cilj. Eto gdje je velika razlika između nas, Unutrašnjih, i Vas – vrhovista.“

Provjeri naučeno:

1. Šta podrazumijeva izreka „Bolje strašan kraj nego strah bez kraja“? Kakva je njena veza sa parolom „Sloboda ili smrt“?
2. Uporedi i objasni kakvu poruku nose izjave: „Svako ko nam izvana pokloni slobodu, oduzet će nam zemlju“ i „Oslobođenje Makedonije leži u unutrašnjem ustanku“?
3. Na osnovu teksta iz rubrike „Saznaj više“, objasni razlike između stavova vrhovista i pristalica TMORO-a o pitanju autonomije Makedonije.

Ilindenski ustanak

Uzroci ustanka

Već znate da je Revolucionarna organizacija težila i pripremala se za izvojevanje političke autonomije Makedonije putem općeg ustanka. Za manje od jedne decenije Organizacija je uspjela stvoriti svoje čete, kurirsku službu, osigurati određene količine oružja, ali i podići duh kod dijela stanovništva. Zbog toga su organi vlasti poduzimali razne mjere progona. To je povećavalo nezadovoljstvo među stanovništvom, ali i nestrpljenje kod nekih rukovodilaca i vojvoda za početak ustanka.

Položaj se posebno zaoštrio nakon **vrhovističke provokacije za ustanak** 1902. godine. Osim toga, vrhovisti su prijetili da će narednog proljeća (1903) ponovo ući u Makedoniju. To je predstavljalo opasnost od pustošenja novih područja, gubitka mukotrpno prikupljenog oružja, ali i demoralizacije stanovništva. S druge strane, u diplomatskim krugovima već se govorilo o reformama u Makedoniji.

U takvim okolnostima, krajem 1902. godine u TMORO otvoreno je pitanje ustanka za predstojeće proljeće (1903). Ovu ideju posebno su zastupali predsjednik CK TMORO – **Ivan Garvanov**, kao i predsjednik Bitoljskog okruga – **Anastas Lozančev**.

Solunski januarski kongres i pitanje ustanka 1903. godine

Na inicijativu Bitoljskog okružnog komiteta, a na zahtjev Ivana Garvanova, sredinom **januara 1903. godine** u Solunu održan je kongres. Tada je donesena odluka o **općem ustanku**, bez određivanja tačnog vremena njegovog početka. Glavni argumenti za ovu odluku bili su: nepodnošljiv položaj, posebno u Bitoljskom kraju; opasnost od nove vrhovističke provokacije; navodno povoljna međunarodna situacija; kao i određena obećanja o mogućoj pomoći iz Bugarske. Na ovom kongresu nije učestvovao niko od istaknutijih djelatnika Organizacije.

Ivan Garvanov

Učiteljice koje su izvezle ustaničku zastavu Glavnog štaba

Istovremeno su, po pitanju ustanka, u Sofiji **održana višednevna savjetovanja**. Na njima su učestvovali: G. Delčev, Đ. Petrov, H. Tatarčev i drugi istaknuti djelatnici. Pri tome je prevladalo mišljenje da bi, umjesto općeg ustanka kako je odlučio CK, bilo bolje pojačati aktivnosti četa koje bi bile praćene diverzijama dinamitom, bez uvlačenja stanovništva u masovni ustanak. Na taj način došlo bi do **permanentnog ustanka**, a da on formalno ne bude proglašen. Na kraju su se svi složili da ustanak ima **partizanski karakter**. Promovirajući svoju koncepciju ustanka, Goce Delčev poginuo je u selu Banica.

Solunski atentati

Tokom priprema za ustanak, **krajem aprila 1903. godine**, odjeknuli su **Solunski atentati**. Oni su bili djelo nekoliko mladih idealista, koji su se nazvali **gemidžije**. Oni nisu vjerovali u snagu organiziranog naroda, nego su smatrali da individualnom samopožrtvovanošću mogu postići veće učinke. Gemidžije su smatrale da će diverzijama dinamitom na objekte u koje je bio uložen evropski kapital skrenuti pažnju evropskih sila u korist Makedonije.

Gemidžije su izvele nekoliko napada na javne objekte. Među njima se posebno izdvajaju paljenje francuskog parobroda **Gvadalkivir** i dizanje u zrak **Osmanske banke** u Solunu, ispod čijih je temelja prethodno bio postavljen eksploziv. Neke od gemidžija poginule su u sukobu s vojskom, neke su izvršile samoubistvo, a druge su bile uhvaćene i osuđene. Istovremeno su osmanske vlasti izvršile žestoke represalije nad civilnim stanovništvom.

„Gvadalkivir“ u plamenu

Intervencija vojske tokom Solunskih atentata

Saznaj više

Eksplorziju na brodu „Gvadalkivir“ podmetnuo je Pavel Šatev, koji se na brod ukrcao s pasošem na tuđe ime. Brod je potpuno izgorio, ali su svi putnici spašeni. Sljedećeg dana P. Šatev je uhvaćen na željezničkoj stanici u Skoplju. Odatle je vraćen u Solun i izveden pred sud. Tokom suđenja doveden je njegov otac iz Kratova kako bi potvrdio identitet svog sina. Međutim, Šatev je tvrdio da ne poznaje tog čovjeka i da on nije Pavel, nego Đorđi Manaskov, odnosno osoba čije je ime stajalo u pasošu. Osuđen je na doživotni zatvor, ali je kasnije bio amnestiran.

Vijest o Solunskim atentatima odjeknula je širom svijeta, ali su oni, s druge strane, dodatno zakomplikovali položaj u Makedoniji i pojačali ustaničko raspoloženje.

Pripreme za ustanak i Smilevski kongres

Krajem januara 1903. godine u Makedoniju su ubrzano počele ulaziti čete, prvenstveno iz Kneževine Bugarske. One su sa sobom donosile značajne količine oružja i eksplozivnih naprava. U Makedoniji su formirane nove čete i povećavao se sastav postojećih. Pečalbari su se počeli vraćati kako bi učestvovali u ustanku. Bio je izrađen plan za ustanak, prema kojem je on trebao imati partizanski karakter. U njemu je bilo naglašeno da **cilj nije bio da ustanici poraze Osmanlije, nego da ne dozvole da budu poraženi**. Cilj je bio da ustanak traje što duže, kako bi se izazvalo miješanje Velikih sila.

Tokom ovih priprema, početkom maja 1903. godine održan je **Smilevski kongres**. Njime je predsjedavao Damjan Gruev. Odluke ovog kongresa odnosile su se isključivo na Bitoljski revolucionarni okrug. Kongres je izabrao **Glavni štab** (GŠ), koji je trebao rukovoditi ustankom. U njega su ušli: **Dame Gruev, Anastas Lozančev i Boris Sarafov**. Istovremeno je izrađen **Ustanički disciplinski ustav**.

Memorijalni muzej Smilevskog kongresa

Ustanička zastava Ohridskog revolucionarnog okruga

Glavni štab ustanka: Damjan Gruev, Anastas Lozančev i Boris Sarafov

Njime su bila regulirana prava, dužnosti i odgovornosti svih učesnika u ustanku. Kongres je donio odluku da se ubrzaju pripreme u smislu prikupljanja oružja, municije, odjeće, lijekova, izrade zastava i sl. Kongres je zabranio bilo kakvo nasilje nad civilnim muslimanskim stanovništvom. GŠ je, na osnovu ovlaštenja Kongresa, kasnije donio odluku da ustanak počne na praznik Sv. Ilije, u noći između 2. i 3. augusta. Zbog toga je nazvan Ilindenski ustanak.

Ilindenski ustanak u Bitoljskom revolucionarnom okrugu

Početak ustanka bio je najavljen posebnim Proglasom Glavnog štaba, pri čemu je dan početka do posljednjeg trenutka držan u tajnosti.

Uvečer 2. augusta 1903. godine objavljen je početak ustanka. On je počeo paljenjem ustaničkih vatri, zvonjavom crkvenih zvona, prekidanjem telefonskih i telegrafskih linija, osvećenjem ustaničkih zastava, revolucionarnim govorima i napadima na naseljena mjesta. **Ustanički centar nalazio se u selu Smilevo.** Ono je bilo oslobođeno, pri čemu je organizirana ustanička vlast koja je trajala dvadesetak dana. U neposrednoj blizini oslobođeno je **Kruševo**. Ustaničnici su postigli značajne uspjehe i u Kosturskom i Lerinskom kraju. U ovom regionu oslobođena su gradića **Klisura i Neveska**. Žestoke borbe vođene su u Ohridskom, Prespanskom, Kičevskom i Demirhisarskom kraju.

U Bitoljskom revolucionarnom okrugu na mnogim mjestima došlo je do **masovnog priključivanja stanovništva ustaničnicima**. To je otežavalo položaj boraca, jer su morali brinuti o sigurnosti civilnog stanovništva. Zbog toga su organizirani tzv. **zbjegovi**. U Bitoljskom revolucionarnom okrugu ustaničnici su prvih desetak dana imali značajnu inicijativu na terenu. Pri tome su oslobodili više naseljenih mjesta, a u nekim regionima ustanička dominacija osjećala se više od dvadesetak dana.

Prošlost kroz izvore

Iz proglasa Glavnog štaba za podizanje ustanka:

„Braćo, napokon je došao dan koji smo toliko dugo čekali da se obračunamo s našim vjekovnim dušmaninom... Dosta je više tolikih muka, dosta je više tolikih sramota! Hiljadu puta je bolja smrt nego sramotan i životinjski život. Određeni dan kada narod iz cijele Makedonije i Odrinske oblasti treba javno izaći s oružjem u ruci protiv neprijatelja jeste 20. juli 1903. godine.“

Datum 20. juli je prema julijanskom kalendaru. Razmisli i odgovori kojem datumu po gregorijanskom kalendaru odgovara.

Nepoznate riječi i termini

Zbjegovi – skloništa na teško pristupačnim mjestima u planinskim predjelima, gdje se skrivalo neboraćko civilno stanovništvo (žene, djeca, starci). U njima je bila organizirana ishrana za stanovništvo. Prilikom gušenja ustanka, osmanska vojska vršila je žestoke masakre kada bi naišla na zbjegove.

Združene kosturske čete, 1903. godine

Ustaničke aktivnosti u drugim revolucionarnim okruzima

Za razliku od Bitoljskog okruga, u Skopskom, Solunskom i Strumičkom revolucionarnom okrugu nisu održani okružni kongresi, niti je došlo do masovnog ustanka. U ovim krajevima pojačana je djelatnost četa, čime je djelimično olakšan položaj ustanika u Bitoljskom okrugu. Pri tome je izvedeno više diverzantskih akcija na željezničkoj pruzi Solun–Skoplje, čime je ometan transport osmanske vojske. Značajniji sukobi između četa i vojske vođeni su na prostoru između Kukuša, Gevgelije i Enidže Vardara.

U Serskom revolucionarnom okrugu održan je kongres na kojem je odlučeno da ustanak tamo počne na praznik **Krstovdan** (27. septembra). Tokom ustaničkih djelovanja u ovom okrugu došlo je do **privremenog pomirenja** između četa TMORO i vrhovista. Pri tome je do intenzivnijih borbi došlo u Nevrokopskom i Razloškom kraju.

Historijska svjedočanstva

Henri N. Brejlsford, koji je nakon Ilandenskog ustanka boravio u Makedoniji kao predvodnik humanitarne misije, o Ustanku piše:

„Ustanak iz 1903. godine bio je mnogo više od jednog aktivnog vojnog pokreta. To je bila masovna demonstracija u kojoj je učestvovalo cjelokupno slovensko stanovništvo – muškarci, žene i djeca. Ustanak je zaista bio izrazito makedonski pokret, pripremljen od Makedonaca, vođen od njih i potpomognut snažnim simpatijama slovenskog stanovništva. Prvo iznenađenje za mene bilo je to što je ovo stanovništvo uzelo oružje i što je ustalo masovno.“

Provjeri naučeno:

1. Navedi uzroke Ilandenskog ustanka.
2. Koji su bili argumenti Centralnog komiteta pri donošenju odluke o podizanju ustanka?
3. Zašto su gemidžije svoje akcije usmjerile protiv stranog kapitala u Osmanskom Carstvu?
4. Nabroj najvažnije odluke Smilevskog kongresa!
5. Po čemu se razlikovalo ustaničko djelovanje u Bitoljskom revolucionarnom okrugu od onoga u ostalim krajevima Makedonije?

Kruševska republika

Pripreme za ustanak i oslobođenje Kruševa

U Bitoljskom revolucionarnom okrugu najznačajniji ustanički uspjeh predstavljalo je **oslobođenje Kruševa**. To se duguje ozbiljnim pripremama, planinskom terenu, većem broju ustanika, kao i odlučnosti tamošnjeg rukovodstva. Pripremama je rukovalo tzv. **Gorsko načelstvo**, na čelu s **Nikolom Karevim**.

Kruševsko Gorsko načelstvo organiziralo je prikupljanje oružja, municije, odjeće, hrane i lijekova. Za nove borce organizirane su vježbe za obuku u rukovanju oružjem i upoznavanje s osnovama vojnih vještina. Istovremeno je izrađen i detaljan plan za napad i oslobađanje Kruševa. Za tu svrhu bilo je angažirano oko **800 ustanika**.

Napad na Kruševo počeo je u noći između **2. i 3. augusta 1903. godine**. Početak ustanka simbolično je označen zvonjavom crkvenih zvona. Napad je bio usmjeren na glavne osmanske objekte, kao što su bili: kasarna, općina i pošta. Najžešća i najduža bila je borba za kasarnu. U poslijepodnevним satima **3. augusta Kruševo** je bilo slobodno. Ustanici su s razvijenom zastavom trijumfalno prošli kroz grad, gdje ih je stanovništvo dočekalo s oduševljenjem. Prvi osmanski pokušaji da povrate grad bili su odbijeni.

Kruševska republika

Nakon oslobođenja Kruševa uspostavljena je privremena **ustanička vlast**, poznata kao **Kruševska Republika**.

Idejni tvorac i organizator Republike bio je Nikola Karev. Najviši organ civilne vlasti bio je **Savjet Republike**, sastavljen od 60 članova (po 20 predstavnika svake etničke zajednice). Savjet je izabrao **Privremenu vladu** od šest članova, na čijem je čelu bio Dinu Vangeli. Oni su bili zaduženi za održavanje reda i mira, za sudstvo, osiguravanje hrane za ustanike, sanitetske usluge i slično.

Kruševsko Gorsko načelstvo

Saznaj više

Na osnovu odluka Smiljevskog kongresa, Bitoljski revolucionarni okrug bio je podijeljen na deset revolucionarnih rejona. Za svaki od njih bilo je formirano posebno Gorsko načelstvo. Gorska načelstva bila su zadužena za pripreme ustanka, kao i za samo njegovo izvođenje. Gorsko načelstvo Kruševa bilo je najpoznatije u cijelom Bitoljskom revolucionarnom okrugu.

Nikola Karev

U gradu je bila otvorena radionica za popravku oružja i punjenje metaka. Za odbranu grada bili su iskopani rovovi i podignuta utvrđenja, ali je napravljeno i nekoliko **topova od trešnjinog drveta**. Vojnu vlast predstavljalo je **Gorsko načalstvo – Štab**. On je bio smješten na lokalitetu **Gumenje**, odakle je imao pregled nad gradom i širom okolinom.

Radi neutraliziranja i pridobijanja muslimana iz okolnih sela, njima je upućen Proglas, poznat kao „**Kruševski manifest**“. On predstavlja svojevrsnu deklaraciju o ciljevima ustanka i poziv muslimanima da, ukoliko ne mogu otvoreno podržati borbu za autonomiju Makedonije, onda je barem ne ometaju.

Prošlost kroz izvore

„Dođite, braćo muslimani, da zajedno krenemo protiv naših i vaših neprijatelja! Dođite pod zastavu Autonomne Makedonije! Makedonija je naša zajednička majka i poziva u pomoć... Ako i vi nas smatrate svojom braćom, ... ako želite ponovo živjeti s nama, kao što ste živjeli do sada, i ako ste vjerni i dostojni sinovi majke Makedonije, možete nam pomoći samo u jednom – a to je velika pomoć: da se ne udružujete s neprijateljima, da ne dolazite s puškama protiv nas i da ne činite zulume po hrišćanskim selima!“

Iz Kruševskog manifesta.

Historijska svjedočanstva

Uobičajeno se tvrdi da je termin „Kruševska Republika“ nastao kasnije, kako bi označio ustaničku vlast u Kruševu. Međutim, taj termin upotrijebljen je još za vrijeme ustanka, u članku „*Užasi u Kruševu – svjedočanstvo jednog očevica*“, objavljenom 31. VIII. 1903. godine u novinama „Vistina“, koje su izlazile u Bukureštu (Rumunija).

Trešnjev top

Istraživački izazov

Do danas je sačuvan samo jedan originalni trešnjev top iz vremena Ilindenskog ustanka.

Istraži gdje se danas čuva i kako je završio tamo!

Kraj Kruševske Republike i gušenje Ilindenskog ustanka

Osmanske vlasti reagirale su žestoko prilikom gušenja Ilindenskog ustanka. Cilj je bio da se ustanak što prije uguši kako ne bi prerastao u dugotrajnu gerilsku borbu. Time bi se izbjeglo ozbiljnije miješanje Velikih sila. U tu svrhu angažirane su značajne vojne snage i bašibozuk.

Prvo se na udaru osmanskih snaga našlo Kruševo. Vraćanjem kontrole nad njim trebalo je vratiti ugled sultana. Zbog toga je Kruševo bilo opkoljeno sa svih strana velikim vojnim jedinicama. Pri tome je od ustanika zatraženo da se predaju, ali je Gorsko načalstvo odbilo taj prijedlog.

Pitu Guli

U odbranu Kruševa bilo je uključeno oko 1.200 ustanika. Nakon nekoliko sati borbe, ustanički otpor bio je slomljen. U takvim okolnostima Štab je naredio ustanicima da se povuku. Prilikom izvlačenja ustaničkih snaga iz grada došlo je do žestoke bitke kod mjesta **Sliva**, gdje je poginuo cijeli jedan odred. Posljednja drama borbi oko Kruševa odigrala se na **Mečkinom Kamenu**, gdje je bio raspoređen odred **Pitu Gulija**. On je herojski poginuo s većim dijelom svojih saboraca. Dana 13. augusta osmanska vojska zauzela je Kruševo. Grad je bio opljačkana i spaljena, a veliki dio stanovništva bio je izložen različitim mučnjama.

Nakon zauzimanja Kruševa, osmanska vojska nastavila je opkoljavati ustanička žarišta u Bitoljskom revolucionarnom okrugu. Do kraja augusta vojska je svuda uspostavila kontrolu. Više makedonskih sela doživjelo je sudbinu Kruševa. Bila su spaljena i opljačkana. Žestokim djelovanjem po ustaničkim naseljenim mjestima i udarom na civilno stanovništvo vlasti su smatrale da će brže natjerati ustanike na kapitulaciju. Ipak, sukobi s četama nastavili su se do kraja septembra. Glavni štab, uvidjevši bezizlaznu situaciju, **početkom oktobra 1903. godine donio je odluku o prekidu ustanka i demobilizaciji ustanika.**

Značaj i odjek Ilindenskog ustanka

Ilindenski ustanak svojevremeno je zauzeo značajno mjesto u evropskoj i svjetskoj štampi. Tokom ustanka na teritoriji Makedonije nalazili su se brojni izvještači iz raznih zemalja. Pod njihovim utjecajem u više evropskih gradova organizirane su razne promakedonske manifestacije podrške borbi makedonskih ustanika. Pri tome su formirani komiteti koji su prikupljali humanitarnu pomoć za stradalo stanovništvo u Makedoniji.

Istovremeno, Ilindenski ustanak imao je važno mjesto u izvještajima diplomatskih predstavnika.

Nepoznate riječi i termini

Bašibozuk

Neregularne oružane grupe, poznate po svojoj nedisciplini, kao i po nasilju i pljačkama koje su vršile nad stanovništvom u ustaničkim područjima.

Spomenik Bici kod Slive

Razrušeno Kruševo

Karikatura o ravnodušnosti Velikih sila prema događajima u Makedoniji

To je sa svoje strane afirmiralo makedonsko pitanje na međunarodnom planu. Iz toga su proizašle nove inicijative za reforme u osmanskoj Makedoniji.

Ilindenski ustanak i Kruševska Republika imaju posebno značenje u historiji makedonskog naroda i njegove borbe za nezavisnu makedonsku državu. Pokazano herojstvo i samopožrtvovanost ilindenskih heroja postali su inspiracija i putokaz za nastavak borbe budućih generacija.

Makedonska ilindenska generacija najavila je i odredila put ka **drugom Ilindenu**. Zbog toga Ilindenska epoha ima značajno mjesto u makedonskom kulturnom stvaralaštvu (književnost, likovna umjetnost, folklor itd.).

Historija – putokaz ka budućnosti

Makedonski revolucionar iz ilindenskog perioda, Dimo Hadži Dimov, povodom 21. godišnjice Ilindenskog ustanka, kao prorok će zapisati:

„Makedonija je imala svoj prvi Ilinden, praćen krvavim danima poraza i teških stradanja tokom četvrt vijeka. Imat će i svoj drugi Ilinden, ali već u novoj i sigurnoj epohi bliskih pobjeda i oslobođenja. Taj drugi Ilinden je blizu, on dolazi. Tada će se preživjeli stari i novi Ilindenci bratski zagrliti i slaviti ostvareni ideal, a duhovi njihovih poginulih drugova... spokojni i svečano će se sresti i letjeti nad slobodnom i nezavisnom Makedonijom.“

Provjeri naučeno:

1. Opiši oslobođenje Kruševa.
2. Šta predstavlja Kruševski manifest?
3. Zašto su osmanske vlasti svoj glavni udar usmjerile protiv stanovništva mjesta?
4. Opiši značaj Ilindenskog ustanka.

Položaj u Makedoniji nakon Ilindenskog ustanka

Posljedice ustanka

Gušenje Ilindenskog ustanka ostavilo je teške posljedice, posebno u Bitoljskom okrugu. Tamo je i nakon prestanka ustanka vlast provodila represivne mjere pod izgovorom da prikuplja oružje. Situaciju je dodatno otežala oštra zima koja je nastupila. Prilikom gušenja ustanka mnoge porodice ostale su bez krova nad glavom, bez hrane, bez odjeće i bez svoje stoke. Procjenjuje se da je oko **70.000 ljudi ostalo bez domova**. To je bila prava **humanitarna katastrofa**. Humanitarna pomoć koja je pristizala preko dobrotvornih organizacija samo je djelimično ublažila stanje.

U međuvremenu, mnogi su bili osuđeni i nalazili se u zatvorima. Drugi su, kako bi izbjegli progon ili u potrazi za sigurnijim životom i pristojnom zaradom, počeli da se iseljavaju. Zbog toga je oko 30.000 ljudi napustilo zemlju. Najveći dio otišao je u susjedne države, prvenstveno u Bugarsku. Drugi su spas potražili dalje, u evropskim i prekomorskim zemljama, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama.

Mircštegške reforme

Ilindenski ustanak natjerao je Velike sile da se pozabave reformama isključivo za osmansku Makedoniju. Glavnu riječ po tom pitanju imale su Rusija i Austro-Ugarska. U tu svrhu njihovi carevi sastali su se u austrijskom gradiću **Mircštegu** početkom oktobra 1903. godine. Zato su done-sene reforme nazvane **Mircštegške reforme**. Reforme su podržale i druge evropske sile. Pri tome je, za razliku od ranije, ovoga puta provođenje reformi trebalo da nadgledaju predstavnici evropskih sila.

Ove reforme predviđale su poboljšanja u funkcioniranju osmanske žandarmerije u Makedoniji, administracije, sudstva, finansija i drugo. Osmansko Carstvo bilo je dužno osigurati sredstva za obnovu spaljenih domova i drugih objekata. Osim toga, osmanske vlasti bile su zadužene

Spaljeno Zagoričani, 1903. godine

Iz diplomatskih arhiva

Šestom odredbom Mircšteških reformi Osmansko Carstvo obavezalo se da osigura posebna sredstva:

- a) za povratak kuća hrišćanskim porodicama koje su kao izbjeglice pobjegle u Bugarsku ili na druga mjesta;
- b) za pomoć hrišćanima koji su izgubili svoju imovinu i domove;
- c) za obnovu kuća, crkava i škola koje su Osmanlije srušile tokom ustanka.

Carska vila u Mircštegu

stvoriti uslove za povratak interno raseljenog stanovništva i onih koji su pobjegli izvan granica Osmanskog Carstva.

Stanovništvo iz spaljenih sela bilo je oslobođeno svih poreza tokom jedne godine. TMORO je ove reforme smatrala nedovoljnim, zbog čega ih je osudila i ignorirala. S druge strane, stanovništvo nije osjetilo neko posebno poboljšanje svog položaja. Reforme, iako su trebale doprinijeti smirivanju situacije u Makedoniji, dodatno su je zakomplikovale.

Položaj organizacije

Tokom ustaničke 1903. godine poginuli su istaknuti rukovodioci i vojvode. Neke od četa, kako bi izbjegle progon, otišle su izvan Makedonije, prvenstveno u Bugarsku. Slično su postupili i neki rukovodioci Organizacije. Za vrijeme Ustanka prekinuta je komunikacija između pojedinih komiteta i CK. U aprilu 1904. godine **CK se sam raspustio**, a nešto kasnije prestalo je da djeluje i Zagranično predstavništvo. Organizacija je zapala u krizu.

U međuvremenu je među istaknutim organizacionim rukovodiocima započela rasprava o neuspjehu ustanka i budućem uređenju Organizacije. Pri tome je centralističko **uređenje Organizacije bilo izloženo kritikama**. Tokom ovih rasprava prevladao je **stav o decentralizaciji i demokratizaciji Organizacije**. To je podrazumijevalo da inicijative trebaju dolaziti odozdo (iz baze), a ne kao dotad da se nameću odozgo (od CK). O ovim pitanjima raspravljalo se na više okružnih kongresa održanih tokom 1904–1905. godine. Na nekima od njih govorilo se da Organizacija treba raditi na nacionalnom osvješćivanju Makedonca.

Rilski kongres

Nakon završetka okružnih kongresa, u **oktobru 1905. godine** održan je **opći kongres** Organizacije. Održan je u **Rilskom manastiru**, zbog čega je poznat kao **Rilski kongres**. Rad kongresa trajao je cijeli mjesec. Razmatrana je

Austrijski oficiri u Skoplju angažirani tokom Mircštegških reformi

Historijska svjedočanstva

Generalni inspektor Husein Hilmi-paša o Drugom okružnom solunskom kongresu:

„Protokol... koji predstavlja jedno detaljno i izvršno obrazloženje dosadašnjeg djelovanja Organizacije, napisan je umjesno, s velikom dosljednošću, pravednošću i snažnom logikom... Hilmi-paša mi je nekoliko puta rekao da je oduševljen iznesenim mislima i načelima u Protokolu i da nikada ne bi povjerovao da se među tim mladim seoskim učiteljima, u čijim se rukama nalazi Unutrašnja organizacija, nalaze ljudi s tako zdravim mislima i načelima.“

Povjerljivi izvještaj bugarskog trgovačkog agenta Atanasa Šopova.

Rilski manastir

dosadašnja djelatnost Organizacije, aktuelno stanje, ali posebna pažnja bila je posvećena budućem djelovanju. Kongresom je predsjedavao Dame Gruev.

Najduža polemika vođena je o budućem uređenju Organizacije. Većina delegata izjasnila se za **reforme, demokratizaciju i decentralizaciju** Organizacije. Među istaknutijim predstavnicima ove grupacije ubrajaju se: Đorče Petrov, Jane Sandanski i Pere Tošev.

Na ovom kongresu TMORO je preimenovana u **Unutrašnju makedonsko-odrinšku revolucionarnu organizaciju (VMORO)**. Na kongresu su usvojeni novi Ustav i Pravilnik Organizacije. U njih je ugrađeno novo uređenje i usmjerenje Organizacije. Pri tome je predviđeno da član VMORO može biti svaki stanovnik evropske Turske. Istovremeno su izabrani članovi Centralnog komiteta i Zagraničnog predstavništva.

Kongres je osudio strane propagande u Makedoniji i djelovanje Vrhovnog komiteta. Mircšteške reforme ocijenjene su kao nedovoljne. Pri tome je odlučeno da ih Organizacija u potpunosti ignorira. Značajna pažnja na ovom kongresu bila je posvećena podizanju kulturnog, obrazovnog i ekonomskog nivoa stanovništva. To je podrazumijevalo preduzimanje raznih mjera koje su trebale poboljšati svakodnevni život ljudi.

Postignuto jedinstvo na Rilskom kongresu bilo je kratkog vijeka. Ubrzo su neslaganja ponovo izbila na površinu. Zbog toga sljedeći opći kongres nije održan. Od tada (krajem 1906. godine) Organizacija se podijelila na dvije suprotstavljene grupacije.

Oružane propagande u Makedoniji

Nakon Ilindenskog ustanka u Makedoniji je došlo do jačanja srpske, grčke i bugarske propagande. Za razliku od ranije, kada su ove propagande djelovale pretežno preko crkveno-prosvjetnih institucija, nakon Ustanka dobile su **oružani karakter**. Ovaj novi pravac bio je potaknut Mircšteškim reformama, koje su, između ostalog, predviđale novu administrativnu reorganizaciju teritorije Makedonije, nakon što se zemlja smiri.

Statut VMORO-a

Prošlost kroz izvore

Na Rilskom kongresu VMORO se izjasnila i u vezi s Bugarskom egzarhijom. Tim povodom se kaže:

„Sve pojave u djelima i postupcima Egzarhije koje su usmjerene u duhu bugarskog državnog nacionalizma, Organizacija smatra štetnim za svoje ciljeve i suprotstavlja im se.“

Iz odluka Rilskog kongresa VMORO.

Husein Hilmi-paša

Ove zemlje počele su organizirati i slati čete u Makedoniju. Osim toga, na svoju stranu su, putem potkupljivanja, privukle ljude iz unutrašnjosti, kao i razne otpadnike iz Organizacije. Ove čete su silom oružja prisiljavale stanovništvo da se izjašnjava kao Srbi, Grci ili Bugari. Zbog toga je među njima često dolazilo do sukoba po makedonskim selima. U ove sukobe, ne svojom voljom, bile su uvučene i čete Organizacije, koje su nastojale braniti vlastitu teritoriju.

Posljedice djelovanja oružanih propaganda najteže je osjećalo makedonsko stanovništvo. Ono nije bilo izloženo samo svakodnevnom pritisku, zastrašivanjima, pojedinačnim ubistvima i paljenju imovine, nego ponekad i masovnim masakrima. Osim toga, oružane propagande produbile su podjele i netrpeljivost među makedonskim stanovništvom. S druge strane, ove čete predstavljale su novog neprijatelja za VMORO i njenu borbu za autonomiju Makedonije.

Saznaj više

Pripadnici grčkih četa bili su poznati kao andarti. Oni su uglavnom djelovali u južnim i centralnim krajevima osmanske Makedonije. Značajnu ulogu u njihovim aktivnostima imao je kosturski patrijaršijski vladika Germanos Karavangelis. U proljeće 1905. godine andarti su izvršili žestok napad na selo Zagoričani (Kostursko). Tom prilikom ubili su više od 60 stanovnika (žena, djece i staraca) i spalili veći dio sela.

Provjeri naučeno:

1. Opiši humanitarnu katastrofu nakon Ilindenskog ustanka!
2. Kakva se rasprava otvorila u Organizaciji nakon Ilindenskog ustanka?
3. Navedi važnije odredbe Mircšteških reformi!
4. Šta podrazumijevaš pod demokratizacijom i decentralizacijom Organizacije?
5. U čemu se sastoji razlika u djelovanju vanjskih propaganda prije i poslije Ilindenskog ustanka?

Makedonija u vrijeme mladoturske revolucije i režima

Makedonija kao uzrok i povod za mladotursku revoluciju

Nakon Berlinskog kongresa, u središtu evropskih posjeda Osmanskog Carstva našla se Makedonija. Pojavom makedonskog revolucionarnog pokreta ona je postala nesigurno područje. Pod pritiskom Velikih sila, Osmansko Carstvo bilo je prisiljeno provoditi različite reforme. Istovremeno su sve više dolazile do izražaja otvorene pretenzije susjednih balkanskih država, koje su Makedoniju smatrale dijelom svog „historijskog naslijeđa“. Osim toga, Austro-Ugarska je težila izlazu na Solun.

Iako je bio svjestan mogućnosti gubitka Makedonije, sultan je više davao prednost politici „**podijeli pa vladaj**“. Smatrao je da će, zbog suprotstavljenih interesa zainteresiranih strana, uspjeti zadržati kontrolu. Nasuprot tome, aktivisti mladoturskog pokreta smatrali su da će vraćanjem Ustava uspjeti sačuvati i cjelovitost Carstva. **Godine 1905. centar mladoturskog pokreta premješten je u Solun.** Mladoturci su imali snažan utjecaj među oficirima u osmanskoj vojsci u Makedoniji, a održavali su i tajne veze s pojedinim krugovima makedonskog revolucionarnog pokreta.

Početkom **juna 1908. godine** u Revelu (današnji Talin, Estonija) sastali su se ruski car Nikolaj II i britanski kralj Edvard VII. Na Revelskom sastanku, između ostalih pitanja, razgovaralo se o uvođenju **autonome uprave u Makedoniji**.

U međuvremenu su mladoturci dostavili Memorandum predstavnicima evropskih sila. U njemu su ukazali da je Makedonija sastavni dio Osmanskog Carstva. Također su Silama poručili da, ako iskreno žele pomoći, trebaju podržati mladotursku borbu protiv sultanovog apsolutizma.

Uvidjevši opasnost od gubitka Makedonije, mladoturci su odlučili da **uz pomoć vojske prisile sultana da vrati Ustav** iz 1876. godine. Time su smatrali da će izbjeći mijesanje Velikih sila i tako sačuvati cjelovitost Carstva.

Poveži znanje

Konsultuj historijsku kartu i prisjeti se kakve su promjene nastale na političkoj karti Balkana nakon završetka Istočne krize i Berlinskog kongresa.

Analiziraj i utvrdi položaj Makedonije u evropskom dijelu Osmanskog Carstva!

Susret kralja Edvarda VII i cara Nikolaja II u Revelu, 1908. godine

Prošlost kroz izvore

Iz Memoranduma Jedinstva i Napretka upućenog konzulima Velikih sila:

„Zapravo, cilj Evrope je da stvori neku vrstu makedonske države ili jednu autonomnu makedonsku pokrajinu... Ako položaj u Makedoniji do te mjere uznemirava Evropu i ako Evropa zaista želi usrećiti Makedonce... pomozite nam da uništimo postojeći apsolutizam, da dođemo do slobode i da dođemo do svjetlosti.“

Sjećanja Nijazi-bega.

Makedonija – centar mladoturske revolucije

Mladoturska vojna intervencija počela je 3. jula 1908. godine pobunom **Nijazi-bega**, komandanta Resenskog garnizona. Slično su postupile i većina vojnih jedinica sa svojim komandantima u Makedoniji. Stanje je eskaliralo nakon što su pobunjene jedinice preuzele kontrolu u Bitolju. Tada su oslobođeni svi zatvorenici. Reakcija sultanovih snaga protiv pobunjenika bila je slaba. S druge strane, i oni koji su bili poslani pridružili su se mladoturcima.

U Solunu i drugim gradovima počeli su se održavati veliki mitinzi podrške mladoturskim zahtjevima. Stanovništvu je naročito bila privlačna parola: „**sloboda, bratstvo, jedinstvo**“. Radi pridobijanja hrišćanskog stanovništva u Makedoniji izdat je poseban proglas.

Pod pritiskom mladoturaka, sultan Abdul Hamid II vratio je Ustav. Time je Carstvo postalo **ustavna parlamentarna monarhija**. Međutim, sultan je i dalje ostao neprikosnoveni vladar.

Mladoturski prevrat prihvatila je i podržala većina dje-latnika makedonskog revolucionarnog pokreta. Tako je **Jane Sandanski** govorio na više javnih skupova, pri čemu je u Solunu uputio „**Manifest svim sunarodnjacima u Imperiji**“. Razne čete, kao i one VMORO-a, koje su do tada krstarile po planinama, spustile su se u gradove i uzele učešće na svim javnim manifestacijama. Istovremeno je proglašena opća amnestija za sve zatvorenike.

Proslava povratka ustava u Skoplju, 1908. godine

Nijazi-beg

Historijska svjedočanstva

Iz proglasa Jedinstva i Napretka upućenog hrišćanima u Makedoniji:

„Više od četvrt vijeka Bugarska i Grčka, a od prije izvjesnog vremena i Srbija, slijedeći isti cilj, odnosno pružajući vam ruku pomoći, vama, odnosno Makedoncima, varaju vas obećanjima da će vas osloboditi i podariti vam slobodu. Ali ne samo da vam ne pomažu, nego su ove države, čiji je cilj da vas potčine svojoj vlasti i porobe vas, stvorile razdor među vama. Posijale su sjeme razdora, koje je našu domovinu pretvorilo u more krvi...

Nema podjele i razlike među nama. Svi smo Osmanlije. Pitanje vjere je nešto drugo. Ono nije povezano s domovinom.“

Politički pluralizam i pokušaj kontrarevolucije

Vraćanjem Ustava u Osmanskom Carstvu stvoreni su uslovi za slobodno političko izražavanje i organiziranje. U tu svrhu počele su se formirati **političke stranke**, organizacije i druga udruženja. Dominantna politička snaga bio je mladoturski komitet „**Jedinstvo i napredak**“, koji je preuzeo političku kontrolu u državi.

U Makedoniji se najveći dio predstavnika iz Serskog, Strumičkog i Solunskog revolucionarnog okruga organizirao u **Narodnu federativnu partiju (NFP)**. Na njenom čelu nalazio se **Dimitar Vlahov**. U početku su istaknuto mjesto u njoj imali Jane Sandanski i Hristo Černopejev. Iako nije bila zadovoljna mladoturcima, NFP im je ipak pružila značajnu podršku. NFP se posebno zalagala za rješavanje **agrarnog pitanja** i za besplatno osnovno obrazovanje. Njen najistaknutiji predstavnik u osmanskome parlamentu bio je Dimitar Vlahov.

Kao protivteža NFP-u pojavio se **Savez bugarskih ustavnih klubova**. U njemu su se našli pristalice suprotnog krila u VMORO-u, kao i elita među predstavnicima Egzarhije. Nastale su i političke organizacije s grčkom i srpskom orijentacijom. Također su se pojavili **albanski klubovi**, koji su se zalagali za oblastnu autonomiju i stvaranje albanske azbuke. Osim toga, pojavila su se razna sindikalna i radnička udruženja.

Nakon osvajanja vlasti, mladoturci su počeli praviti kompromise sa starim režimom. S druge strane, konzervativne antiustavne snage, koje su bile bliske sultanu, u aprilu 1909. godine u Carigradu izvršile su **kontraprevrat**. Zbog toga su mladoturci krenuli s jakom vojskom iz Soluna prema Carigradu. U ovom pohodu na prijestonicu učestvovali su i Jane Sandanski, Hristo Černopejev i Todor Panica sa 1.200 makedonskih dobrovoljaca. Za kratko vrijeme reakcionarne snage bile su poražene, a Ustav vraćen. Tom prilikom sultan Abdul Hamid II svrgnut je s prijestolja, a umjesto njega postavljen je Mehmed V.

Dimitar Vlahov

Jane Sandanski i njegovi saradnici u društvu s mladoturcima

Zaoštavanje mladoturskog režima

Nakon vraćanja Ustava i učvršćivanja vlasti, mladoturci nisu preduzeli odlučne mjere za modernizaciju i ozbiljne promjene. Njihovi pokušaji izgradnje **osmanske nacije** bili su zakašnjeli i nisu dali rezultate. S druge strane, nakon što su preuzeli vlast, donijeli su više restriktivnih zakona kojima su ograničavali prava i slobode.

Tom prilikom donesen je zakon kojim su zabranjene sve organizacije i udruženja na etničkoj osnovi. Među restriktivne zakone ubrajaju se zakon o štrajkovima, zakon o sindikatima, kao i zakon o nezaposlenima. Nakon donošenja zakona protiv četa počele su masovne racije po makedonskim selima. Zbog toga su se mnogi bivši revolucionari, koji su privremeno položili oružje i podržali mladoturski prevrat, ponovo odmetnuli i nastavili ilegalnu djelatnost. Time je situacija u Makedoniji ponovo postala napeta. Ako je zadržavanje Makedonije u sastavu Carstva bilo razlog i povod za mladoturski prevrat, brzi razvoj događaja pokazao je da mladoturci u tome nisu uspjeli.

Sultan Mehmed V

Provjeri naučeno:

1. Opiši razlike između sultana i mladoturaka u pogledu očuvanja jedinstva Osmanskog Carstva.
2. Zašto je sastanak u Revalu predstavljao povod za mladotursku revoluciju?
3. Zbog čega je mladoturski pokret dobio veliku podršku u Makedoniji?
4. Navedi najvažnije političke subjekte koje su nastale u Makedoniji nakon uspostavljanja ustavnog parlamentarizma!

Makedonija u Balkanskim ratovima

Makedonija u politici balkanskih država

Osmanska Makedonija, svojim geografskim položajem, zauzimala je značajno mjesto u političkim planovima susjednih balkanskih država (Srbije, Grčke i Bugarske). Sve tri zemlje imale su pretenzije, ali nijedna od njih nije bila sposobna sama voditi uspješan rat protiv Osmanlija. Svaka od njih bila je svjesna da se njeni interesi u Makedoniji sukobljavaju s interesima druge dvije države.

Zbog toga su balkanske države bile prisiljene međusobno pregovarati. Krajem XIX i početkom XX vijeka bilo je više pokušaja međusobnih sporazuma. Međutim, zbog prevelikih teritorijalnih pretenzija, pregovori su bili neuspješni. Zanimljivo je da su sve tri države tvrdile da zemlja i narod Makedonije pripadaju njima, a istovremeno su međusobno pregovarale o njenoj podjeli.

U martu **1912. godine**, uz rusko posredovanje, Bugarska i Srbija privremeno su prevladale međusobne razlike i potpisale ugovor o savezu i prijateljstvu. Pri tome su posebnim dokumentom razgraničile svoje interese u Makedoniji. Ubrzo nakon toga potpisan je odbrambeni ugovor između Bugarske i Grčke, kao i između Srbije i Grčke. U posljednja dva ugovora teritorijalni interesi nisu bili razgraničeni. Ovo pitanje bilo je svjesno izbjegnuto. Bugarska i Srbija potpisale su posebne ugovore i s Crnom Gorom. Time je zaokruženo stvaranje tzv. **Balkanskog saveza**. On je bio usmjeren **protiv Osmanskog Carstva**, odnosno njegovih evropskih posjeda, u čijem je središtu bila Makedonija.

Makedonija u Prvom balkanskom ratu

Nakon što su Osmanskom Carstvu predali ultimatum, u oktobru 1912. godine balkanski saveznici objavili su mu rat. Tako je počeo **Prvi balkanski rat**. Tokom rata protiv osmanskih snaga na teritoriji Makedonije djelovale su srpska, bugarska i grčka vojska. U osmansku vojsku bila je mobilisano i hrišćansko stanovništvo. Me-

„Balkan – bure baruta“,
(karikatura iz 1912. Godine)

Propagandni plakat
Balkanskog saveza

đutim, upravo je ono bilo među prvima koji su dezertirali.

Pod pritiskom balkanskih savezničkih vojski, osmanske snage za manje od mjesec dana bile su poražene i razbijene. Neke od njih počele su se povlačiti na istok prema svojoj prijestolnici, a druge na zapad, preko Albanije.

Tokom ovog rata srpske vojske na jugu stigle su do Lerina, Gevgelije i Strumice. Bugarske vojske, koje su djelovale pretežno dolinom Strume, na jugu su stigle do Soluna, gotovo istovremeno s grčkim vojskama koje su napredovale s juga, a na sjeveru su stigle do Lerina i Gevgelije.

Tokom rata u nekim mjestima našle su se vojske dvije, pa čak i tri države. Tako su se u Gevgeliji istovremeno nalazile srpske, grčke i bugarske vojske. Značajnu ulogu u uvjeravanju osmanskih komandanata da bez borbe napuste neke gradove imali su diplomatski predstavnici Velikih sila. Tako je ruski konzul u Skoplju uvjerio Osmanlije da napuste grad bez borbe. Pod utjecajem stranih konzula u Solunu, grad je predat grčkim vojskama.

Tokom Prvog balkanskog rata u više mjesta u Makedoniji uspostavljena je dvovlast, a ponegdje i trovlast. Time su stara neslaganja među saveznicima ponovo izbila na površinu.

Radi rješavanja sporova između Osmanskog Carstva i balkanskih saveznika sazvana je **Londonska mirovna konferencija**. Tokom konferencije Osmansko Carstvo izašlo je s prijedlogom **autonomije Makedonije** pod pokroviteljstvom sultana. Međutim, taj prijedlog nije bio uzet u razmatranje. Konferencija je završena potpisivanjem tzv. **Londonskog mirovnog ugovora** (1913). Prema njemu, teritorija Makedonije, kao i dio evropskih posjeda Osmanskog Carstva, podijeljeni su između saveznika.

Srpska vojska ulazi u Skoplje

Palata Sent Džejms u Londonu – mjesto potpisivanja Londonskog mirovnog ugovora

Teritorijalna proširenja balkanskih država nakon Prvog balkanskog rata

Makedonija u Drugom balkanskom ratu

Nesporazumi među balkanskim saveznicima oko podjele osmanske Makedonije postali su razlog izbijanja **Drugog balkanskog rata**, koji je poznat i kao **međusaveznički rat**. Samo jedan dan nakon potpisivanja Londonskog ugovora, Srbija i Grčka potpisale su sporazum o zajedničkim vojnim djelovanjima protiv Bugarske. Nepun mjesec kasnije Bugarska je napala srpsku i grčku vojsku. Pri tome je na stranu Srbije i Grčke stala i Crna Gora.

Tokom Drugog balkanskog rata žestoke bitke vođene su na rijeci Bregalnici, u Ovčem Polju i duž toka rijeke Strume, kao i na prostoru između Dojrana, Gevgelije i Kukuša.

U rat protiv Bugarske uključile su se Rumunija i Osmanско Carstvo. Opkoljena sa svih strana, Bugarska je zatražila primirje. Ovoga puta mirovni pregovori vođeni su u **Bukureštu** (Rumunija). Pobjednici su diktirali mirovni ugovor. On je poznat kao **Bukureštanski mirovni ugovor** (10. august 1913. godine). Prema njemu, Bugarska je izgubila dio oblasti u Makedoniji koje je osvojila tokom Prvog balkanskog rata.

Učešće Makedonaca u Balkanskim ratovima

Zbog propagandnih aktivnosti balkanskih saveznika, značajan dio makedonskog stanovništva povjerovao je da počinje oslobođenje od osmanske vlasti. Tada gotovo niko nije pomišljao da je to rat za podjelu osmanskog naslijeđa u Makedoniji. Zbog toga je stanovništvo aktivno sarađivalo i pružilo značajnu pomoć savezničkim vojskama.

Posebno značajan bio je doprinos makedonskih dobrovoljaca. Najviše ih je bilo u bugarskoj vojsci. Oni su bili organizirani u tzv. **Makedonsko-odrinsku dobrovoljačku vojsku** (dobrovoljce). Većina ovih odreda bila je upućena na front u Trakiji. Makedonci koji su djelovali na srpskoj strani bili su organizirani u tzv. **Narodnu odbranu**. Dio stanovništva našao se u redovima grčke vojske. Dobrovoljci su obično djelovali kao prethodnica savezničkih armija ili u pozadini osmanskih snaga.

Italijanska karikatura o završetku Drugog balkanskog rata

Prošlost u sadašnjosti

U balkanskim državama (nekadašnjim saveznicima) Balkanski ratovi u historiografiji se predstavljaju kao oslobodilački ratovi. U makedonskoj, turskoj i albanskoj historiografiji Balkanski ratovi se predstavljaju kao osvajački ratovi.

Razmisli zašto se Balkanski ratovi različito tumače u navedenim historiografijama.

Saznaj više

Makedonski dobrovoljci u „Makedonsko-odrinskoj dobrovoljačkoj vojsci“ u početku su vjerovali da se bore za oslobođenje Makedonije. Ali tokom Drugog balkanskog rata shvatili su da su Balkanski ratovi bili za podjelu Makedonije. U vezi s tim Todor Pop Antov piše:

„Makedoncu – dobrovoljcu bilo je teško i pomisliti da se njegova domovina, za koju su date bezbrojne žrtve u epskim revolucionarnim borbama radi ostvarivanja ideala slobode cijele Makedonije u njenim geografskim granicama, sada, Balkanskim ratovima, kida na dijelove, koji se kao plijen daju balkanskim saveznicima.“

Dobrovoljački odredi dali su značajan doprinos zauzimanju pojedinih gradova. Tako je vojvoda **Petar Čaulev** ušao u **Ohrid** prije srpske vojske, dok je **Jane Sandanski** sa svojim odredom prvi **ušao u Melnik**, a zatim i u **Solun**. Tamo se našao u neugodnoj situaciji među bugarskim oficirima prilikom nazdravljanja za **autonomnu i samostalnu Makedoniju**.

U Drugom balkanskom ratu dio makedonskog stanovništva bio je mobiliziran u vojske država koje su zauzele njihove krajeve.

Zahtjevi za nezavisnu makedonsku državu

U **novembru 1912. godine**, na inicijativu Dimitrije Čupovskog, Petar Pop Arsov organizirao je **općemakedonsku konferenciju** u Velesu. Na konferenciji je odlučeno da se pred evropskim silama pokrene inicijativa za stvaranje **samostalne nezavisne države Makedonije**. U tu svrhu bilo je predviđeno slanje delegacije na predstojeću mirovnu konferenciju. Ova akcija trebalo je da se proširi širom Makedonije. Međutim, srpske i bugarske okupacione vlasti su je spriječile.

Dimitrija Čupovski vratio se u Rusiju i odatle nastavio borbu za nezavisnu Makedoniju. Na njegovu inicijativu **makedonska kolonija iz Sankt Peterburga** poslala je **Memorandum za nezavisnu Makedoniju** predstavnicima Velikih sila na Londonskoj konferenciji. Uz Memorandum je bila dostavljena i **etnogeografska karta Makedonije**, koju je izradio D. Čupovski. Memorandum sličnog sadržaja bio je poslan i vladama susjednih balkanskih država. Radi širenja ideja o samostalnoj Makedoniji, makedonska kolonija izdavala je **Makedonski glas**.

Petar Čaulev

Karta Makedonije koju je izradio Dimitrije Čupovski

Posledice balkanskih ratova

Balkanskim ratovima okončana je osmanska vlast u Makedoniji. Na njenoj teritoriji uspostavljene su nove vlasti (srpska, grčka i bugarska). Time je prekinuta povezanost između različitih dijelova Makedonije, jer su skupski i unutrašnji krajevi izgubili vezu sa Solunom i južnim oblastima. Novi upravni centri postali su Beograd, Sofija i Atina.

Tokom Balkanskih ratova mnoga sela i gradovi bili su razoreni, a stanovništvo je pretrpjelo velika stradanja. Mnogi ljudi bili su prisiljeni napustiti svoje domove i potražiti utočište na drugim mjestima. Iako je narod očekivao mir i bolji život, već dvije godine kasnije Makedonija će ponovo biti zahvaćena ratom.

Prošlost kroz izvore

Iz Memoranduma makedonske kolonije u Sankt Peterburgu:

„Sada u Makedoniji vlada strašan teror, 'sloboda' saveznika nema granica... Tursko ropstvo zamijenjeno je hrišćanskim, ali nije daleko onaj kobni dan... kada će Makedonci otvoreno reći cijelom svijetu: 'Bolje da umremo u borbi za svoju slobodu nego da ponovo živimo u ropstvu.'"

Makedonskom narodu potrebni su:

1. Da Makedonija, u svojim geografskim, etnografskim i ekonomsko-političkim granicama, ostane jedinstvena, nedjeljiva i nezavisna balkanska država.

2. Da se u najskorije vrijeme, na osnovu općeg glasanja, sazove makedonska narodna skupština u Solunu, koja će detaljno urediti unutrašnje uređenje države i odrediti njene odnose sa susjednim državama.

Provjeri naučeno:

1. Protiv koga je bio usmjeren Balkanski savez?
2. Zašto na Londonskoj mirovnoj konferenciji nije prihvaćen osmanski prijedlog za autonomiju Makedonije?
3. Šta je bio uzrok Drugog balkanskog rata?
4. Koji su bili motivi makedonskih dobrovoljaca za priključivanje savezničkim vojskama?
5. Kakve je aktivnosti Dimitrije Čupovski poduzimao nakon svemakedonske konferencije u Beču?

Pojava i razvoj makedonstva

Pojam makedonstva

Pojam **makedonstvo** predstavlja **ljubav i osjećaj pripadnosti Makedoniji** kao domovini. Makedonstvo predstavlja izraz svijesti o Makedoniji kao zajedničkom historijskom, kulturnom, ekonomskom i društvenom prostoru. Taj osjećaj pripadnosti može biti **lični, kolektivni i historijski**.

Makedonstvo je **težnja za stvaranjem makedonske države i nacije**. To znači preduzimanje svjesnih aktivnosti ljudi iz Makedonije koji su, kroz jezik, kulturu i revolucionarnu borbu, težili stvaranju osjećaja zajedništva i makedonske države. Dakle, **makedonstvo je pokret** koji prethodi makedonskoj državi i naciji.

Makedonija kao domovina

Obrazovani ljudi koji su potjecali iz Makedonije, bez obzira na to što je ona bila dio Osmanskog Carstva, sredinom XVI vijeka doživljavali su je kao **svoju zemlju i domovinu**, pri čemu su **sultana smatrali carem zemlje Makedonske**.

Poistovjećivanje ljudi s Makedonijom kao njihovom zemljom i domovinom postalo je izraženije tokom XVIII vijeka. Više doseljenika iz Makedonije nakon Karpoševog ustanka prenijelo je taj osjećaj na sjever, u Habsburšku Monarhiju i Rusiju. Tako je Hristofor Žefarović, koji je porijeklom iz Dojrana, izradio **zemaljski grb Makedonije**. U Rusiji je, pak, od makedonskih emigranata formiran **Makedonski husarski** (konjički) **puk**, koji je imao vlastiti grb.

Tokom XIX vijeka, posebno u drugoj polovini vijeka, osjećaj za Makedoniju kao zajedničku domovinu Makedonaca bio je široko rasprostranjen. To se propagiralo kroz štampu, književnost i **revolucionarnu** borbu.

U ovom periodu **Đorđija Pulevski** počinje širiti ideju da je **Makedonija domovina makedonskog naroda**.

Saznaj više

U tzv. Slepčenskom pismovniku (sredina XVI vijeka) preporučuje se da se prilikom pisanja pisma sultanu Sulejmanu Veličanstvenom oslovljava kao „*car svih zemalja*“, pri čemu se navodi i „*Makedonska*“.

Jakov iz Kamen Reke, koji je imao štampariju na crkvenoslavenskom jeziku u Veneciji, u svojoj knjizi „Časoslov“ piše:

„*Izađoh iz Makedonije, moje domovine, i dođoh u zapadne zemlje.*“

Grb Makedonskog puka

Historijska svjedočanstva

Đorđija Pulevski u svom trojezičnom rječniku iz 1875. godine piše:

„*Narodom se nazivaju ljudi koji su od jednog roda i koji govore istim jezikom, koji žive i druže se jedni s drugima, koji imaju iste običaje, pjesme i veselja. Ti ljudi se zovu narod, a mjesto gdje taj narod živi zove se domovina toga naroda. Tako su i Makedonci narod, a njihovo mjesto je Makedonija.*“

U drugoj polovini XIX vijeka ime Makedonac povezuje se s Makedonijom kao zajedničkom domovinom. Tako su se ustanici iz Makedonskog ustanka nazivali Makedoncima, a Makedoniju su smatrali svojom domovinom. Isticanjem parole „Makedonija Makedoncima“ od strane TMORO-a, osjećaj za **Makedoniju kao domovinu Makedonaca** postao je još snažniji.

Neki makedonski intelektualci uočili su opasnost za budućnost Makedonije koju su izazivale propagande i različite podjele među stanovništvom. Zato časopis „Loza“ poziva na ujedinjenje svih narodnih snaga i pružanje zajedničkog otpora „**kako bi se sačuvala budućnost naše domovine**“.

Istovremeno je uočena i opasnost od podjele Makedonije između susjednih balkanskih država. Zato je VMORO naglasio da će se suprotstaviti svim nastojanjima za podjelu i zavlavlavanje domovinom Makedonijom.

Identifikovanje sa slavnom prošlošću

Po uzoru na susjedne narode, u drugoj polovini XIX vijeka makedonski intelektualci počeli su se **pozivati na slavu prošlost antičkog kraljevstva Makedonije**. To se činilo s ciljem da se, na osnovu prošlosti, dokaže da su Makedonci narod s tradicijom i da zbog toga imaju pravo na vlastitu makedonsku državu. To se odrazilo u poeziji, književnosti, štampi, zahtjevima upućenim stranim predstavnicima, kao i u ličnim izjavama.

Đorđija Pulevski je 1878. godine objavio poemu „**Samovila Makedonska**“. Njome podsjeća Makedonce na slavu prošlost kraljevstva Makedonije i junaštvo Filipa II i Aleksandra Makedonskog. Pri tome ih poziva da slijede njihov primjer i da se ne stide tražiti ono što im pripada, čak i ako za to treba umrijeti. U sličnom stilu i sa sličnim porukama napisana je i njegova zbirka pjesama „**Makedonska pjesmarica**“.

Nakon višegodišnjeg rada, Đorđija Pulevski je 1892. godine završio svoj rukopis „**Slavjansko-makedonska opća historija**“, napisan na „**slavjansko-makedonskom narječju**“. Kroz ovaj rukopis Pulevski nastoji dokazati da su Makedonci poseban narod koji potječe od starih Makedonaca,

Đorđija Pulevski

Prošlost kroz izvore

U vezi sa težnjama balkanskih država za podjelu Makedonije, u okružnom pismu Lerinskog komiteta od 1. januara 1906. godine piše:

„**Makedonija, naša draga domovina, gnijezdo petstogodišnjeg... turskog režima, oduvijek je bila predmet pohlepnihi osvajačkih apetita susjednih balkanskih država. One agresivno posmatraju raspad Hamidove države, a u zabludjelim očima njihovih diplomata ona se odavno vidi kao njihov plijen... Kako god bilo, Makedonsko-odrinska oslobodilačka organizacija, koja je iznikla iz krvi makedonske zemlje, u čijim je temeljima postavljeno načelo 'autonomna Makedonija', svojevremeno se izjasnila protiv svih tuđih posezanja.**“

САМОВИЛА МАКЕДОНСКА

58. Да ли сте чули Македонци, стари људи не глумите.
Одъ Македонци до юности нудъ нѣтъ не бѣа.
59. Царъ Александъръ Македонски, трѣта аѣта крѣтъ
Крѣтъ,
Се Македонци спѣваемъ колацѣтъ. (Славѣ).

Fragment iz „Samovile Makedonske“

koji prema njemu, bili su slavenskog porijekla. Đorđija Pulevski nije historičar i njegove teze nisu naučno utemeljene. Bez obzira na to, on ima veliku ulogu u poticanju makedonstva i makedonskog patriotizma.

Poistovjećivanje s antičkim naslijeđem vršilo se i kako bi se ukazalo na razliku u odnosu na susjedne narode koji su negirali makedonski identitet i nastojali nametnuti drugi identitet.

Jezik kao obeležje

Jezik je jedno od obilježja naroda. U historiji, kao i u savremenom svijetu, mnogi narodi i savremene nacije govore drugim jezicima ili pišu svoj jezik tuđim pismom. Ali to ne osporava njihovu posebnost.

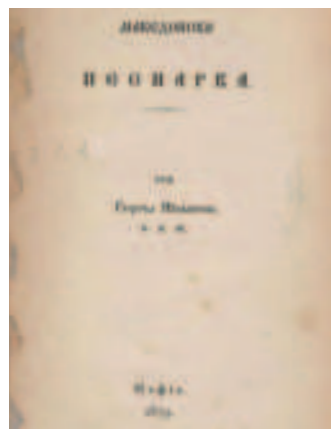
Sredinom XIX vijeka, pod utjecajem prosvjete i borbi za osamostaljenje od Carigradske patrijaršije, otvorilo se i pitanje jezika. Tada se pojavila ideja o zajedničkom makedonsko-bugarskom književnom jeziku. Za to se zalagao Partenij Zografski. Prema njemu, osnovu tog jezika trebala su činiti **jugozapadna makedonska narječja**. Njegovu ideju Bugari nisu prihvatili.

Nakon osnivanja Egzarhije, u školama pod njenom nadležnošću nastava se izvodila na bugarskom jeziku. Zbog toga su povremeno izbijale učeničke pobune. Pri tome se tražilo da se nastava izvodi na narodnom makedonskom govoru.

Veliki doprinos ideji uzdizanja makedonskog jezika na nivo književnog jezika dao je Krste Petkov Misirkov. Ova ideja obrađena je u njegovoj knjizi „Za makedonske stvari“, objavljenoj 1903. godine u Sofiji. Knjiga je zaplijenjena odmah nakon objavljivanja.

Godine 1905. **Dimitrija Čupovski** pokrenuo je inicijativu za **otvaranje škola na makedonskom jeziku**. Međutim, uslovi u osmanskoj Makedoniji nisu bili pogodni za ostvarenje te ideje.

Kako je vrijeme prolazilo, običnim ljudima u Makedoniji dosadili su učitelji i svećenici koji su govorili stranim jezicima. Zato su otvoreno govorili da žele da im učitelji i svećenici budu Makedonci.

„Makedonska pjesmarica“
Georgije Pulevskog

Krste Petkov Misirkov

Nasljeđe za generacije:

K. P. Misirkov o makedonskom književnom jeziku:

„Mi smo dužni voljeti naš jezik, jer je on naš, isto kao što je naša i naša domovina... Mi biramo za opći književni jezik centralno makedonsko, tj. veleško-prilepsko, bitoljsko-ohridsko narječje... Treba zajedničkim dogovorom izabrati jedno narječje za opći makedonski književni jezik... Stvaranje književnog jezika je duhovna potreba kod nas, kojom se želi stati ukraj zloupotreba propaganda s našim interesima...“

Pokušaj prepoznati elemente savremenih makedonskih dijalekata u jeziku kojim je pisao Misirkov!

U međuvremenu su se pojedini evropski slavisti posvetili proučavanju makedonskog jezika. Godine 1911. imigracijske vlasti u Sjedinjenim Američkim Državama zaposlile su prvog **službenog prevodioca za makedonski jezik**.

Borba za makedonsku državu

Stvaranje vlastite države predstavlja najviši domet nacionalnog ideala svakog naroda. Države koje su nastale na Balkanu na temelju osmanskog naslijeđa stvorene su kao rezultat ustanaka, vanjskih vojnih intervencija i diplomatskog pritiska velikih sila. Osim jednog izuzetka, ove novostvorene države prošle su kroz različite faze autonomije.

Najznačajniji faktor u borbi za „autonomiju Makedonije“ bila je Makedonska revolucionarna organizacija. Pri tome se autonomija shvatala kao **prijelazna etapa ka nezavisnoj makedonskoj državi**. Tokom svog djelovanja Organizacija je uspjela mobilizirati značajan dio makedonskog stanovništva. Njen najveći domet predstavlja Ilindenski ustanak. Međutim, on nije doveo do željenog cilja.

Pored Makedonske revolucionarne organizacije (MRO), slične ciljeve imala je i **Makedonska socijalistička grupa** Vasila Glavinova. Ona se zalagala za „**nezavisnu Makedonsku Republiku**“. Većina njenih članova kasnije se priključila MRO-u.

Za vrijeme Balkanskih ratova najveći zagovornik zahtjeva za nezavisnom makedonskom državom bila je **makedonska kolonija u Sankt Peterburgu**, na čelu s Dimitrijom Čupovskim. Svoje ideje o posebnosti makedonskog naroda i njegovom pravu na vlastitu državu iznosio je na stranica lista „Makedonski Glas“.

Iz diplomatskih arhiva

Iz izvještaja ruskog diplomatskog predstavnika N. Petrajajeva, 1907. godine:

„U Kosturskoj kazi došle su delegacije iz sela i izjavile da ne žele ni grčke ni bugarske učitelje i svećenike; zahtijevaju da to budu Makedonci. Kada su upitani kojoj nacionalnosti pripadaju, odgovorili su da su Makedonci. Ove izjave, koje nisu izolirane pojave, pokazuju da se počinje buditi nacionalna svijest, drugačija od one koja im se nameće izvana.“

Dimitrije Čupovski

Provjeri naučeno:

1. Šta podrazumijevamo pod pojmom makedonstva?
2. Objasni ulogu imena Makedonija i pojma domovine?
3. Zašto su se pojedini Makedonci pozivali na slavnu prošlost?
4. Zašto je knjiga „Za makedonckite raboti“ Krste Petkova Misirkova bila zabranjena?

Život u osmanskoj Makedoniji

Sela – čuvari tradicije

XIX i početkom XX vijeka najveći dio stanovništva u osmanskoj Makedoniji živio je na selu. Seoski život odvijao se prema **vjerskim pravilima, narodnim običajima i tradiciji**. Seoske kuće bile su skromne. Gradile su se od kamena ili drveta, a pod istim krovom često je živjelo više generacija.

U plodnim ravnica život je bio usko povezan sa **zemljoradnjom**. Porodice su obrađivale male parcele zemlje, koje su najčešće pripadale većim čiflukcima. Uzgajale su se **žitarike i industrijske kulture**. Posebno važan bio je **duhan**, koji se izvozio na međunarodna tržišta. Zemlja se obrađivala uz pomoć poljoprivrednog alata i stoke.

U planinskim selima glavna privredna grana bilo je **stočarstvo**. Uzgajale su se ovce i koze, od kojih su se dobijali mlijeko, meso, vuna i koža. Osim za ishranu i odijevanje, ovi proizvodi bili su važni i za trgovinu. U zavisnosti od godišnjeg doba, stočari su sa svojim stadima prelazili s planinskih pašnjaka u toplije ravničarske krajeve i obrnuto.

U porodici je postojala jasna podjela rada: muškarci su radili na polju, žene u kući i bašti, a djeca su pomagala u kućnim poslovima. Osim sa svojom porodicom, ljudi su život provodili okruženi rodbinom, komšijama i mještanima. Odjeća se **izrađivala u domaćinstvu**. Sastojala se od vunениh košulja, prsluka, krznениh odjevnih predmeta i slično.

Sela su funkcionirala kao zajednice sa snažnim **kolektivnim vezama**. Posebno poštovani ljudi u selima bili su **učitelji i svećenici**. Svi su se međusobno poznavali, a zajedništvo je naročito dolazilo do izražaja za vrijeme vjerskih praznika, važnih životnih događaja (svadbi, sahrana i sl.) i u teškim razdobljima. Običaji, narodne pjesme i usmena predanja čuvali su **kolektivno sjećanje** naroda.

Makedonska revolucionarna organizacija bila je **usko povezana sa svakodnevnim životom** stanovništva i oslanjala

Poveži znanje

Prisjeti se šta je čifčijski (čiflučki) sistem i kakve su odnose imali čifčije i čifluk-sahibije?

Seoska kuća u osmanskoj Makedoniji

Selo Galičnik – panorama

se na njegovu podršku. Narod je, s druge strane, u liku svog vojvode vidio zaštitnika od nasilja i nepravde. Organizacija se zalagala za kulturno, prosvjetno i ekonomsko uzdizanje stanovništva. Preduzimala je mjere za uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja, podizanje higijene i zdravlja. Zalagala se za iskorjenjivanje nemoralnih pojava, prisilnih i maloljetničkih brakova, pretjeranih svadbenih troškova i praznovjerja.

Nove transportne i komunikacijske mogućnosti

Globalni trend izgradnje željeznica u drugoj polovini XIX vijeka zahvatio je i osmansku Makedoniju. Godine 1873. otvorena je prva željeznička pruga **Solun – Skoplje**. Pruga je kasnije povezana sa srbijanskom željeznicom, a preko nje i s Evropom. Tako je 1888. godine u Solun stigao prvi voz iz Pariza. Nekoliko godina kasnije Solun je željeznicom povezan i s Bitoljem. Izgradnjom željeznice stvoreni su uslovi za **brži, jeftiniji i redovniji** prijevoz.

Uvođenje parnih mašina dovelo je do velikih promjena u brodskom saobraćaju. Do druge polovine XIX vijeka osmanska Makedonija je preko solunske luke bila povezana **redovnim parobrodskim linijama** s evropskim i prekomorskim odredištima. To je omogućilo uključivanje u svjetsku trgovinu te brži protok ljudi i ideja.

Razvojem trgovine napredovali su i **poštanski i komunikacijski sistemi**. U drugoj polovini XIX vijeka u osmanskoj Makedoniji uspostavljena je **telegrafska mreža**. Ona je obuhvatila gotovo sve veće i manje gradove.

Gradovi – nosioci modernizacije

Najvažniji gradovi u osmanskoj Makedoniji bili su **Solun, Bitolj i Skoplje**. Oni su bili administrativni, trgovački i kulturni centri. Gradska privreda temeljila se na **zanatstvu i trgovini**. Veći dio zanatskih radionica i trgovačkih dućana nalazio se u gradskoj **čaršiji**. Grad Solun, sa svojom lukom, bio je glavni trgovački centar. Uglavnom su se izvozili poljoprivredni proizvodi, a uvozili **industrijski proizvodi** (tekstil, alat i predmeti za domaćinstvo). Jedna od poznatih trgovačkih porodica bila

Željeznička stanica u Vodenu, 1890. godine

Saznaj više

Još od 1899. godine solunska luka bila je direktno povezana s Njujorkom putem parobrodске linije koja je saobraćala od Njujorka do Carigrada, zaustavljajući se u Solunu i Smirni.

„Le Bosphore” – parobrod francuske kompanije *Messageries Maritimes* koji je saobraćao prema solunskoj luci

Grad Bitolj

je porodica **Robevci** iz Ohrida. Krajem XIX vijeka industrijski proizvodi sve više su zamjenjivali ručno izrađene predmete. Zbog toga su mnogi tradicionalni zanati nestali.

Od sredine XIX vijeka u gradovima su se pojavili skromni **industrijski pogoni**, najčešće u prehrambenoj i tekstilnoj industriji. Od prehrambene industrije najzastupljeniji su bili **mlinovi**, a od tekstilne industrije **predionice i tkaonice**. U isto vrijeme uveden je i **bankarski sistem**. Svoja predstavništva u makedonskim gradovima imalo je više banaka, od kojih je najznačajnija bila **Osmanska banka**.

Tokom XIX vijeka snažno se razvijala **gradska arhitektura**. Bogatiji trgovci i zanatlije gradili su velike i raskošne kuće prepoznatljivog stila. To se posebno može primijetiti u Ohridu, Bitolju, Kratovu i drugim mjestima. Ipak, veliki dio ulica ostao je blatnjav, a higijena je bila na niskom nivou. Zbog toga su masovne **epidemije** bile česta pojava.

Dok su sela u velikoj mjeri sačuvala tradiciju, gradovi su bili nosioci **modernizacije**. Ritam života u gradovima bio je mnogo dinamičniji. Zajedno s čaršijom, **kafane i kafici** bili su srce urbanog života. Oni su predstavljali prostor za druženje, razgovor i društveni život. Važan dio urbanog života postalo je i **pozorište**. Uvode-

Zgrada Osmanske banke u Skoplju

Kuća porodice Robevci u Ohridu

Teatar u Skoplju

Prošlost u sadašnjosti

Od druge polovine XIX vijeka pojavili su se prvi urbanistički planovi u gradovima. Na taj način gradski prostor počeo se planski uređivati i razvijati, slično kao danas.

Razmisli i odgovori: Zašto je urbanističko planiranje važno za kvalitet života u gradovima danas?

njem **električne energije** omogućeno je da kafići i pozorišta rade i nakon zalaska sunca. Na taj način večernje šetnje, okupljanja i kulturni događaji postali su dio svakodnevnog života.

Društvene promjene i modernizacija posebno su se ogledale u **odijevanju** gradskog stanovništva. Dok se na selima zadržala tradicionalna narodna nošnja, u gradovima se prihvatila **evropska moda**. Muškarci su nosili odijela, kožne cipele i šešire, a žene haljine, korzete, šešire i modne dodatke (kišobrane, torbe i rukavice). Za razliku od širokih orijentalnih krojeva, odjeća je bila uža i simetričnija, sa smirenim i nenametljivim bojama.

Krajem XIX vijeka **fotografija** je postala važan dio gradske kulture i simbol savremenosti. Otvaranje prvih fotografskih studija omogućilo je mnogim ljudima da prvi put u životu stanu pred fotoaparat. Posebno su značajna bila **braća Manaki**, koja su svojim fotografijama i kratkim **filmovima** dokumentirala svakodnevni život. Njihovo stvaralaštvo predstavlja neprocjenjivo svjedočanstvo o životu u osmanskoj Makedoniji na prijelazu iz XIX u XX vijek.

Gradska moda u osmanskoj Makedoniji

Istraživački izazov

Braća **Janaki i Milton Manaki** ubrajaju se među prve fotografe i snimatelje na Balkanu. Rođeni su u vlaškom selu Avdela u osmanskoj Makedoniji, a krajem XIX vijeka nastanili su se u Bitolju, gdje su otvorili fotografski studio. Godine 1905. donijeli su **prvu filmsku kameru na Balkan**. Njihov rad povezuje Makedoniju sa samim počecima evropske i svjetske kinematografije.

Pokušaj pronaći podatke o njihovom životu i barem jednom od njihovih filmova koji prikazuju proslave povodom Mladoturske revolucije i posjetu sultana Mehmeda V Bitolju.

Šta prikazuje snimak koji si pronašao, kada je napravljen i zašto je važan kao historijski izvor?

Gdje se danas čuva njihova kamera i koji festival nosi njihovo ime?

Braća Janaki i Milton Manaki

Razvoj kopaničarstva

Tokom XIX vijeka u osmanskoj Makedoniji obnovljene su i izgrađene **brojne crkve i manastiri**. To je doprinijelo razvoju **freskoslikarstva i kopaničarstva (drvorezbarstva)**. Najpoznatiji majstori ovog zanata poticali su iz mijačkih sela u zapadnoj Makedoniji. Oni su izradili ikonostas u Lesnovskom manastiru, crkvi Svetog Spasa u Skoplju, manastiru Svetog Jovana Bigorskog i drugim svetinjama. Svojom umjetničkom vrijednošću posebno se ističe i ikonostas u crkvi Svetog Blagovještenja u Prilepu. Rezbarenim motivima bili su ukrašeni i stropovi kuća bogatijih građana. Takav primjer predstavlja kuća porodice Robevci u Ohridu.

Crkva Sv. Blagovještenje u Prilepu – ikonostas sačuvan u izvornom obliku

Saznaj više

Drvorezbari su radili u tajfama (radnim druženjima) koje su činili majstori i pomoćnici. Za izradu rezbarija koristili su posebne željezne alate – takozvana dlijeta – i drvene čekiće. Najčešće su radili s čvrstim orahovim drvetom koje se sušilo godinama. Rezbarije su se izrađivale iz jednog velikog komada drveta, koji se najprije grubo, a zatim fino obrađivao.

Provjeri naučeno:

1. Opiši modernizaciju života u gradovima osmanske Makedonije!
2. Koji su važni tehnički i tehnološki pronalasci stigli u osmansku Makedoniju tokom XIX i početkom XX vijeka?
3. Koje su glavne razlike između svakodnevnog života na selu i u gradovima?

